

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Τμήμα Ψυχολογίας

Ρυθμιστικοί και Διαμεσολαβητικοί Παράγοντες στη σχέση μεταξύ των Γονικών Πρακτικών και των Εσωτερικευμένων/Εξωτερικευμένων Προβλημάτων των Παιδιών

Νίκος Γεωργίου

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών στο
Πανεπιστήμιο Κύπρου

Δεκέμβριος

2014

Νίκος Γεωργίου

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Νίκος Γεωργίου

Τίτλος Διατριβής: Ρυθμιστικοί και Διαμεσολαβητικοί Παράγοντες στη σχέση μεταξύ των Γονικών Πρακτικών και των Εσωτερικευμένων/Εξωτερικευμένων Προβλημάτων

*Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο **Τμήμα Ψυχολογίας** και εγκρίθηκε στις 5/12/2014 από τα μέλη της **Εξεταστικής Επιτροπής***

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος:

Μέλος Επιτροπής:

Μέλος Επιτροπής:

Μέλος Επιτροπής:

Μέλος Επιτροπής:

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Νίκος Γεωργίου

Νίκος Γεωργίου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών είναι μια σύνθετη διεργασία κατά την οποία εμπλέκονται γενετικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες (Kiff, Lengua, & Zalewski, 2011). Παρόλο που οι έρευνες συνδέουν άμεσα τους περιβαλλοντικούς παράγοντες (π.χ. γονικές πρακτικές, σχέσεις με συνομηλίκους) με τα προβλήματα των παιδιών, εντούτοις από μόνοι τους δεν είναι ικανοί να εξηγήσουν όλη τη διακύμανση (Maccoby, 2000; Sanson & Rothbart, 1995; Parker & Asher, 1993). Μιας και οι γενετικοί παράγοντες (π.χ. ιδιοσυγκρασία), επίσης δεν μπορούν να πράξουν το ίδιο, η φύση των επιδράσεων φαίνεται να είναι η αλληλεπίδραση (Gallagher, 2002; Kiff et al., 2011). Η παρούσα έρευνα, εξετάζει τις συνθήκες και τους μηχανισμούς ανάπτυξης των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Συγκεκριμένα εξετάζει, πώς η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του ρυθμίζουν ή διαμεσολαβούν τα αποτελέσματα των γονικών πρακτικών ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών. Δηλαδή, η ευαισθησία των παιδιών στις γονικές πρακτικές εξαρτάται από τις ατομικές τους διαφορές στην ιδιοσυγκρασία (συναισθηματική διέγερση και αυτορρύθμιση), το επίπεδο της αυτοεκτίμησης τους (υψηλή ή χαμηλή) και τις σχέσεις με τους συνομηλίκους (κοινωνική αποδοχή, ποιότητα φιλικών σχέσεων).

Το δείγμα αποτελείται από 588 παιδιά 10-14 ετών με τις μητέρες τους. Τα παιδιά συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Αναμνήσεων Ανατροφής (My Memories of Upbringing-EMBU; Markus, Lindhout, Boer, Hoogendijk, & Arindell, 2003) σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται τις γονικές πρακτικές (υπερπροστατευτικότητα, θέρμη, απόρριψη, αγχώδης ανατροφή), το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (The Strengths and Difficulties Questionnaire-SDQ; Goodman, 1997) ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά, την

κλίμακα του Rosenberg (Rosenberg, 1965) σχετικά με την αυτοεκτίμηση τους και το Ερωτηματολόγιο Ποιότητας της Φιλίας (Friendship Quality Questionnaire-FQQ; Parker & Asher, 1993) και την υπό-κλίμακα της κοινωνικής αποδοχής του Προφίλ Αυτοαντίληψης των Παιδιών (Self-Perception Profile for Children-SPPA; Harter, 1985) ως προς τις σχέσεις με τους συνομηλίκους.

Οι μητέρες συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο Ιδιοσυγκρασίας Πρώιμης Εφηβείας (Early Adolescent Temperament Questionnaire-Revised-EATQ-R; Putnam, Ellis & Rothbart, 2001) σχετικά με την ιδιοσυγκρασία και το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ – γονική εκδοχή) ως προς τα εσωτερικευμένα/ εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Τα αποτελέσματα υποστηρίζουν ένα πολύπλοκο μοντέλο άμεσων και έμμεσων επιδράσεων των γονικών πρακτικών, της ιδιοσυγκρασίας, της αυτοεκτίμησης και των σχέσεων με τους συνομηλίκους ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Τα αποτελέσματα συζητούνται σε σχέση με προηγούμενα ευρήματα και στα πλαίσια της θεωρητικής τους συμβολής και της πρακτικής τους εφαρμογής.

ABSTRACT

Parental socialization is modestly associated with child internalizing and externalizing problems. Main-effects models provide valuable information, but fail to explicate mechanisms via which internalizing and externalizing problems occurs. A conditional and meditational model of influence is suggested, in which parenting effects on child internalizing/externalizing problems are moderated and/or mediated by a third variable (i.e. child temperament characteristics, self-esteem, peer relations). The aim of this study was to investigate the impact of parental and personal characteristics on children's internalizing/externalizing problems and prosocial behavior. Further, this study aimed to examine personal characteristics (temperament, self-esteem, peer relations) as moderators and/or mediators in the relationship between parenting and internalizing/externalizing problems. In order to address these questions, the present study used a cross-sectional method design which comprised of a quantitative phase. The sample included 588 pre-adolescents and adolescents (10-14 years old) and their mothers. Children completed the My Memories of Upbringing Questionnaire, the Strengths and Difficulties Questionnaire (child report), the Rosenberg Self-Esteem Scale, the Friendship Quality Questionnaire, and the Harter's Self Perception Profile (Social acceptance subscale), while mothers completed the Early Adolescent Temperament Questionnaire-Revised, and the Strengths and Difficulties Questionnaire (parent report). Results support a complex model for the influence of both direct and indirect effects on children's internalizing/externalizing problems. The results of this study are discussed in relation to the theoretical contribution, the connection with earlier studies, and the implications in applied settings.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη της διατριβής μου, Δρ. Παναγιώτη Σταυρινίδη για την πολύτιμη καθοδήγηση που μου προσέφερε. Επίσης, θα ήθελα να αδράξω την ευκαιρία για να ευχαριστήσω τον Δρ. Στέλιο Γεωργίου αλλά και τον Δρ. Γιώργο Σπανούδη για τις συμβουλές και τη βοήθεια που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια αυτής της πορείας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στα παιδιά και τους γονείς που συμμετείχαν στην έρευνα, καθώς επίσης στους δασκάλους/ες, καθηγητές/τριες και διευθυντές/ντριες με τους οποίους συνεργάστηκα. Χωρίς αυτούς δεν θα πραγματωνόταν η παρούσα έρευνα. Τέλος, με αγάπη και σεβασμό θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου. Τον πατέρα μου, Αντώνη, ο οποίος υπήρξε δάσκαλος ζωής για μένα, τη μητέρα μου, Σωτηρούλα, για την εξαιρετική ανατροφή που μου έδωσε και τα αδέρφια μου, Γιώργο, Ρένο, και Έλενα για τη στήριξη και τη συμπαράστασή τους όλα αυτά τα χρόνια.

Στους γονείς μου, Αντώνη και Σωτηρούλα
και στα αδέρφια μου Γιώργο, Ρένο και Έλενα
για τη στήριξη και την αγάπη τους

Νίκος Γεωργίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	Error! Bookmark not defined.
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	Error! Bookmark not defined.
Εισαγωγή	Error! Bookmark not defined.
1.1 Το πρόβλημα	Error! Bookmark not defined.
1.2. Σκοπός της Παρούσας Έρευνας.....	Error! Bookmark not defined.
1.3. Θεωρητική και Πρακτική Σημασία της Έρευνας.....	Error! Bookmark not defined.
1.4. Πρωτοτυπία της Έρευνας.....	Error! Bookmark not defined.
1.5. Εννοιολογικοί Ορισμοί	Error! Bookmark not defined.
1.5.1. Εσωτερικευμένα προβλήματα	Error! Bookmark not defined.
1.5.2. Εξωτερικευμένα προβλήματα	Error! Bookmark not defined.
1.5.3. Προκοινωνική συμπεριφορά	Error! Bookmark not defined.
1.5.4. Γονικές πρακτικές.....	Error! Bookmark not defined.
1.5.5. Ιδιοσυγκρασία	Error! Bookmark not defined.
1.5.6. Αυτοεκτίμηση.....	Error! Bookmark not defined.
1.5.7. Σχέσεις με συνομηλίκους	Error! Bookmark not defined.
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	Error! Bookmark not defined.
2.1. Επιδημιολογία εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων	Error! Bookmark not defined.
2.2. Διαφορές φύλου	Error! Bookmark not defined.
2.3. Παράμετροι εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων ..	Error! Bookmark not defined.
2.3.1. Οι γονικές πρακτικές ως προβλεπτικοί παράγοντες των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων.....	Error! Bookmark not defined.
2.3.2. Η ιδιοσυγκρασία ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων.....	Error! Bookmark not defined.
2.3.3. Η αυτοεκτίμηση ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων.....	Error! Bookmark not defined.
2.3.4. Οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του ως προβλεπτικοί παράγοντες των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων.....	Error! Bookmark not defined.
2.4. Μοντέλο Αλληλεπίδρασης.....	Error! Bookmark not defined.

2.4.1. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών	Error! Bookmark not defined.
2.4.2. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των σχέσεων των παιδιών με τους συνομηλίκους τους ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών	Error! Bookmark not defined.
2.4.3. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αυτοεκτίμησης ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών ..	Error! Bookmark not defined.
2.5. Μοντέλο Διαμεσολάβησης	Error! Bookmark not defined.
2.5.1. Αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών	Error! Bookmark not defined.
2.5.2. Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους ως διαμεσολαβητές στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών.....	Error! Bookmark not defined.
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	Error! Bookmark not defined.
3.1. Συμμετέχοντες.....	Error! Bookmark not defined.
3.2. Εργαλεία Συλλογής Δεδομένων	Error! Bookmark not defined.
3.4. Ερευνητικές Υποθέσεις.....	Error! Bookmark not defined.
3.5. Πλάνο Ανάλυσης	Error! Bookmark not defined.
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	Error! Bookmark not defined.
4.1. Ανάλυση Αξιοπιστίας	Error! Bookmark not defined.
4.2. Περιγραφικές Αναλύσεις και Αναλύσεις Συσχέτισης.....	Error! Bookmark not defined.
4.3. Βηματική Παλινδρόμηση.....	Error! Bookmark not defined.
4.4. Αναλύσεις Αλληλεπίδρασης (αναφορές παιδιών)	Error! Bookmark not defined.
4.5. Ανάλυση Διαμεσολάβησης	Error! Bookmark not defined.
4.6. Ποιοτική ανάλυση των διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων.....	Error! Bookmark not defined.
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	Error! Bookmark not defined.
5.1. Άμεσες Σχέσεις	Error! Bookmark not defined.
5.1.1. Οι γονικές πρακτικές ως προβλεπτικός παράγοντας των ..	Error! Bookmark not defined.

5.1.2. Η ιδιοσυγκρασία ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς.....	Error! Bookmark not defined.
5.1.3. Η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους ως προβλεπτικοί παράγοντες των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς.....	Error! Bookmark not defined.
5.2. Αλληλεπιδράσεις.....	Error! Bookmark not defined.
5.2.1. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα.....	Error! Bookmark not defined.
5.2.2. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αυτοεκτίμησης ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών.....	Error! Bookmark not defined.
5.2.3. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και των σχέσεων με τους συνομηλίκους ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών.....	Error! Bookmark not defined.
5.3. Διαμεσολαβήσεις.....	Error! Bookmark not defined.
5.3.1. Αυτοεκτίμηση και σχέσεις με τους συνομηλίκους ως διαμεσολαβητές μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών.....	Error! Bookmark not defined.
5.4. Ποιοτική ανάλυση διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων.....	Error! Bookmark not defined.
5.5. Περιορισμοί.....	Error! Bookmark not defined.
5.6. Συνεισφορά της παρούσας έρευνας.....	Error! Bookmark not defined.
5.7. Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.....	Error! Bookmark not defined.
5.8. Τελικά Συμπεράσματα.....	Error! Bookmark not defined.
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	Error! Bookmark not defined.
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.....	Error! Bookmark not defined.
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2.....	Error! Bookmark not defined.

Νίκος Γεωργίου

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1 Το πρόβλημα

Τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα είναι πολύ συνηθισμένα και γενικότερα είναι εκ των προβλημάτων που παρουσιάζονται με μεγάλη συχνότητα κατά την παιδική και εφηβική ηλικία. Ορισμένοι ερευνητές εκτιμούν πως η συχνότητα εμφάνισης των προβλημάτων αυτών, στο σύνολο του πληθυσμού, κυμαίνεται μεταξύ 5 - 20 % (Brauner & Stephens, 2006). Δηλαδή, περίπου ένα στα πέντε παιδιά και έφηβοι αντιμετωπίζουν εσωτερικευμένα ή/και εξωτερικευμένα προβλήματα σε κάποιο στάδιο της ζωής τους, από την παιδική μέχρι την εφηβική ηλικία. Από αυτά, ένα στα δέκα θα αναπτύξουν σοβαρής μορφής εσωτερικευμένα ή εξωτερικευμένα προβλήματα κατά τη διάρκεια της παιδικής ή εφηβικής τους ζωής (Brauner & Stephens, 2006). Παρόλα αυτά, περίπου ένα ποσοστό 20% μόνον έρχεται σε επαφή με τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας. Το υπόλοιπο ποσοστό είτε σκόπιμα δεν τυγχάνει θεραπείας, είτε απλά δεν εντοπίζεται ποτέ από το περιβάλλον του παιδιού ή του εφήβου (Meltzer, Gatward, Goodman, Ford, 2000; Brauner & Stephens, 2006). Τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα όμως, έχουν σοβαρές κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες τόσο για τα ίδια τα παιδιά, όσο και για τις οικογένειές τους αλλά και την κοινωνία ευρύτερα (Simpson, Bloom, Cohen, Blumberg, & Bourdon, 2005).

Η αυξανόμενη ανάπτυξη των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά, καθιστά αναγκαίο τον εντοπισμό των παραγόντων που συμβάλλουν σε αυτή τη διεργασία. Οι ερευνητές συνδέουν τους παράγοντες πλαισίου (π.χ. γονικές πρακτικές, σχέσεις με συνομηλίκους) και τους γενετικούς παράγοντες (π.χ. ιδιοσυγκρασία) με την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά, βασιζόμενοι σε μοντέλα κύριων επιδράσεων (Maccoby, 2000;

Sanson & Rothbart, 1995; Parker & Asher, 1993). Ένα εύρος όμως ερευνητών υποστηρίζει πως το μοντέλο των κύριων επιδράσεων δεν εξηγεί επαρκώς την ανάπτυξη τέτοιων προβλημάτων στα παιδιά (Gallagher, 2002; Kiff, et al., 2011, Bukowski & Adams, 2005). Ως εκ τούτου, έτσι ώστε να κατανοηθεί η εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά, η ταυτόχρονη μελέτη γενετικών παραγόντων και παραγόντων πλαισίου είναι η ενδεδειγμένη οδός.

1.2. Σκοπός της Παρούσας Έρευνας

Η σύγχρονη έρευνα, έχει στρέψει πλέον την προσοχή της στην επίδραση συγκεκριμένων γενετικών παραγόντων στην παρουσία όμως συγκεκριμένων παραγόντων πλαισίου. Η παρούσα έρευνα, κινούμενη σε αυτή τη σύγχρονη λογική, εξετάζει τις συνθήκες και τους μηχανισμούς ανάπτυξης των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Δηλαδή, πώς η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του ρυθμίζουν ή διαμεσολαβούν τα αποτελέσματα των γονικών πρακτικών ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Με άλλα λόγια, η ευαισθησία των παιδιών στις γονικές πρακτικές εξαρτάται από τις ατομικές τους διαφορές στην ιδιοσυγκρασία (συναισθηματική διέγερση και αυτορρύθμιση), το επίπεδο της αυτοεκτίμησης τους (υψηλή ή χαμηλή) και τις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους (κοινωνική αποδοχή, ποιότητα φιλικών σχέσεων). Κανένα παιδί δεν είναι ίδιο με άλλο. Κατ' επέκταση κανένα παιδί δεν ανταποκρίνεται με τον ίδιο τρόπο στις ίδιες γονικές πρακτικές με ένα άλλο. Κάτι που μπορεί να έχει αποτέλεσμα σε ένα παιδί, δεν είναι βέβαιο ότι θα έχει σε ένα άλλο. Συνεπώς, η παρούσα έρευνα χρησιμοποιεί το μοντέλο αλληλεπίδρασης για να εξετάσει τις επιδράσεις του ενός παράγοντα στην παρουσία ενός άλλου παράγοντα σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, έτσι ώστε να συμβάλλει στη βελτίωση της προβλεπτικής ικανότητας σχετικά με την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά. Επιπλέον, χρησιμοποιεί το μοντέλο

διαμεσολάβησης για να εξετάσει τους μηχανισμούς σύνδεσης μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών.

1.3. Θεωρητική και Πρακτική Σημασία της Έρευνας

Τι σημαίνει ανθρώπινη ανάπτυξη; Πως αλλάζει ο άνθρωπος από την ημέρα που γεννιέται μέχρι το θάνατό του; Οι άνθρωποι κατά τη διάρκεια της ζωής τους υφίστανται πολλές αλλαγές στα ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά τους. Η φύση των μεταβολών που συμβαίνουν στη ζωή του ανθρώπου, ο τρόπος με τον οποίο πραγματώνεται η πλήρης διαμόρφωση, η πορεία της ανάπτυξής του, έγινε αντικείμενο μελέτης πολλών και σπουδαίων προσωπικοτήτων απ' όλα τα επιστημονικά πεδία. Ο όρος «ανθρώπινη ανάπτυξη» αναφέρεται στο σύνολο των αλλαγών, βιολογικών, γνωστικών, κοινωνικών, συναισθηματικών που παρατηρούνται στον άνθρωπο από τη γέννηση έως το βιολογικό του θάνατο (Feldman, 2009). Η απάντηση λοιπόν στον τρόπο που πραγματώνεται η ανθρώπινη ανάπτυξη και προσαρμογή στο περιβάλλον, βρίσκεται στο συνδυασμό γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων.

Παρόλα αυτά αρκετά ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα ή μερικώς απαντημένα. Για παράδειγμα, γιατί ορισμένα παιδιά αποκτούν προκοινωνικές συμπεριφορές (θετικές σχέσεις, ενσυναίσθηση) ή αποκλίνουσες κοινωνικές συμπεριφορές (αντικοινωνικότητα, επιθετικότητα, παραβατικότητα) ενώ άλλα όχι; Πώς ορισμένα παιδιά μαθαίνουν να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα τόσο τα δικά τους όσο και των άλλων ενώ άλλα όχι; Γιατί ορισμένα παιδιά να προσαρμόζονται αποτελεσματικά στο περιβάλλον (θετικές κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικές δεξιότητες, απουσία εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων), ενώ άλλα να παρουσιάζουν αρνητική προσαρμογή (άγχος, κατάθλιψη, επιθετικότητα, κοινωνική απόσυρση); Ακόμη και τα μονοζυγωτικά δίδυμα αδέρφια, διαφέρουν ως προς τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά τους (Plomin, 2011). Γιατί να διαφέρουν τόσο μεταξύ τους; Ποιος ο ρόλος των γονέων, δηλαδή των περιβαλλοντικών

επιδράσεων και ο ρόλος των χαρακτηριστικών ή της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού, δηλαδή των γενετικών επιδράσεων;

Η κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών αλλά και τα προβλήματα προσαρμογής, προκύπτουν μέσα από ένα διαδραστικό και αλληλεπιδραστικό μοντέλο, κατά το οποίο τόσο τα παιδιά όσο και οι γονείς συμβάλλουν ταυτόχρονα και με μοναδικό τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση (Kiff, Lengua & Bush, 2007). Οι επιστήμονες πλέον έχουν ξεφύγει από το κλασικό δίλλημα «φύση» ή «ανατροφή» και έχουν καταλήξει στην άποψη: «φύση» και «ανατροφή». Δηλαδή, τόσο η «φύση» όσο και η «ανατροφή» ενώνουν τις δυνάμεις τους έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί η ανάπτυξη των παιδιών. Ο όρος «φύση» προϋποθέτει το βιολογικό δυναμικό με το οποίο το παιδί έρχεται στον κόσμο, ενώ η «ανατροφή» αφορά τις εμπειρίες ανατροφής του παιδιού όπως αυτές παρέχονται από τους γονείς, φροντιστές ή άλλους ενήλικες του περιβάλλοντος. Μέσα από αυτό το φακό, η ανατροφή αποτελεί το γλύπτη ο οποίος σμιλεύει το υλικό το οποίο είναι δοσμένο από τη φύση του παιδιού (DeLoache, Siegler, Eisenberg, 2002). Το ερώτημα όμως που τίθεται είναι πώς (ποια διαδρομή), πότε (χρονική περίοδος/αναπτυξιακό στάδιο) και γιατί (κάτω από ποιες συνθήκες), περιβαλλοντικοί παράγοντες (π.χ. γονικές πρακτικές, σχέσεις με συνομηλίκους) αλληλεπιδρούν με γενετικούς παράγοντες (π.χ. ιδιοσυγκρασία) έτσι ώστε να προκύψει η ανάπτυξη των παιδιών.

Η μελέτη γενετικών και περιβαλλοντικών παραγόντων ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών είναι πολύ σημαντική για πολλούς λόγους. Πρώτον, μας επιτρέπει να εντοπίσουμε ποιες γονικές πρακτικές είναι κατάλληλες βάσει των ιδιομορφιών του παιδιού. Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να ενισχύσουμε τις γνώσεις των γονέων να χρησιμοποιούν τις ενδεδειγμένες γονικές πρακτικές λαμβάνοντας υπόψη την ιδιοσυγκρασία του παιδιού τους. Για παράδειγμα, τα παιδιά με υψηλή ματαίωση/ευερεθιστότητα (ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό) φαίνεται να ωφελούνται από γονικές πρακτικές που χαρακτηρίζονται από συνεπή πειθαρχία και

συναισθηματική φροντίδα (Eisenberg, Cumberland, Spinrad, Fabes, Shepard, Reiser, Murphy, Losoya, & Guthrie, 2001). Δεύτερο, μας παρέχεται η δυνατότητα υιοθέτησης προβλεπτικών μοντέλων ως προς την προσαρμογή των παιδιών. Δηλαδή, μπορούμε να προβλέψουμε ποια παιδιά είναι πιθανόν να αναπτύξουν εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα στα πλαίσια συγκεκριμένων γονικών πρακτικών. Για παράδειγμα, τα παιδιά με χαμηλό συντελεστικό έλεγχο (ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό) εμφανίζουν εξωτερικευμένα προβλήματα όταν οι γονείς χρησιμοποιούν σκληρή και ασυνεπή πειθαρχία, γεγονός που δεν ισχύει για τα παιδιά με υψηλό συντελεστικό έλεγχο (Kiff et al., 2011).

Τρίτο, μελετώντας την αλληλεπίδραση της ιδιοσυγκρασίας και των γονικών πρακτικών, μπορούμε να συνεισφέρουμε προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης προληπτικών και παρεμβατικών προγραμμάτων. Για παράδειγμα, γνωρίζοντας πως η υψηλή έκφραση αρνητικών συναισθημάτων (φόβου, ματαίωσης) αποτελεί παράγοντα κινδύνου ως προς την ανάπτυξη προβλημάτων προσαρμογής, ειδικά στην παρουσία αρνητικών γονικών πρακτικών, μας παρέχεται η δυνατότητα πρόληψης και παρέμβασης (Kiff et al, 2011). Δηλαδή, ορισμένες φορές, τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα προκύπτουν όχι λόγω της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού αλλά από το μη συνταίριασμα μεταξύ ιδιοσυγκρασίας και αντιδράσεων των γονέων.

Τέταρτο, είναι απαραίτητη η μελέτη όσο το δυνατόν περισσότερων παραγόντων για εξακρίβωση της συμβολή του κάθε έκαστου παράγοντα στην ανάπτυξη των παιδιών. Για παράδειγμα, γνωρίζοντας τον τρόπο με τον οποίο το σύστημα των συνομηλίκων επηρεάζει την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών, θα μπορούσαν να αναπτυχθούν προγράμματα με στόχο την τροποποίηση ή την αλλαγή των αρνητικών αντιλήψεων των παιδιών. Η καλλιέργεια θετικών αντιλήψεων ως προς τις σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους τους, θα συμβάλουν στη βελτίωση των σχέσεων τους και κατ' επέκταση της προσαρμογής τους.

1.4. Πρωτοτυπία της Έρευνας

Η συνηθισμένη μέθοδος που ακολουθήθηκε από τους ερευνητές, στα πλαίσια του μοντέλου αλληλεπίδρασης, είναι να εξετάσουν την αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών με περιορισμένους παράγοντες (π.χ. μόνο με την ιδιοσυγκρασία ή μόνο με τις σχέσεις με τους συνομηλίκους). Ως προς την αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών με την ιδιοσυγκρασία, η πρακτική που ακολουθήθηκε είναι η μελέτη περιορισμένων γονικών διαστάσεων (π.χ. συμπεριφορικός έλεγχος) μαζί με περιορισμένες διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας (π.χ. αρνητική συναισθηματικότητα) ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Αυτό όμως οδηγεί σε ελλιπή γνώση, μιας και αγνοεί άλλες βασικές διαστάσεις των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας που πιθανόν να αλληλεπιδρούν. Για παράδειγμα, η αλληλεπίδραση της αγχώδους ανατροφής με την ιδιοσυγκρασία δεν έχει μελετηθεί στο παρελθόν. Επιπλέον, οι γονικές πρακτικές ενδεχομένως να ρυθμίζονται όχι μόνο από τη συναισθηματική αντίδραση των παιδιών και το συντελεστικό έλεγχο (τις συνηθισμένες υπό μελέτη διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας), αλλά και από άλλες διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας όπως η δέσμευση ή η εξωστρέφεια. Η παρούσα έρευνα μελετά αρκετές διαστάσεις των γονικών πρακτικών και όλες τις διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας, επιχειρώντας να καλύψει αυτό το κενό στη βιβλιογραφία.

Επιπλέον, ορισμένα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας όπως η θετική συναισθηματικότητα και η κοινωνικότητα σπανίως έχουν μετρηθεί με τις γονικές πρακτικές. Συμπεριλαμβάνοντας όλα το φάσμα των χαρακτηριστικών της ιδιοσυγκρασίας, μπορούμε να μελετήσουμε πώς τα θετικά χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας προστατεύουν τα παιδιά από την εμφάνιση προβλημάτων προσαρμογής, στην παρουσία συγκεκριμένων γονικών πρακτικών. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το διαδραστικό μοντέλο, οι διαχρονικές γονικές πρακτικές συντείνουν στη διαμόρφωση της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού (Hinshaw, 2008). Επιπρόσθετα, οι τρόποι ανατροφής που

χρησιμοποιούν οι γονείς, μπορούν να τροποποιήσουν την ιδιοσυγκρασία του παιδιού σε σημαντικό βαθμό (Feldman, 2009). Συνεπώς, τα θετικά χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας είναι χρήσιμο να μελετηθούν, μιας και φανερώνουν σε κάποιο βαθμό τις θετικές γονικές πρακτικές που συμβάλλουν στη διαμόρφωσή τους. Ακόμη, οι περισσότερες έρευνες οι οποίες χρησιμοποίησαν το μοντέλο αλληλεπίδρασης, επικεντρώθηκαν σε μικρότερες ηλικίες με τον κύριο όγκο των ερευνών να αφορά την παιδική ηλικία. Λίγες έρευνες έχουν μελετήσει συγχρονικά τα αναπτυξιακά στάδια τα οποία μελετώνται στην παρούσα έρευνα.

Τέλος, σύμφωνα με τη θεωρία των Οικολογικών Συστημάτων (ecological systems theory) (Bronfenbrenner, 1989) επιπρόσθετες παράμετροι συμβάλλουν στη διεργασία της ανάπτυξης των παιδιών. Για παράδειγμα, οι οικονομικές συνθήκες, ο πολιτισμός, η γειτονία, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους πιθανόν να παρεμβαίνουν και να επηρεάζουν τόσο τις γονικές πρακτικές αλλά και την ιδιοσυγκρασία των παιδιών και κατ' επέκταση την ανάπτυξή τους. Επομένως, η ανάπτυξη των παιδιών θα πρέπει να ιδωθεί μέσα από το φακό ενός οικολογικού πλαισίου λαμβάνοντας υπόψη όλα τα συστήματα επιρροής (μικροσύστημα, μεσοσύστημα, εξωσύστημα, μακροσύστημα). Ως εκ τούτου, η παρούσα έρευνα, έχοντας κατά νου τη πολυπαραγοντική ερμηνεία της ανάπτυξης των παιδιών, πέραν της ιδιοσυγκρασίας, μελετά ταυτόχρονα ακόμη δύο παράγοντες και πως αυτοί ρυθμίζουν και διαμεσολαβούν τη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων, κάτι που δεν έχει ξαναμελετηθεί στο παρελθόν.

1.5. Εννοιολογικοί Ορισμοί

1.5.1. Εσωτερικευμένα προβλήματα

Τα εσωτερικευμένα προβλήματα είναι από τα πιο συχνά ψυχολογικά προβλήματα κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Συγκεκριμένα, οι αγχώδεις διαταραχές θεωρούνται

από τις πιο συνηθισμένες και χρόνιες μορφές εσωτερικευμένων προβλημάτων με συχνότητα εμφάνισης μεταξύ 10-25% (Crawford, Schrock, Woodruff-Borden, 2011). Το άγχος είναι ένα λειτουργικό συναίσθημα το οποίο κρατά τον οργανισμό σε εγρήγορση και συντείνει στην επίλυση καθημερινών προβλημάτων. Τόσο οι ενήλικες όσο και τα παιδιά βιώνουν άγχος, ανησυχία ή φόβο σε ορισμένες καταστάσεις. Ωστόσο, όταν το βίωμα του άγχους είναι υπερβολικό σε ένταση, δυσανάλογο σε σχέση με το ερέθισμα που το προκαλεί και επίμονο στο χρόνο, τότε υποδηλώνει την ύπαρξη αγχώδους διαταραχής (Bernstein & Borchardt, 1991).

Η κατάθλιψη επίσης, αποτελεί μια συνηθισμένη παιδική αλλά και χρόνια εσωτερικευμένη διαταραχή με συχνότητα εμφάνισης μεταξύ 5-15% (Crawford et al., 2011). Χαρακτηρίζεται από την παρουσία καταθλιπτικής διάθεσης, μείωσης του ενδιαφέροντος και ανηδονία σε όλες σχεδόν τις δραστηριότητες στο μεγαλύτερο μέρος της ημέρας για διάρκεια δύο τουλάχιστον εβδομάδων (DSM-IV-TR, 2000). Τα παιδιά και οι έφηβοι ενδέχεται να παρουσιάσουν ευερέθιστη αντί καταθλιπτική διάθεση. Η κατάθλιψη επηρεάζει τα παιδιά και τους εφήβους σε αρκετούς τομείς, όπως διάθεση, συμπεριφορά, αντίληψη και σκέψη. Για παράδειγμα, τα παιδιά με κατάθλιψη, βιώνουν συχνά έντονα και παρατεταμένα συναισθήματα θλίψης, ντροπής και υπερευαισθησίας στην κριτική. Παρουσιάζουν αυξημένη κινητική δραστηριότητα και διέγερση ή αντίθετα υποτονική διάθεση και ενίοτε υπερβολικό κλάμα. Η αντίληψη των παιδιών με κατάθλιψη διακατέχεται από αναξιότητα, ανικανότητα και μείωση της αυτοεκτίμησης, ενώ οι σκέψεις τους είναι συνήθως αρνητικές και απαισιόδοξες (DSM-IV-TR, 2000).

Τα παιδιά τα οποία πάσχουν από άγχος και κατάθλιψη κατά την παιδική ηλικία έχουν αυξημένες πιθανότητες να βιώσουν άγχος, κατάθλιψη και άλλες ψυχιατρικές διαταραχές κατά τη διάρκεια της ενήλικής τους ζωής. Κατά συνέπεια, τα εσωτερικευμένα προβλήματα φαίνεται να παρουσιάζουν χρονιότητα (Crawford et al., 2011). Το άγχος και η κατάθλιψη είναι οι κύριοι εκφραστές της κατηγορίας των εσωτερικευμένων προβλημάτων,

εντούτοις δεν είναι τα μόνα εσωτερικευμένα προβλήματα. Άλλα εσωτερικευμένα προβλήματα είναι: 1) τα σωματικά παράπονα, δηλαδή η συχνή έκφραση και ενασχόληση με σωματικά προβλήματα όπως για παράδειγμα πονοκέφαλο, ζαλάδες, πόνο στην κοιλία κλπ 2) η κοινωνική απόσυρση, δηλαδή η αποξένωση και η απομόνωση από κοινωνικούς δεσμούς και ευρύτερα από την κοινωνία, 3) φόβοι/ανησυχίες, δηλαδή έντονος φόβος και ανησυχία προς συγκεκριμένες καταστάσεις ή αντικείμενα ή απώλεια συγκεκριμένων προσώπων.

1.5.2. Εξωτερικευμένα προβλήματα

Τα εξωτερικευμένα προβλήματα κατά την παιδική και εφηβική ηλικία εκδηλώνονται με συμπεριφορές όπως είναι η επιθετικότητα, η παραβατικότητα και η υπερκινητικότητα (Gilliom & Shaw, 2004). Η εκδήλωση επιθετικής και παραπτωματικής συμπεριφοράς από παιδιά και εφήβους, είναι ένα εξαιρετικά ανησυχητικό φαινόμενο το οποίο ολοένα και παίρνει αυξανόμενες διαστάσεις (Richters, 1993). Υπολογίζεται πως τα προβλήματα διαγωγής, δηλαδή οι επιθετικές και παραβατικές συμπεριφορές εμφανίζονται με συχνότητα 1-10% στο γενικό πληθυσμό (Zoccolillo, 1993). Το βασικό χαρακτηριστικό στα παιδιά με επιθετικές συμπεριφορές είναι πως παραβιάζουν τα βασικά δικαιώματα των άλλων ή τους βασικούς, ανάλογα με την ηλικία, κοινωνικούς τύπους και κανόνες (DSM-IV-TR, 2000).

Η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών μπορεί να αναλυθεί με βάση δύο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση διακρίνεται μεταξύ καταστροφικής ή μη καταστροφικής επιθετικής συμπεριφοράς, ενώ η δεύτερη διάσταση διαχωρίζεται σε φανερή και συγκεκαλυμμένη επιθετική συμπεριφορά (Frick, Kamphaus, Lahey, Christ, Hart, & Tannenbaum, 1991). Οι ερευνητές βασιζόμενοι σε αυτές τις δύο διαστάσεις διέκριναν τέσσερις κατηγορίες παιδιών με προβλήματα συμπεριφοράς: 1) παιδιά με φανερή μη καταστροφική επιθετική συμπεριφορά (π.χ. πείσμα, λεκτικοί διαπληκτισμοί,

αντιδραστικότητα), 2) παιδιά με φανερή καταστροφική συμπεριφορά (π.χ. άσκηση σωματικής βίας), 3) παιδιά με συγκεκαλυμμένη καταστροφική συμπεριφορά (π.χ. κλοπές, ψεύδη) και 4) παιδιά με συγκεκαλυμμένη μη καταστροφική συμπεριφορά (π.χ. χρήση ουσιών, μικροαπάτες). Τα εξωτερικευμένα προβλήματα, όπως και τα εσωτερικευμένα, φαίνεται να παρουσιάζουν χρονιότητα (Kiff et al., 2011).

1.5.3. Προκοινωνική συμπεριφορά

Η προκοινωνική συμπεριφορά αναφέρεται σε εκείνες τις ενέργειες που αποσκοπούν στο να ωφελήσουν άλλους ανθρώπους (Hewstone & Stroebe, 2007). Τα άτομα τα οποία διαθέτουν κοινωνικές δεξιότητες, δηλαδή μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά με τους άλλους, είναι πιο πιθανόν να προβαίνουν σε προκοινωνική συμπεριφορά. Αντιθέτως, τα παιδιά τα οποία δυσκολεύονται στη σύναψη και διατήρηση διαπροσωπικών σχέσεων ενδεχομένως να υπολείπονται κοινωνικών δεξιοτήτων, άρα και προκοινωνικής συμπεριφοράς. Οι κοινωνικές δεξιότητες αφορούν ένα ευρύ φάσμα από συμπεριφορές.

Οι συμπεριφορές αυτές περιλαμβάνουν στοιχεία όπως: 1) ενσυναίσθηση (κατανόηση τόσο των δικών μας συναισθημάτων αλλά και των άλλων), 2) μοίρασμα και ανταλλαγή (π.χ. αντικειμένων, παιχνιδιών), 3) παροχή βοήθειας, 4) συνεργασία με τους συνομηλίκους, 5) συμμετοχή σε ομάδες και καλωσόρισμα νέων μελών σε αυτές, 6) διαχείριση συγκρούσεων, 7) διαπραγματευτικές ικανότητες, 8) αλληλεπιδραστικό - κοινωνικό παιχνίδι, 9) ηγετικές ικανότητες, 10) δεξιότητες αυτοχαλάρωσης, 11) πειθήνια, 12) οπτική επαφή, 13) ανεκτικότητα και ευαισθησία του παιδιού στις επιθυμίες και ανάγκες μη τυπικά αναπτυσσόμενων παιδιών, 14) στρατηγικές χειρισμού παιδιών που εναντιώνονται ή εμποδίζουν τους στόχους της ομάδας, 15) αυτοέλεγχος. Όλες οι προαναφερόμενες συμπεριφορές αποτελούν ενέργειες που προδίδουν κοινωνικές

δεξιότητες και οι οποίες συμβάλλουν στην εμφάνιση προκοινωνικής συμπεριφοράς (Peterson, Slaughter, Paynter, 2007; Riley, San Juan, Klinkner, & Ramminger, 2008).

Σε κάθε ηλικία οι κοινωνικές δεξιότητες έχουν διαφορετική μορφή. Για παράδειγμα, στη βρεφική ηλικία οι κοινωνικές δεξιότητες του παιδιού μετρώνται βάση της μίμησης, του κοινωνικού χαμόγελου, τις χειρονομίες που κάνει προς τους άλλους, τις κραυγές που βγάζει έτσι ώστε να κερδίσει τη σημασία των άλλων και την ανταλλαγή αντικειμένων. Στην προσχολική ηλικία οι κοινωνικές δεξιότητες διαφαίνονται σε συμπεριφορές του τύπου συμμόρφωση, διαχείριση συγκρούσεων, συνεργασία με τους συνομηλίκους, φιλική πρόσκληση για παιχνίδι, αλληλεπιδραστικό κοινωνικό παιχνίδι. Τέλος, στη σχολική ηλικία το πόσο δημοφιλές είναι το παιδί, η ενσυναίσθηση, η παροχή βοήθειας, ο αλτρουισμός, το μοίρασμα είναι συμπεριφορές που φανερώνουν τις κοινωνικές δεξιότητες του παιδιού (Saudino, Carter, Purper-Ouakil, & Gorwood, 2008; Sanson, Hemphill, Smart, 2004; Knafo & Plomin, 2006).

1.5.4. Γονικές πρακτικές

Οι γονικές πρακτικές, αποτελούν τις συμπεριφορές που χρησιμοποιούν οι γονείς προς τα παιδιά τους, οι οποίες περιλαμβάνουν συγκεκριμένες στρατηγικές ελέγχου, πειθαρχίας, χειρισμού, τις απαιτήσεις προς τα παιδιά και τη φροντίδα που τους παρέχουν (de Haan, Prinzie, & Dekovic, 2009). Για παράδειγμα, ορισμένοι γονείς ως μέσο πειθαρχίας και συμμόρφωσης των παιδιών τους με τους κανόνες, πιθανόν να χρησιμοποιούν σκληρές πρακτικές, δηλαδή φυσικές μεθόδους, ενώ άλλοι γονείς πιθανόν να χρησιμοποιούν διαλεκτικές μεθόδους, δηλαδή συζήτηση. Ο γονικός έλεγχος και η γονική θέρμη (συναισθηματική φροντίδα) αποτελούν δύο σημαντικές γονικές πρακτικές (Plomin, 2011). Ο γονικός έλεγχος περιλαμβάνει τις στρατηγικές πειθαρχίας και χειρισμού των παιδιών (συμπεριφορικός έλεγχος) και την αυτονομία που τους παραχωρείται (ψυχολογικός έλεγχος) (Mullineaux, Deater-Deckard, Petrill, & Thompson, 2009).

Συγκεκριμένα, ο συμπεριφορικός έλεγχος εστιάζεται στις προσπάθειες των γονέων να χειριστούν τη συμπεριφορά και τις δραστηριότητες των παιδιών τους, θέτοντας κανόνες, επιβραβεύοντας τη θετική συμπεριφορά και τιμωρώντας την αρνητική συμπεριφορά. Σημαντικό στοιχείο σε αυτό το χειρισμό είναι και ο βαθμός της συνέπειας και σταθερότητας με τον οποίο οι γονείς προβαίνουν στις πιο πάνω ενέργειες. Από την άλλη, ο ψυχολογικός έλεγχος αναφέρεται στις ενέργειες του γονέα οι οποίες παρεμβαίνουν στην ψυχολογική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού περιορίζοντας την ανεξαρτησία της σκέψης και της έκφρασής του. Τέτοιες ενέργειες περιλαμβάνουν την υπερπροστατευτικότητα ή το χαμηλό βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας προς το παιδί. Η γονική θέρμη αποτελεί τη συναισθηματική σχέση μεταξύ γονέα-παιδιού και αναφέρεται στην ιδιαίτερη σημασία προς το παιδί, την επιβράβευση, την αγάπη άνευ όρων, την αποδοχή, τη συναισθηματική υποστήριξη και τη συναισθηματική έκφραση. Αντίθετα, η χαμηλή θέρμη εμπερικλείει στοιχεία όπως εχθρότητα, απόρριψη και αρνητική συναισθηματικότητα (Maccoby & Martin, 1983).

1.5.5. Ιδιοσυγκρασία

Η ιδιοσυγκρασία είναι η νευροφυσιολογική βάση για ατομικές διαφορές στη συναισθηματική διέγερση και αυτορρύθμιση (Rothbart & Bates, 2006). Η συναισθηματική διέγερση αναφέρεται στην ευαισθησία του ατόμου σε εξωτερικά και εσωτερικά ερεθίσματα και περιλαμβάνει νευροφυσιολογικές και συναισθηματικές αντιδράσεις. Για παράδειγμα, ο φόβος, ο θυμός, η ματαιώση ή η θετική διάθεση αποτελούν χαρακτηριστικά της συναισθηματικής διέγερσης. Η συναισθηματική διέγερση διαφαίνεται από πολύ νωρίς στη ζωή, δηλαδή από τον πρώτο χρόνο.

Η αυτορρύθμιση αναφέρεται στον κατευθυνόμενο και εκτελεστικό έλεγχο της προσοχής και της συμπεριφοράς και ρυθμίζει τη φυσιολογική, συναισθηματική και συμπεριφορική αντίδραση στα ερεθίσματα. Η αυτορρύθμιση περιλαμβάνει στοιχεία όπως

εστίαση της προσοχής, μετατόπιση της προσοχής, κατασταλτικό έλεγχο και ενεργό έλεγχο, στοιχεία που αποτελούν το συντελεστικό έλεγχο. Επίσης, ο βαθμός προσέγγισης, αποφυγής ή καταστολής αποτελούν χαρακτηριστικά της αυτορρύθμισης του παιδιού. Η αυτορρύθμιση αρχίζει να διαφαίνεται περί τα τέλη του πρώτου έτους.

Γενικότερα, η ιδιοσυγκρασία αναφέρεται στο πώς συμπεριφέρεται το παιδί, αντί του τι κάνει ή γιατί το κάνει το παιδί (Zentner & Bates, 2008). Έχει διαφανεί πως τα βρέφη παρουσιάζουν ιδιοσυγκρασιακές διαφορές στη γενική τους προδιάθεση από τη μέρα της γέννησης τους, γεγονός που υποστηρίζει πως η ιδιοσυγκρασία έχει γενετική βάση. Αν και η ιδιοσυγκρασία αποτελεί σταθερά και μόνιμα χαρακτηριστικά του ατόμου, εντούτοις οι πρακτικές ανατροφής των γονέων μπορεί να μεταβάλλουν ή να τροποποιήσουν την ιδιοσυγκρασία των παιδιών.

Σύμφωνα με θεωρητικούς στο χώρο της ιδιοσυγκρασίας, υποστηρίζεται πως η ιδιοσυγκρασία αποτελείται από ορισμένες κατηγορίες. Σύμφωνα με την Rothbart και τους συνεργάτες της (Rothbart & Derryberry, 1981), η ιδιοσυγκρασία χωρίζεται σε τρεις κύριους παράγοντες, οι οποίοι αποτελούνται από ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά (τα χαρακτηριστικά εξηγούνται πιο κάτω). Οι παράγοντες είναι: 1) η «εξωστρέφεια» με βασικά χαρακτηριστικά: α) τα χαμηλά επίπεδα φόβου, β) τα χαμηλά επίπεδα ντροπαλότητας, και την υψηλής έντασης ευχαρίστηση, 2) η «αρνητική διάθεση» με βασικά χαρακτηριστικά: α) τη ματαίωση, β) τη θλιμμένη διάθεση και γ) την επιθετική διάθεση και 3) ο «συντελεστικός έλεγχος» με βασικά χαρακτηριστικά: α) την προσοχή, β) τον ενεργό έλεγχο, και γ) τον κατασταλτικό έλεγχο.

Ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά:

- Προσοχή: η ικανότητα για εστίαση και μετακίνηση της προσοχής όταν απαιτείται.

- Κατασταλτικός έλεγχος: η ικανότητα σχεδιασμού και απόθησης ακατάλληλων αντιδράσεων.
- Φόβος: ανεπιθύμητο συναίσθημα που προκύπτει από την προσπάθεια αποφυγής καταστάσεων που προκαλούν δυσφορία.
- Ματαίωση: αρνητικό συναίσθημα το οποίο προκύπτει μετά από την παρεμπόδιση εκπλήρωσης στόχων.
- Δέσμευση: Η επιθυμία για στενούς συναισθηματικούς δεσμούς.
- Ενεργός έλεγχος: η δυνατότητα εκτέλεσης μιας δράσης όταν υπάρχει ισχυρή τάση για την αποφυγή της.
- Εξωστρέφεια/Υψηλής έντασης ευχαρίστηση: ευχαρίστηση που προκύπτει από καινούριες ενέργειες και ενέργειες που περιλαμβάνουν υψηλή ένταση.
- Ντροπαλότητα: κοινωνική συμπεριφορική καταστολή σε νέα πρόσωπα και καταστάσεις.
- Επιθετική διάθεση: εχθρικές και επιθετικές ενέργειες, συμπεριλαμβανομένων της φυσικής βίας προς πρόσωπα και αντικείμενα, την άμεση και έμμεση λεκτική βία και την εχθρική απόκριση.
- Θλιμμένη διάθεση: δυσάρεστο συναίσθημα, χαμηλή διάθεση και έλλειψη ευχαρίστησης και ενδιαφέροντος για διάφορες δραστηριότητες.

1.5.6. Αυτοεκτίμηση

Η αυτοεκτίμηση είναι η αξιολόγηση του εαυτού και τα συναισθήματα που απορρέουν από τη συγκεκριμένη αξιολόγηση (Crocker & Park, 2004). Δηλαδή, η αυτοεκτίμηση εμπερικλείει τόσο γνωστικά (πεποιθήσεις, αντιλήψεις) όσο και

συναισθηματικά στοιχεία (αν κανείς αισθάνεται ωραία ή άσχημα με τον εαυτό του). Διάκριση μπορεί να γίνει μεταξύ αυτοεικόνας, δηλαδή της αντίληψης που έχει κανείς για τον εαυτό του και της αυτοεκτίμησης, δηλαδή της αξιολόγησης του εαυτού βάση της συγκεκριμένης αντίληψης (Leary, Terdal, Tambor, Downs, 1995). Παρόλο που η αυτοεκτίμηση βασίζεται σε αντιλήψεις γύρω από τον εαυτό, εντούτοις δεν είναι όλες οι αντιλήψεις σχετικές με την αυτοεκτίμηση του ατόμου. Κάθε άνθρωπος έχει αρκετές αντιλήψεις και ορισμένες από αυτές δεν έχουν αντίκτυπο στη συναισθηματική υπόσταση της αυτοεκτίμησης (Leary et al., 1995). Για παράδειγμα, κανείς μπορεί να πιστεύει ότι είναι πολύ καλός ή πολύ κακός σε ένα συγκεκριμένο τομέα, αλλά αυτό να μην αυξάνει ή να μειώνει την αυτοεκτίμησή του (Brown, 1993).

1.5.7. Σχέσεις με συνομηλίκους

Οι «σχέσεις με τους συνομηλίκους» αναφέρονται στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με τους συνομηλίκους. Δηλαδή στις εμπειρίες, είτε θετικές είτε αρνητικές, με την ομάδα των συνομηλίκων. Οι εμπειρίες των παιδιών με τους συνομηλίκους τους μπορεί να συμβαίνουν είτε σε επίπεδο δυάδας, είτε σε επίπεδο συνόλου (Bukowski & Adams, 2005). Συνεπώς, κάτω από τον ευρύτερο όρο «σχέσεις με τους συνομηλίκους» εντάσσονται δύο διαστάσεις (Biggs, Nelson, Sampilo, 2010; Bukowski & Hoza, 1989). Η πρώτη διάσταση αφορά την ποσότητα των φιλικών σχέσεων, δηλαδή πόσο δημοφιλή είναι τα παιδιά (το επίπεδο αποδοχής των παιδιών από τους συνομηλίκους τους) και τον αριθμό φίλων που έχουν. Η δεύτερη διάσταση αφορά την ποιότητα των φιλικών σχέσεων, δηλαδή αν η φιλική σχέση των παιδιών εμπερικλείει στοιχεία όπως αμοιβαιότητα, οικειότητα και ενδιαφέρον.

Ανακεφαλαίωση

Στο εισαγωγικό αυτό κεφάλαιο έχει γίνει ο προσδιορισμός του προβλήματος αλλά και η σημαντικότητα της έρευνας. Τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά (5-20%) και διαγράφουν αλματώδη αύξηση, γεγονός που καθιστά αναγκαία την μελέτη τους, δεδομένου και της χρονιότητάς τους. Αναφορά έχει γίνει επίσης στην πρωτοτυπία της παρούσας έρευνας, η οποία εντάσσει τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα σε ένα πλαίσιο αλληλεπιδράσεων και μελετά ταυτόχρονα αρκετούς παράγοντες επιδράσεως. Τέλος, έχουν παρουσιαστεί οι βασικοί εννοιολογικοί ορισμοί με τους οποίους διασαφηνίζονται οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα. Θα ακολουθήσει το δεύτερο κεφάλαιο το οποίο ανασκοπεί τη βιβλιογραφία.

Κεφάλαιο 2

Ανασκόπηση της Βιβλιογραφίας

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια έχει συντελεστεί τεράστια πρόοδος στην προσπάθεια κατανόησης των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Είμαστε πλέον σε θέση να διακρίνουμε πως διαφοροποιούνται οι διαταραχές συναισθήματος και συμπεριφοράς των παιδιών και των εφήβων από αυτές των ενηλίκων. Το ερευνητικό ενδιαφέρον στην αναπτυξιακή ψυχολογία αλλά και στην παιδοψυχοπαθολογία, ξεφεύγει από την κλασική μελέτη μόνο του παιδιού και της οικογένειάς του και επεκτείνεται στη διερεύνηση των ευρύτερων διατομικών και διαπροσωπικών επιδράσεων. Η βιβλιογραφική ανασκόπηση που ακολουθεί, επισκοπεί συνολικά την υφιστάμενη γνώση γύρω από το θέμα, προσφέροντας μια ευρεία αντίληψη της πραγματικής εικόνας.

2.1. Επιδημιολογία εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων

Όπως έχει ήδη λεχθεί τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα παρουσιάζουν ραγδαία αύξηση με τα υφιστάμενα ποσοστά να κυμαίνονται μεταξύ 5-20% (Brauner & Stephens, 2006). Αξίζει όμως να σημειωθεί πως οι περισσότερες επιδημιολογικές μελέτες δεικνύουν ποσοστά μεταξύ 10 – 15% (Carter, Briggs-Gowan, & Davis, 2004). Σε ένα άρθρο επισκόπησης όλων των επιδημιολογικών ερευνών σε όλο τον κόσμο, οι ερευνητές βρήκαν τα εξής ποσοστά για όλες τις ψυχιατρικές διαταραχές: 8.3% για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, 12.2% για τα παιδιά προ-εφηβείας και 15% για τους εφήβους (Roberts, Attkisson, & Rosenblatt, 1998). Ακόμη, σε ένα άλλο άρθρο επισκόπησης επιδημιολογικών μελετών τα οποία χρησιμοποίησαν παρόμοια μεθοδολογία, οι συγγραφείς διαπίστωσαν πως τα ποσοστά για το άγχος και την κατάθλιψη ήταν

παρόμοια στη Βόρεια Αμερική, στη Δυτική Ευρώπη (η Ιταλία είχε ελαφρώς χαμηλότερα ποσοστά), στην Αυστραλία, στην Κίνα και στο Χονγκ Κονγκ (Boyd, Kostanski, Gullone, Ollendick, & Shek, 2000). Τα ποσοστά στις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες ήταν υψηλότερα. Επιπλέον, στην ίδια μελέτη έχει διαφανεί ότι το ίδιο συχνά όσο και τα εσωτερικευμένα προβλήματα είναι και τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Φυσικά, τα ευρήματα της συγκεκριμένης μελέτης χρήζουν προσεκτικής αναφοράς λόγω πολιτισμικής διαφοράς, μιας και τα ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς είναι μεταφρασμένα στη γλώσσα της συμμετέχουσας στην έρευνα χώρας (Boyd et al., 2000).

Γενικότερα, οι μελέτες σχετικά με τα επιδημιολογικά στοιχεία διαφέρουν αναλόγως της έρευνας. Δηλαδή, εξαρτώνται από το αναπτυξιακό στάδιο των παιδιών, τα κριτήρια τα οποία θέτει ο κάθε ερευνητής ως ταυτοποίηση της ψυχοπαθολογίας, η μεθοδολογία η οποία χρησιμοποιείται, τα εργαλεία, ο επιλεγμένος πληθυσμός αλλά και οι πηγές πληροφόρησης (Brauner & Stephens, 2006). Για παράδειγμα, σε έρευνες στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής οι Lavigne και συνεργάτες βρήκαν ποσοστά εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων κατά την παιδική και εφηβική ηλικία από 3 έως 21.4% (Lavigne, Gibbons, Christoffel, Arend, Rosenbaum, & Binns, 1996), οι Friedman και συνεργάτες από 9 έως 13% (Friedman, Kutash, & Duchnowski, 1996), οι Simpson και συνεργάτες 5% (Simpson, Bloom, Cohen, Blumberg, & Bourdon, 2005), ενώ άλλοι ερευνητές μεταξύ 16 – 20% (Anderson, Williams, McGee, & Silva, 1987; Costello, Costello, Edelbrock, Burns, & Dulcan, 1988; Costello, 1989). Όμως, το γενικό πρότυπο που επικρατεί είναι ότι τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα σε παιδιά και εφήβους εμφανίζονται με συχνότητα περίπου 15%, ενώ στο σύνολο τους όλες οι ψυχιατρικές διαταραχές κυμαίνονται στο 20%.

Δεδομένα από άλλες έρευνες εκτός Ηνωμένων Πολιτειών φαίνεται να δείχνουν παρόμοιους αριθμούς. Υπολογίζεται πως στο Ηνωμένο Βασίλειο 10% των παιδιών και

εφήβων έχουν κάποια ψυχιατρική διαταραχή η οποία προκαλεί εμφανή δυσφορία και κοινωνική δυσλειτουργία (Goodman, Ford, Simmons, Gatward, Meltzer, 2000). Στη Γερμανία τα ποσοστά κυμαίνονται μεταξύ 10 – 18% (Barkmann & Schulte-Markwort, 2005), στη Δανία σε μια έρευνα τους οι Bot, de Leeuw den Boouter και Adriaanse (2011), βρήκαν πως το 10,4 % του δείγματος μέσης παιδικής ηλικίας (8-12 ετών) εμφάνισε προβλήματα προσαρμογής, ενώ στη Γαλλία τα ποσοστά επίσης μέσης παιδικής ηλικίας ήταν 12.4% εκ των οποίων το 6.5% αφορούσε εξωτερικευμένα και το 5.9% εσωτερικευμένα προβλήματα (Fombone, 1994).

Ως εκ τούτου, μια διεξοδική ματιά στα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών και εφήβων, αποδεικνύει πως περίπου ένα στα πέντε παιδιά θα αναπτύξουν κάποιο πρόβλημα κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής τους ζωής. Από αυτά ένα στα δέκα θα αναπτύξει σοβαρές συναισθηματικές διαταραχές (Brauner & Stephens, 2006). Επομένως, απαιτείται μια πολυδιάστατη προσέγγιση και ορθή κατανόηση της εμφάνισης των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών, έτσι ώστε να προωθηθεί η υγεία σε όλα τα παιδιά αλλά και η διαμόρφωση επαρκούς στρατηγικής αντιμετώπισης.

2.2. Διαφορές φύλου

Ένα εύλογο ερώτημα που προκύπτει είναι εάν αγόρια και κορίτσια ακολουθούν το ίδιο πρότυπο αλλαγής και πρόβλεψης σχετικά με τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Η σημασία αλλά και η επίδραση των γονικών πρακτικών, ενδεχομένως να εξαρτώνται από το φύλο αλλά και το αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού. Το γενικότερο εύρημα που επικρατεί είναι πως τα κορίτσια, και δη κατά την εφηβεία, εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα προσαρμογής σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό τι τα αγόρια (Angold & Rutter, 1992; Boyd et al., 2000). Από την άλλη πλευρά, τα αγόρια ξεπερνούν τα κορίτσια στα εξωτερικευμένα προβλήματα προσαρμογής καθ' όλη τη διάρκεια της

παιδικής και εφηβικής ηλικίας (Zahn-Waxler, 1993). Επιπλέον, ορισμένοι ερευνητές διαπιστώνουν διαφορές ως προς τα αίτια ή τους παράγοντες κινδύνου για την εμφάνιση εσωτερικευμένων ή εξωτερικευμένων προβλημάτων προσαρμογής (Leadbeater, Kuperminc, Blatt, & Hertzog, 1999).

Ορισμένες διαφορές φύλου από την ημέρα γέννησης είναι έκδηλες (Brody, 1999). Για παράδειγμα, τα αγόρια είναι περισσότερο δραστήρια και κινητικά συγκριτικά με τα κορίτσια. Ο ύπνος των αγοριών φαίνεται να είναι πιο ανήσυχος σε σχέση με των κοριτσιών, ενώ επίσης τα άρρενα νεογνά είναι πιο ευερέθιστα από τα θήλεα, αν και τα σχετικά ευρήματα δεν είναι συστηματικά (Philips, King, & Dubois, 1978; Eaton & Enns, 1986). Τα κορίτσια εκδηλώνουν περισσότερο φόβο και τα αγόρια υψηλότερη έκφραση ματαίωσης και θυμού (Else-Quest, Hyde, Goldsmith, & Van Hulle, 2006). Επίσης, τα κορίτσια εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα συντελεστικού ελέγχου (Silverman, 2003). Τα παραπάνω ευρήματα φανερώνουν τη βιολογική βάση στις διαφορές τους αν και οι διαφορές ανάμεσα στα αρσενικά και τα θηλυκά είναι σε γενικές γραμμές μικρές (Siegler, Deloache, & Eisenberg, 2002).

Οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα γίνονται περισσότερο εμφανείς κατά την προσχολική ηλικία δηλαδή, καθώς μεγαλώνουν και επηρεάζονται από τους ρόλους των δύο φύλων που επιτάσσει η κοινωνία. Τα αγόρια εμφανίζουν περισσότερο θυμό σε σχέση με τα κορίτσια (Birnbaum & Croll, 1984; Kochanska, 2001), ενώ τα κορίτσια χαρακτηρίζονται από περισσότερο φόβο, δυσφορία και ενοχές συγκριτικά με τα αγόρια (Kochanska, 2001). Σε μια έρευνα τους οι Ahadi, Rothbart και Ye (1993), βρήκαν πως οι γονείς στις Ηνωμένες Πολιτείες εισηγούνταν στους γιους τους περισσότερο απ' ότι στις κόρες τους να μην εκφράζουν φόβο. Επίσης, οι γονείς στις Ηνωμένες πολιτείες και σε ορισμένες χώρες της Βόρειας Ευρώπης κοινωνικοποιούν τα αγόρια με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μην κλαίνει ή να μην εκφράζουν τα συναισθήματά τους (Block, 1978).

Ακόμη, στις Δυτικές χώρες οι γονείς αφήνουν τα αγόρια να εκφράζουν το θυμό τους περισσότερο απ' ό τι τα κορίτσια (Birnbaum & Croll, 1984). Σε αυτούς τους πολιτισμούς τα παιδιά αναμένουν διαφορετική αντιμετώπιση από τους γονείς τους όταν εκφράζουν τα συναισθήματά τους. Τα αγόρια είναι πιο πιθανόν να αναμένουν από τους γονείς τους μη αποδοχή της έκφρασης λύπης, ενώ τα κορίτσια είναι πιθανότερο να αναμένουν μη αποδοχή και αρνητικές συνέπειες της έκφρασης θυμού (Zeman, & Shipman, 1996). Αυτά τα ευρήματα υποστηρίζουν τη σημαντικότητα του περιβάλλοντος στη διαφορετικότητα των δύο φύλων. Συνεπώς, βιολογικοί αλλά και περιβαλλοντικοί παράγοντες συμβάλλουν στη διαφορετικότητα των δύο φύλων και αυτές οι διαφορές με τη σειρά τους συμβάλλουν στη διαφορετικότητα ως προς την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη και την προσαρμογή τους (Siegler et al., 2002).

Συνήθως, τα αίτια και η επιδημιολογία σχετικά με τα προβλήματα προσαρμογής στα δύο φύλα είναι κοινά (Lipa, 2005), αν και οι περισσότεροι συμφωνούν ότι όντως τα αγόρια και τα κορίτσια αντιμετωπίζουν διαφορετικούς κόσμους λόγω του φύλου τους (Feldman, 2009). Όντως, ορισμένοι παράγοντες μπορεί να είναι μοναδικοί για κάθε φύλο (Allen, Leadbeater, & Aber, 1994). Για παράδειγμα, η μεγαλύτερη επιθυμία για κοινωνικοποίηση από μέρος των κοριτσιών και η μεγαλύτερη ανησυχία σχετικά με τις διαπροσωπικές σχέσεις, τα καθιστά πιο ευάλωτα στην εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων συγκριτικά με τα αγόρια. Επιπλέον, τα κορίτσια είναι περισσότερο πιθανόν να αναφέρουν ως στρεσογόνα γεγονότα, τα γεγονότα τα οποία συμπεριλαμβάνουν τη σχέση τους με τους άλλους (Leadbeater, Kuperminc, Blatt, & Hertzog, 1999).

Από την άλλη, οι πρακτικές κοινωνικοποίησης που χρησιμοποιούν οι γονείς προς τα αγόρια, δηλαδή η έμφαση στην αυτονομία και η υποτίμηση της συναισθηματικής έκφρασης, θέτει τα αγόρια σε κίνδυνο για εμφάνιση εξωτερικευμένων προβλημάτων (Leadbeater et al., 1999). Καταληκτικά, αξίζει να σημειωθεί πως αυτό που παρατηρείται στην βιβλιογραφία είναι μια σημαντική διχογνωμία τόσο για την έκταση όσο και για τα

αίτια των διαφορών φύλου (Allen et al., 1994). Αν και τα αίτια των διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλα είναι πολύπλοκα και αποτελούν συνδυασμό εγγενών, βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, εντούτοις διαδραματίζουν σημαντικότατο ρόλο στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών (Feldman, 2009).

2.3. Παράμετροι εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων

Δεδομένης της χρονιότητας των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων, οι ερευνητές επικεντρώθηκαν στον εντοπισμό των παραγόντων που συντείνουν στην ανάπτυξη και διατήρηση τέτοιων προβλημάτων. Οι μελέτες με οικογένειες διδύμων και υιοθετημένων παιδιών συστηματικά καταδεικνύουν σημαντικές γενετικές επιδράσεις με κληρονομικές επιδράσεις μεταξύ 40% - 70% (Collins, Maccoby, Steinberg, Hetherington, & Bornstein, 2000). Οι περιβαλλοντικές επιδράσεις γενικά παρουσιάζουν πιο μέτριες συσχετίσεις ερμηνεύοντας από 0 μέχρι 40% της συνολικής διακύμανσης (Maccoby, 2000). Βέβαια, μέσα από την βιβλιογραφία, αναδεικνύεται η σημασία της αναπτυξιακής ηλικίας σχετικά με τις γενετικές και περιβαλλοντικές επιδράσεις. Για παράδειγμα, σε μελέτες με παιδιά προσχολικής ηλικίας, οι περιβαλλοντικές επιδράσεις σε ορισμένα εξωτερικευμένα προβλήματα (π.χ. εναντιωτική διαταραχή) άγγιζαν το 67% (43% μοιρασμένο και 24% μη-μοιρασμένο περιβάλλον).

Γενικότερα, οι παράγοντες κινδύνου μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις εξής κατηγορίες: 1) γονική συμπεριφορά (γονικές πρακτικές), 2) χαρακτηριστικά του παιδιού (ιδιοσυγκρασία, αυτοεκτίμηση, σχέσεις με συνομηλίκους), 3) χαρακτηριστικά της μητέρας (προσωπικότητα μητέρας, κατάθλιψη μητέρας, άγχος μητέρας) και 4) οικογενειακοί - περιβαλλοντικοί παράγοντες (συζυγικές συγκρούσεις, διαζύγιο, οικογενειακή συνοχή) (Crawford, Schrock, Woodruff – Borden, 2011). Στην παρούσα διατριβή το επίκεντρο είναι οι παράμετροι γονικές πρακτικές, ιδιοσυγκρασία, αυτοεκτίμηση και σχέσεις με τους συνομηλίκους.

2.3.1. Οι γονικές πρακτικές ως προβλεπτικοί παράγοντες των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων

Η μελέτη των γονικών πρακτικών αποτελεί κεφαλαιώδες ζήτημα στην ψυχολογία. Οι επιστήμονες εδώ και αρκετά χρόνια, μελετούν τις γονικές πρακτικές έτσι ώστε να κατανοηθεί η επίδραση τους στην ανάπτυξη των παιδιών. Από το 1920 οι συμπεριφορικές θεωρίες μάθησης έδωσαν έμφαση στον άγραφο πίνακα και στην δύναμη των ενηλίκων και δη των γονέων να διδάξουν τα παιδιά τους και να τα παρωθήσουν στην κατεύθυνση που επιθυμούν (Watson, 1925). Γενικότερα, οι συμπεριφοριστές θεωρούσαν τους γονείς ως τους «διδάσκαλους» και τους υπεύθυνους για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους. Παράλληλα, οι ψυχαναλυτικές θεωρίες εκείνης της περιόδου απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στις πρώιμες ενδοοικογενειακές εμπειρίες ως τις υπαίτιες για τη μετέπειτα ανάπτυξη του ατόμου. Οι ψυχαναλυτές εστίαζαν την προσοχή τους στο πως οι πρώιμες εμπειρίες του ατόμου δημιουργούν εσωτερικές συγκρούσεις, μνήμες και μηχανισμούς άμυνας και μέσω αυτών επηρεάζεται η ανάπτυξη του παιδιού (Freud, 1920). Εν συνεχεία, η γνωστική επανάσταση μέσω της κοινωνικής γνωστικής θεωρίας μας πληροφόρησε πως γονείς και παιδιά αλληλοεπηρεάζονται δια μέσω των αντιλήψεων και των προθέσεων τους (Bandura, 1977). Παρόλο που η κάθε θεωρία έχει τη δική της συγκεκριμένη φιλοσοφία, όλες συγκλίνουν σε ένα σημαντικό γεγονός: την ισχυρή συμβολή των γονικών πρακτικών στην ανάπτυξη του παιδιού.

Πλειάδα ερευνών έχει εξετάσει τον ρόλο που διαδραματίζουν οι γονείς στην ανάπτυξη των παιδιών (Barber, 1996; Collins et al., 2000; Deater-Deckard, & Dodge, 1997; Maccoby, 2000). Δηλαδή, τι κάνουν ή τι δεν κάνουν οι γονείς και πώς αυτό επηρεάζει τη συμπεριφορά των παιδιών. Όπως αρκετοί ερευνητές υποστηρίζουν (Maccoby, 2000; Collins et al., 2000), οι γονείς αποτελούν τους κύριους υπεύθυνους για να καθοδηγήσουν τα παιδιά τους σε επιθυμητές κατευθύνσεις διδάσκοντας, επιβλέποντας και πειθαρχώντας τα καθώς μεγαλώνουν. Τα παιδιά μαθαίνουν αρκετά πράγματα μέσω

των καθημερινών τους εμπειριών αλληλεπιδρώντας με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Εδώ ακριβώς είναι ο ρόλος των γονέων μέσω των πρακτικών που χρησιμοποιούν. Μιας και ότι μαθαίνεται δεν είναι κωδικοποιημένο στα γονίδια μας (Maccoby, 2000), συνεπώς ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς αλληλεπιδρούν με τα παιδιά τους επηρεάζει καθοριστικά την ανάπτυξή τους. Οι έρευνες δείχνουν πως οι γενετικοί παράγοντες έχουν ισχυρή συμβολή, αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει πως οι περιβαλλοντικοί παράγοντες είναι αδύναμοι. Οι γονικές μεταβλητές φαίνεται να ερμηνεύουν το 20-50% της διακύμανσης των αποτελεσμάτων προσαρμογής των παιδιών (Conger & Elder, 1994).

Όπως έχει αναφερθεί και στο πρώτο κεφάλαιο, οι γονικές πρακτικές μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο πολύ σημαντικές διαστάσεις: 1) στο γονικό έλεγχο (συμπεριφορικό και ψυχολογικό) και 2) στη συναισθηματική φροντίδα. Προηγούμενες έρευνες καταδεικνύουν με συστηματικό τρόπο πως ο σκληρός και ασυνεπής συμπεριφορικός έλεγχος, δηλαδή η αυστηρή και ασταθής πειθαρχία, προβλέπουν εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα (Deater-Deckard et al, 1996). Ο ψυχολογικός έλεγχος, δηλαδή η υπερπροστατευτικότητα και η έντονη παρεμβατικότητα προβλέπουν εσωτερικευμένα προβλήματα (Barber, 1996), ενώ η αρνητική συναισθηματική φροντίδα, δηλαδή η χαμηλή συναισθηματική θέρμη, η απόρριψη και η αρνητικότητα προβλέπουν υψηλά επίπεδα εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Kiff et al., 2011). Επιπλέον, η γονική θέρμη, δηλαδή η θετικότητα, η αποδοχή, η θαλπωρή, και ο σεβασμός προβλέπουν ενσυναίσθηση, κοινωνικές δεξιότητες (Dornbusch Ritter, Leiderman, Roberts, & Fraleigh, 1987) και προάγουν ευεξία (Siegel, Delisi & Goodnow, 1992).

Για παράδειγμα, σε μια έρευνα μετά-ανάλυσης οι ερευνητές προσπάθησαν να ανακαλύψουν ποιες γονικές πρακτικές σχετίζονται με την κατάθλιψη των παιδιών. Αναλύοντας 45 έρευνες που εξέτασαν τη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της

παιδικής κατάθλιψης κατέληξαν σε πολύ διαφωτιστικά συμπεράσματα. Διαπίστωσαν ότι η γονική απόρριψη, δηλαδή η επικριτική στάση προς το παιδί και η χαμηλή συναισθηματική επαφή, συμβάλλουν σημαντικά στην εμφάνιση παιδικής κατάθλιψης. Όπως συμπεράναν, η γονική απόρριψη φαίνεται να βιώνεται πολύ τραυματικά από το παιδί μειώνοντας την αυτοεκτίμησή του, προάγοντας το αίσθημα αβοηθησίας και συντείνοντας στην ανάπτυξη αρνητικής εικόνας για τον εαυτό. Οι πιο πάνω συνθήκες αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο για την εμφάνιση της παιδικής κατάθλιψης (McLeod, Weisz, & Wood, 2007).

Επίσης, στη συγκεκριμένη έρευνα βρέθηκε ότι ο υπέρμετρος γονικός έλεγχος δηλαδή ο υπερβολικός χειρισμός των δραστηριοτήτων και ενεργειών του παιδιού, η εξάρτηση των παιδιών στους γονείς και ο περιορισμός της έκφρασης των σκέψεων και συναισθημάτων του παιδιού, συμβάλλουν στην ανάπτυξη της κατάθλιψης. Σύμφωνα με τους ερευνητές, ο συγκεκριμένος έλεγχος από τους γονείς θέτει τις βάσεις για την κατάθλιψη επειδή μειώνει την αίσθηση του παιδιού ότι ελέγχει τη ζωή του, ενώ παράλληλα προάγει το αίσθημα αβοηθησίας (McLeod et al., 2007).

Συγκεκριμένες γονικές πρακτικές φαίνεται επίσης να εμπλέκονται στην ανάπτυξη αγχωδών προβλημάτων στα παιδιά. Όπως και στην ανάπτυξη της παιδικής κατάθλιψης έτσι και στην ανάπτυξη αγχωδών προβλημάτων, οι έρευνες συστηματικά εμπλέκουν τη γονική απόρριψη, το γονικό έλεγχο και την αγχώδη ανατροφή. Η απουσία γονικής θέρμης και συναισθηματικής υποστήριξης προς το παιδί, η εχθρότητα, τιμωρητικότητα και η επικριτική στάση συμβάλλουν στην ανάπτυξη αγχωδών προβλημάτων (Rapee, 1997; Gruner, Muris, & Merckelbach, 1999). Επιπλέον, η υπερπροστατευτικότητα, ο υπερβολικός περιορισμός του παιδιού, η εξάρτηση του προς τους γονείς του, η αγχώδης ανατροφή, η αποθάρρυνση του παιδιού για ανεξαρτησία και αυτονομία επίσης συμβάλλουν στην ανάπτυξη τέτοιων προβλημάτων (Barber, 1996; McLeod et al., 2007). Οι υπέρ-προστατευτικές και αγχώδεις πρακτικές από τους γονείς, αποτρέπουν τα παιδιά από το να ανακτήσουν το αίσθημα ελέγχου της ζωής τους, δεν αναπτύσσουν

ικανοποιητικές στρατηγικές χειρισμού των δυσκολιών της ζωής, νιώθοντας έτσι ευάλωτοι στις προκλήσεις της ζωής αφού θεωρούν τον εαυτό τους ανήμπορο να τις αντιμετωπίσει (McLeeod et al., 2007).

Αναφορικά με την ανάπτυξη εξωτερικευμένων συμπεριφορών έχουν επίσης ενοχοποιηθεί συγκεκριμένες γονικές πρακτικές που συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση. Η αυστηρή πειθαρχία, δηλαδή οι φωνές, η χειροδικία και οι απειλές, η επιθετικότητα προς το παιδί, η ασυνεπής πειθαρχία, η απουσία συναισθηματικής φροντίδας και θετικής εμπλοκής με το παιδί, ο ανεπαρκής έλεγχος και χειρισμός του παιδιού, η έλλειψη γνώσης για τις δραστηριότητες, ενέργειες και παρέες του παιδιού συμβάλλουν στην ανάπτυξη επιθετικότητας, παραβατικότητας και προβλημάτων διαγωγής του παιδιού (Gaik, Abdullah, Elias, & Uli, 2010). Ειδικότερα κατά την περίοδο της εφηβείας, όπου τα παιδιά αρχίζουν να βγαίνουν έξω και να αναπτύσσουν φιλίες, ο σωστός έλεγχος και χειρισμός του παιδιού είναι σημαντικός παράγοντας. Είναι αποδεδειγμένο πως οι γονείς οι οποίοι δεν ελέγχουν επαρκώς και δεν επιβλέπουν τα παιδιά τους είναι πιθανόν να αναπτύξουν εξωτερικευμένα προβλήματα (Patterson, 1992). Ακόμη, τα παιδιά των οποίων οι γονείς δεν είναι καλά ενήμεροι για τις καθημερινές δραστηριότητες των παιδιών τους και τις παρέες τους, είναι πιο πιθανόν να εμπλακούν σε παραβατική συμπεριφορά (Vieno & Nation, 2009).

Μια άλλη σημαντική παράμετρος στην αλληλεπίδραση γονέα - παιδιού είναι το στιλ προσκόλλησης. Η προσκόλληση αναφέρεται στο συναισθηματικό δεσμό μεταξύ μητέρας-παιδιού (Ainsworth, 1964). Σύμφωνα με θεωρητικούς στο χώρο της προσκόλλησης επικρατούν τρία στιλ προσκόλλησης: το ασφαλές, το αγχώδες και το αύταρκες στιλ προσκόλλησης. Συστηματικές μελέτες, υποστηρίζουν πως από το στιλ προσκόλλησης φαίνεται να απορρέουν μακροχρόνιες επιδράσεις σε πολλές πτυχές της ανάπτυξης του παιδιού αλλά και στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Baumrind, 1971; Bowlby, 1969; Crittenden, 1992; Hewstone, Stroebe &

Stephenson, 1996; Park & Waters, 1989). Η κύρια επίδραση για την ποιότητα του στιλ προσκόλλησης έγκειται στην υπευθυνότητα των γονέων προς το παιδί (Vasta, Miller, Ellis, 2004). Οι μητέρες οι οποίες είναι ευαίσθητες στις φυσικές και συναισθηματικές ανάγκες του νεογνού και ανταποκρίνονται σε αυτές, δηλαδή χρησιμοποιούν θετικές πρακτικές (γονική θέρμη), είναι περισσότερο πιθανόν να αναπτύξουν ασφαλές στιλ προσκόλλησης με τα παιδιά τους (Caldera & Hart, 2004).

Ως απότοκο το προαναφερθέντων, τα ασφαλή παιδιά αποκτούν υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις και δεσμούς οικειότητας, σχηματίζουν καλύτερη εικόνα για τον εαυτό τους και ως εκ τούτου είναι λιγότερο πιθανόν να αναπτύξουν εσωτερικευμένα ή εξωτερικευμένα προβλήματα (Bridges & Connell, 1991). Σε αντίθεση, οι μητέρες με ανασφαλή παιδιά εφαρμόζουν πρακτικές που συμπεριλαμβάνουν ασταθή στάση προς το παιδί, απόρριψη και ανεπαρκή φροντίδα. Ως αποτέλεσμα, τα παιδιά παρουσιάζουν εσωτερικευμένα προβλήματα όπως είναι η συναισθηματική απομόνωση, η κατάθλιψη, το άγχος καθώς επίσης και εξωτερικευμένα προβλήματα όπως είναι η επιθετική και παραβατική συμπεριφορά. Επιπλέον, φάνηκε ότι αυτά τα παιδιά παρουσιάζουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και δυσκολία στη σύναψη και διατήρηση σταθερών διαπροσωπικών σχέσεων (Neal & Frick-Horbury, 2001).

Γενικότερα, οι θετικές πρακτικές παρέχουν πληθώρα ωφελημάτων για τα παιδιά. Σε έρευνα τους οι Dumas, Lawford, Tieu και Pratt (2009), βρήκαν πως οι θετικές γονικές πρακτικές, δηλαδή η γονική θέρμη, ο συνεπής και λογικός έλεγχος και η παροχή αυτονομίας, σχετίζονται με την αποτελεσματικότερη και ποιοτικότερη επίλυση προβλημάτων στην εφηβεία. Κατ' επέκταση, η αποτελεσματικότερη επίλυση προβλημάτων στην εφηβεία συνδέεται με την απόκτηση ταυτότητας και την καλύτερη συναισθηματική προσαρμογή. Το να βιώσει κανείς θετικές γονικές πρακτικές τον προμηθεύει με ενθάρρυνση, στήριξη και ασφάλεια να επιλύσει προβλήματα και τραυματικές εμπειρίες με πιο αποτελεσματικό τρόπο. Αυτό βοηθά στην περαιτέρω

εξερεύνηση και κατανόηση των σημαντικών γεγονότων στη ζωή, στοιχείο που οδηγεί στην απόκτηση ταυτότητας. Κατανοώντας τα σημαντικά γεγονότα στη ζωή και επιλύοντας τα με θετικό τρόπο συμβάλλουν στην καλύτερη συναισθηματική προσαρμογή.

Σε μια άλλη έρευνα, οι Bell και Bell (2005) βρήκαν επίσης τη σημασία των θετικών πρακτικών στη συναισθηματική ανάπτυξη. Η συνεπής αλληλεπίδραση γονέα-παιδιού και η παροχή συναισθηματικά θερμής οικογενειακής ατμόσφαιρας, σχετίστηκαν με την ποιότητα ζωής στα ίδια άτομα με το πέρας 25 ετών. Αυτό καταδεικνύει τα μακροχρόνια οφέλη της αλληλεπίδρασης γονέα-παιδιού στη συναισθηματική ανάπτυξη και ικανοποίηση ζωής. Άλλοι ερευνητές, διαπίστωσαν πως η ανοικτή και ειλικρινής σχέση με τους γονείς συσχετίζεται με χαμηλότερα κοινωνικά προβλήματα και προβλήματα συμπεριφοράς και για τα δύο φύλα (Scramella, Conger & Simons, 1999). Επίσης, άλλες έρευνες κατέδειξαν πως ο γονικός έλεγχος και ο τρόπος άσκησης πειθαρχίας συνδέονται με τη διάθεση. Ο θετικός έλεγχος, δηλαδή λογική πειθαρχία σε συνδυασμό με θέρμη, φαίνεται να πλεονεκτούν αφού η έντονη αυστηρότητα ή η αδιαφορία προάγουν διαταραχές της διάθεσης (Guajardo, Snyder & Petersen, 2009).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα προέρχεται από την έρευνα των Werner και Kerig (2000), κατά την οποία τα παιδιά που εμφάνισαν αναπτυξιακά προβλήματα εξαιτίας παραγόντων κινδύνου, όπως για παράδειγμα βλάβη κατά την εγκυμοσύνη, βελτίωσαν την προσαρμογή τους κάτω από θετικές γονικές πρακτικές. Επιπλέον, άλλοι ερευνητές μας πληροφορούν πως τα παιδιά τα οποία έχουν γονέα με ψυχική πάθηση αλλά δεν έχουν εκτεθεί σε γονική αμέλεια, σε σύγκριση με τα παιδιά τα οποία έχουν εκτεθεί, έδειξαν πολύ χαμηλά επίπεδα εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Downey & Walker, 1992). Τα διαφορετικά αυτά αποτελέσματα των γονικών πρακτικών σε παιδιά τα οποία είναι υψηλού κινδύνου υποδηλώνουν τη σημαντικότητα των γονικών επιδράσεων στα παιδιά.

Αρκετές άλλες έρευνες καταδεικνύουν την ανεξάρτητη συμβολή των γονικών πρακτικών πέρα και έξω από κάθε κληρονομική επίδραση. Για παράδειγμα, σε μια διαχρονική τους έρευνα, οι Bates, Petit και Dodge (1995) βρήκαν πως τα χαρακτηριστικά της βρεφικής ιδιοσυγκρασίας (υπερκινητικότητα, παρορμητικότητα, δύσκολη ιδιοσυγκρασία) προβλέπουν σημαντικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα 10 χρόνια μετά. Παρόλο που το συγκεκριμένο εύρημα με την πρώτη ανάγνωση αναδεικνύει τη χρονιότητα της επίδρασης της ιδιοσυγκρασίας, εντούτοις ο Bates και οι συνεργάτες του (1995) έχουν δείξει πως η προβλεπτική ισχύ αυξάνεται όταν εισέλθουν στην εξίσωση οι γονικές πρακτικές. Δηλαδή, τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας των βρεφών ενεργοποιούν σκληρές πρακτικές στην ηλικία των τεσσάρων, οι οποίες σκληρές πρακτικές προβλέπουν εξωτερικευμένα προβλήματα όταν τα παιδιά ήταν στην πρώιμη εφηβεία πέρα και έξω από την πρόβλεψη της βρεφικής ιδιοσυγκρασίας.

Επιπλέον, σε μια διαχρονική μελέτη υιοθεσίας, οι ερευνητές βρήκαν ότι τα παιδιά με γενετική προδιάθεση για αντικοινωνική διαταραχή, ενεργοποιούσαν περισσότερο αρνητικές πρακτικές από τους θετούς γονείς συγκριτικά με τα παιδιά που δεν είχαν γενετική προδιάθεση. Επιπρόσθετα όμως, βρήκαν ότι οι αρνητικές γονικές πρακτικές είχαν ξεχωριστή και ανεξάρτητη συμβολή στα εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών (Plomin, 2011). Αυτή και άλλες μελέτες (π.χ. Conger & Elder, 1994) καταδεικνύουν ότι παρόλο που οι γονικές πρακτικές ενεργοποιούνται από την ιδιοσυγκρασία του παιδιού, εντούτοις συμβάλλουν ξεχωριστά στη μετέπειτα συμπεριφορά του παιδιού.

Επιπλέον, μελέτες από τους νευροβιολόγους φανερώνουν την επίδραση του περιβάλλοντος και δη των γονικών πρακτικών στην ανάπτυξη του εγκεφάλου. Οι νευροβιολόγοι εξετάζουν τους νευροβιολογικούς παράγοντες, δηλαδή τη φυσιολογία και τη βιοχημεία του εγκεφάλου και τις πιθανές αλλοιώσεις του, οι οποίοι ενδέχεται να επηρεάζουν την παθολογική συμπεριφορά. Για παράδειγμα, ανωμαλίες στις μετωπιαίες περιοχές του εγκεφάλου έχουν εντοπιστεί στις περιπτώσεις των παιδιών με ΔΕΠ-Υ

(Filipek, 1999). Ακόμη, ορισμένες ανωμαλίες του ενδοκρινικού συστήματος έχουν συνδεθεί με την εμφάνιση των διαταραχών άγχους και των διαταραχών της διάθεσης (Mash & Wolfe, 1999).

Σύμφωνα με τους νευροβιολόγους, η ομαλή πορεία της νευρογένεσης (πολλαπλασιασμός και ανάπτυξη των νευρώνων) εξαρτάται εν μέρει από την επάρκεια απαραίτητων βιοχημικών ουσιών όπως είναι οι πρωτεΐνες, τα αμινοξέα, τα λιπίδια κλπ. Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικά για την ανάπτυξη και την αύξηση του αριθμού των συνάψεων κατά την περίοδο της νευρογένεσης είναι τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα. Αν όμως δεν προσφερθούν επαρκή σε ποσότητα και κατάλληλα σε ποιότητα ερεθίσματα, τότε οι νευρώνες και οι συναπτικές συνδέσεις ατροφούν (Zafrana, 1979). Συνεπώς, ένα στερητικό περιβάλλον (παραμέληση, κακοποίηση, κακή διατροφή) μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά προκαλώντας ανεπανόρθωτη βλάβη σε ένα υγιή αναπτυσσόμενο εγκέφαλο. Από την άλλη πλευρά, ένα ευνοϊκό περιβάλλον δηλαδή πρακτικές οι οποίες περιλαμβάνουν υπεύθυνη ανταπόκριση των γονέων στις φυσικές ανάγκες του παιδιού (διατροφή), η παροχή πλούσιων ερεθισμάτων και γενικότερα η σωστή φροντίδα προς το παιδί λειτουργούν ευεργετικά (Epstein, 1978).

Μια άλλη σειρά ερευνών που παρέχει πληροφόρηση σχετικά με τη σημαντικότητα των γονικών πρακτικών στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών, είναι οι έρευνες παρεμβάσεων προς τους γονείς. Οι συγκεκριμένες έρευνες καταδεικνύουν πως εκείνες οι θεραπείες οι οποίες στόχευσαν στην τροποποίηση της συμπεριφοράς των γονέων προς τα παιδιά τους, είχε αλλάξει δραστικά τη συμπεριφορά των παιδιών (Forehand, Wells, & Griest, 1980). Για παράδειγμα, οι Dishion, Patterson, και Kavanagh (1992), βρήκαν ότι μετά από ένα παρεμβατικό πρόγραμμα εκπαίδευσης των γονέων, τα παιδιά τους είχαν μειώσει την αντικοινωνική τους συμπεριφορά. Το πρόγραμμα περιελάμβανε εκπαίδευση των γονέων να μην χρησιμοποιούν αυστηρές και εχθρικές πρακτικές, αλλά συνεπή έλεγχο και θέρμη.

Επιπρόσθετα, ο Cowan και οι συνεργάτες του θέτοντας τους γονείς σε παρεμβατικά προγράμματα βρήκαν πως τα παιδιά της πειραματικής ομάδας, δηλαδή των οποίων οι γονείς παρακολούθησαν παρεμβατικό πρόγραμμα, μείωσαν τα προβλήματα συμπεριφοράς τους συγκριτικά με την ομάδα ελέγχου κατά την οποία οι γονείς δεν έτυχαν παρέμβασης. Αυτές οι επιδράσεις ήταν ανεξάρτητες από κάθε γενετική επιρροή (Cowan, Powell, & Cowan, 1998). Κατά συνέπεια, τα προγράμματα τα οποία στοχεύουν στους γονείς και στην βελτίωση των γονικών πρακτικών, φαίνεται να έχουν αποτελέσματα, υποδεικνύοντας πως οι γονικές πρακτικές έχουν απευθείας επιδράσεις στη συμπεριφορά των παιδιών. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι ορισμένοι γονείς είναι περισσότερο δεκτικοί ή επηρεάζονται πιο πολύ από ένα παρεμβατικό πρόγραμμα, όπως επίσης και ορισμένα παιδιά επηρεάζονται περισσότερο από την βελτίωση των γονικών πρακτικών (Maccoby, 2000).

Ένας άλλος όγκος ερευνών, καταδεικνύει πως τα χαρακτηριστικά της μητέρας, όπως η προσωπικότητα, η κατάθλιψη και το στρες της μητέρας, αποτελούν παράγοντες κινδύνου για την ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά (Costa & McGrae, 1994; Connell & Goodman, 2002; Abidin, 1992). Παρόλο που οι έρευνες συνδέουν άμεσα τις επιδράσεις των χαρακτηριστικών της μητέρας με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, οι ερευνητές υποστηρίζουν πως ένας ενδεχόμενος μηχανισμός μέσω του οποίου τα χαρακτηριστικά της μητέρας συνδέονται με τα προβλήματα προσαρμογής, είναι οι γονικές πρακτικές. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα τους οι De Haan, Prinzie και Dekovic (2009), εξετάζοντας τη σύνδεση προσωπικότητας και γονικών πρακτικών βρήκαν ότι οι πιο εξωστρεφείς και προσηνείς γονείς, χαρακτηρίζονται από χαμηλότερα επίπεδα υπερβολικής αντίδρασης και υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής φροντίδας.

Κάτι ανάλογο επικρατεί με την κατάθλιψη και το στρες της μητέρας. Διαφαίνεται πως οι μητέρες που έχουν κατάθλιψη παρέχουν ανασφαλή δεσμό στα παιδιά τους,

χρησιμοποιούν ασυνεπείς πρακτικές και αναποτελεσματική πειθαρχία, αποσύρονται ή είναι αρκετά παρεμβατικές, παίζουν και μιλούν λιγότερο στα παιδιά τους και γενικότερα δεν ανταποκρίνονται με επάρκεια στο γονικό ρόλο. Ο ανεπαρκής γονικός ρόλος και η χαμηλής ποιότητας δυαδική σχέση μεταξύ μητέρας-παιδιού, σχετίζονται με τη σειρά τους με αυξημένο κίνδυνο για εμφάνιση προβλημάτων (Connell & Goodman, 2002). Αντίστοιχα, το στρες της μητέρας παρεμβαίνει στην εκπλήρωση του γονικού ρόλου και συνεπώς θέτει τα παιδιά σε κίνδυνο για την ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων. Το άγχος που προκύπτει από τα εξωτερικά γεγονότα της καθημερινής ζωής, δύναται να περιορίσει τους εσωτερικούς πόρους της μητέρας και κατ' επέκταση να δυσχεράνει την ανταπόκριση της στο γονικό ρόλο (Abidin, 1992).

Παρατηρείται συνεπώς, πως οι γονείς μέσω των γονικών πρακτικών που χρησιμοποιούν, μπορούν να επηρεάσουν τα παιδιά τους. Προηγούμενες έρευνες δείχνουν με συνέπεια ότι οι γονικές πρακτικές αποτελούν παράγοντα πρόβλεψης των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Τα παιδιά που απολαμβάνουν θετικών γονικών πρακτικών και έχουν μια ισχυρή και ασφαλή σχέση με τους γονείς τους, έχουν συνολικά την καλύτερη προσαρμογή. Αντίθετα, τα παιδιά τα οποία προέρχονται από αυστηρές, ασυνεπείς και χαμηλής συναισθηματικής ποιότητας πρακτικές, είναι επιρρεπή στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Έτσι ώστε να κατανοηθεί η σημαντικότητα αλλά και η ακριβής συμβολή των γονικών πρακτικών, η σύγχρονη έρευνα μελετά τις επιδράσεις των γονέων λαμβάνοντας υπόψη αρκετούς παραμέτρους με πρωτεργάτη την παράμετρο «γονίδια». Σημαντικά ευρήματα προέρχονται από μελέτες οικογενειών, μελέτες διδύμων και μελέτες υιοθετημένων παιδιών. Τα ευρήματα φανερώνουν ότι οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι, λόγω της γενετικής τους ομοιότητας, είναι περισσότερο όμοιοι στα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά συγκριτικά με τους διζυγωτικούς δίδυμους. Οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι μοιράζονται 100% ίδιο γενετικό υλικό, ενώ οι διζυγωτικοί 50% ίδιο γενετικό υλικό. Επιπλέον, τα παιδιά που

υιοθετούνται μοιάζουν περισσότερο στους βιολογικούς τους γονείς απ' ότι στους θετούς γονείς. Ως εκ τούτου, εξάγεται ένα καθαρό συμπέρασμα: η γενετική προδιάθεση των παιδιών ξεκάθαρα επηρεάζει το πώς θα αναπτυχθεί ένα άτομο, τουλάχιστον πολύ περισσότερο από ότι πίστευαν οι ειδικοί παλαιότερα (συμπεριφοριστές, ψυχαναλυτές) (Dick & Rose, 2002).

Προκύπτει όμως το εξής ερώτημα: πόση είναι η γενετική συμβολή; Η γενετική συνεισφορά, φαίνεται να είναι μεγαλύτερη σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και πιο αδύναμη σε ορισμένα άλλα (McGue & Bouchard, 1998). Για παράδειγμα, σε χαρακτηριστικά όπως η ευφυΐα φαίνεται να είναι μεγαλύτερη απ' ότι στις κοινωνικές δεξιότητες ή στην προσωπικότητα. Σημαντικές έρευνες διδύμων και υιοθεσίας, σε διάφορα χαρακτηριστικά και διαταραχές όπως σχιζοφρένεια (Gottesman, 1991), συναισθηματικές διαταραχές (Wender, kety, Rosenthal, Schulsinger, Ortmann et al, 1986), εγκληματικότητα (Mednick, Gabrielli, Hutchings, 1984), αλκοολισμό (McGue, 1995) και υπερκινητικότητα (Morisson & Stewart, 1973), καταδεικνύουν τη σημαντική και ουσιαστική συμβολή της γενετικής επίδρασης στα συμπεριφορικά προβλήματα. Παρόλα αυτά, οι συσχετίσεις δεν είναι τέλειες υποδεικνύοντας σημαντικές περιβαλλοντικές επιδράσεις (McGue & Bouchard, 1998).

Σε μια πολύ σημαντική έρευνα μελετήθηκαν τα γνωρίσματα της προσωπικότητας εκατοντάδων ζευγών διδύμων. Αρκετοί από τους διδύμους ήταν μονοζυγωτικοί και είχαν μεγαλώσει σε διαφορετικό περιβάλλον, ως εκ τούτου οι ερευνητές είχαν την ευχέρεια να υπολογίσουν με σχετική βεβαιότητα τις επιδράσεις των γενετικών παραγόντων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ορισμένα γνωρίσματα επηρεάζονται περισσότερο από τους γενετικούς παράγοντες σε σύγκριση με κάποια άλλα. Για παράδειγμα, η κοινωνική ισχύς (η τάση του ατόμου να είναι δυναμικός ηγέτης, που αρέσκεται να βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής) και ο συντηρητισμός (η αυστηρή συμμόρφωση με τους κανόνες και την εξουσία) φαίνεται να συνδέονται στενά με γενετικούς παράγοντες σε ποσοστό 61% και

60% αντίστοιχα (Harris, Vernon, & Jang, 2007). Η επιθετικότητα (48%), η αποξένωση (55%), η αντίδραση στο στρες (55%), η απορρόφηση (55%), η ευεξία (54%), η αποφυγή βλάβης (50%), η τάση για επιτυχία (46%), ο έλεγχος (43%) και η κοινωνική εγγύτητα (33%) είναι τα υπόλοιπα γνωρίσματα της προσωπικότητας που είχαν μελετηθεί στη συγκεκριμένη έρευνα. Στην παρένθεση είναι τα ποσοστά της γενετικής επίδρασης που επιδέχεται το κάθε γνώρισμα.

Οι πιθανότητες να εμφανίζεται μια διαταραχή και στους δύο δίδυμους κυμαίνονται μεταξύ 50-80%. Αυτό που θα ανέμενε κανείς είναι η διαταραχή να εμφανίζεται σε ποσοστό 100% δεδομένου ότι το γενετικό υλικό των μονοζυγωτικών δίδυμων είναι πανομοιότυπο. Κατά συνέπεια, τα γονίδια από μόνα τους δεν προκαλούν την εμφάνιση μιας συμπεριφοράς, αλλά προκαλούν τάσεις αντίδρασης με συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος (Sapolsky, 1997). Δηλαδή, τα γονίδια ως επί το πλείστον δημιουργούν παράγοντες κινδύνου για την εμφάνιση κάποιας διαταραχής και δεν προκαλούν άμεσα την εμφάνιση της διαταραχής. Ως εκ τούτου, τα γονίδια δεν καθορίζουν τη συμπεριφορά αλλά επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο κανείς αλληλεπιδρά με το περιβάλλον. Βεβαίως, οι ερευνητές σε αυτό το χώρο (γενετική της συμπεριφοράς) υποστηρίζουν την κληρονομικότητα της συμπεριφοράς και όχι τον γενετικό προκαθορισμό της συμπεριφοράς (McGue & Bouchard, 1998).

Ακόμη, αρκετοί ερευνητές υποστηρίζουν πως αν και ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό ενδεχομένως να είναι υψηλής κληρονομικής επίδρασης, εντούτοις δεν σημαίνει ότι δεν επιδέχεται περιβαλλοντικών επιδράσεων. Για παράδειγμα, το ανάστημα ενός ατόμου είναι υψηλής κληρονομικής επίδρασης με δείκτες συσχέτισης .90. Δηλαδή, το ύψος του παιδιού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το ύψος των γονέων του. Συνεπώς, πολύ λίγη διακύμανση απομένει για να αποδοθεί σε περιβαλλοντικούς παράγοντες. Παρόλα αυτά, ο Angoff (1988) βρήκε πως οι παππούδες που γεννήθηκαν στην Ιαπωνία είναι κατά μέσο όρο πιο κοντοί σε σύγκριση με τα εγγόνια τους που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στις

Ηνωμένες Πολιτείες. Επιπλέον, ένα χαρακτηριστικό όπως είναι η ευφυΐα, το οποίο φαίνεται να είναι υψηλής κληρονομικής επίδρασης, επιδέχεται περιβαλλοντικών επιδράσεων έτσι ώστε οι γνωστικές ικανότητες ενός ατόμου μπορεί να αυξηθούν ή να μειωθούν μέσα από τις εμπειρίες (Weinberg, 1989).

Σε μια ευρεία μελέτη στην Φινλανδία, οι ερευνητές βρήκαν πως για να εκδηλωθεί μια γενετική προδιάθεση εξαρτάται από τις περιβαλλοντικές συνθήκες. Δηλαδή, διαπίστωσαν ότι τα υιοθετημένα παιδιά τα οποία είχαν βιολογικό γονέα με σχιζοφρένεια είχαν περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν ψυχιατρικές παθήσεις σε σύγκριση με τα υιοθετημένα παιδιά τα οποία δεν είχαν γενετική προδιάθεση, αλλά μόνον αν υιοθετούνταν σε δυσλειτουργικές οικογένειες (Tienari, Wynne, Moring, Lahti, & Naarala, 1994). Επιπλέον έρευνες υιοθεσίας αναφέρουν παρόμοια ευρήματα σε βιολογικούς γονείς με ιστορικό εγκληματικότητας. Για παράδειγμα, αν τα παιδιά υιοθετούνταν σε οικογένειες με καλή λειτουργία, μόνο το 12% αυτών των παιδιών εμφάνισαν εγκληματική δράση. Αν υιοθετούνταν σε άσχημο οικογενειακό περιβάλλον τα ποσοστά εγκληματικότητας των παιδιών αυξανόταν σε 40% (Bohman, 1996).

Σε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα έρευνα, οι Lynch και συνεργάτες (2006), χρησιμοποίησαν τη μεθοδολογία των απογόνων των διδύμων και βρήκαν ότι τα παιδιά των διδύμων που εκτέθηκαν σε σκληρές πρακτικές είχαν περισσότερα προβλήματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς, σε σύγκριση με τα ξαδέρφια τους που είχαν εκτεθεί σε λιγότερο σκληρές πρακτικές. Συνεπώς, καταδεικνύεται η άμεση περιβαλλοντική επίδραση των σκληρών πρακτικών στα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών. Επίσης, άλλοι ερευνητές οι οποίοι μελέτησαν διαχρονικά την αντικοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, βρήκαν πως η γονική αρνητικότητα και η γονική κακομεταχείριση αποτελούν άμεσες περιβαλλοντικές επιδράσεις στα διαχρονικά προβλήματα προσαρμογής του παιδιού, ανεξαρτήτως των κληρονομικών χαρακτηριστικών του παιδιού (Jaffee, Caspi, Moffitt, & Taylor, 2004; Horwitz & Neiderheiser, 2011). Συνεπώς, γονική αρνητικότητα και γονική

κακομεταχείριση φαίνεται να διαδραματίζουν αιτιώδη ρόλο στα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών.

Ορισμένοι άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν πως τα γενετικά χαρακτηριστικά του παιδιού προκαλούν συγκεκριμένες συμπεριφορές από το κοινωνικό του περιβάλλον (Horwitz & Neiderhiser, 2011). Για παράδειγμα, η αντικοινωνική συμπεριφορά των παιδιών με γενετική προδιάθεση, δηλαδή αντικοινωνική συμπεριφορά από τον βιολογικό γονέα, συσχετίζεται με αυξημένες αρνητικές πρακτικές από τους θετούς γονείς (Ge, Conger, Cadoret, Neiderhiser, Yates, Troughton, & Stewart, 1996; O' Connor, Deater-Deckard, Fulker, Rutter, & Plomin, 1998). Συνεπώς, οι αρνητικές γονικές πρακτικές προς τα παιδιά με προβλήματα διαγωγής, ενδεχομένως να μην είναι η αιτία αλλά το αποτέλεσμα του να έχει κανείς «δύσκολο» παιδί.

Ως εκ τούτου, τα συγκεκριμένα ευρήματα καταδεικνύουν πως τα κληρονομικά χαρακτηριστικά του παιδιού επηρεάζουν τη γονική συμπεριφορά και κατ' επέκταση την προσαρμογή του παιδιού συγχρονικά αλλά και διαχρονικά. Βεβαίως, μια εναλλακτική προσέγγιση υποστηρίζει πως παραγνωρίζεται η ανατροφοδότηση από μέρους των γονέων (return feedback loop). Δηλαδή, η αντίδραση του γονέα (ενέργειες και δράσεις) η οποία αντίδραση έχει ενεργοποιηθεί από το παιδί, επηρεάζει με τη σειρά της ξανά το παιδί. Αγνοώντας αυτή την αμοιβαία επίδραση προσδίδεται περισσότερη αξία στα γονίδια και υποβαθμίζεται η επίδραση των γονικών πρακτικών (Maccoby, 2000).

Χαρακτηριστικά είναι επίσης τα ευρήματα της σημαντικότητας του μη-μοιρασμένου περιβάλλοντος. Παραδείγματα παραγόντων που αποτελούν το μη-μοιρασμένο περιβάλλον είναι οι διαφορετικές εμπειρίες των αδελφιών όπως: τραυματισμοί, ατυχήματα, ασθένειες, παρέες, χόμπι και οι διαφορετικές γονικές πρακτικές. Το μη-μοιρασμένο περιβάλλον είναι αυτό που κάνει δύο αδέρφια μέσα σε μια οικογένεια να διαφέρουν, γιατί χαρακτηρίζεται από εμπειρίες οι οποίες δεν είναι κοινές

μεταξύ των αδελφιών (Mullineaux, Deater-Deckard, Petrill, & Thompson, 2009). Κατά συνέπεια, ένας σημαντικός όγκος ερευνών εστιάζεται στο ερώτημα: τι είναι αυτό που κάνει δύο αδέρφια μέσα σε μια οικογένεια τόσο διαφορετικά;

Σε αυτές τις μελέτες σημαντική θέση φαίνεται να κατέχουν οι διαφορετικές γονικές πρακτικές που ενδεχομένως να βιώνουν τα παιδιά. Οι ερευνητές υποστηρίζουν πως όντως οι γονείς χρησιμοποιούν διαφορετικές πρακτικές σε κάθε παιδί, αλλά επίσης διαφορετικά παιδιά στην ίδια οικογένεια τα οποία εκτίθενται σε παρόμοιες πρακτικές, αντιδρούν διαφορετικά (Horwitz & Neiderhiser, 2011). Επίσης, ορισμένα παιδιά φαίνεται να είναι περισσότερο ευάλωτα, λόγω γενετικής προδιάθεσης, σε περιβαλλοντικά γεγονότα. Για παράδειγμα, σε μια οικογένεια με δύο αδέρφια, η φτώχεια ή ένα διαζύγιο πιθανόν να επηρεάσει σημαντικά το ένα παιδί ενώ το άλλο όχι (ενδεχομένως λόγω γενετικής διαφοράς).

Τι στα αλήθεια όμως συμβαίνει; Η διαφορετικότητα των παιδιών είναι λόγω της διαφορετικής μεταχείρισης που τυγχάνουν από τους γονείς; Η απάντηση είναι σε κάποιο βαθμό ναι. Σε μια άκρως ενδιαφέρουσα έρευνα σε μονοζυγωτικούς δίδυμους σχετικά με το μη-μοιρασμένο περιβάλλον, έχει βρεθεί πως οι διαφορετικές γονικές πρακτικές είχαν την ισχυρότερη επίδραση στην προσαρμογή των παιδιών (Mullineaux et al., 2009). Τα παιδιά που βίωσαν χαμηλότερη συναισθηματική θέρμη και περισσότερο γονική αρνητικότητα παρουσίασαν περισσότερα εξωτερικευμένα και εσωτερικευμένα προβλήματα. Επιπλέον, σε μια μελέτη διδύμων, ο Reiss και οι συνεργάτες του (1995) βρήκαν πως το 60% της διακύμανσης στην αντικοινωνική διαταραχή των εφήβων και 37% στα συμπτώματα της εφηβικής κατάθλιψης, προβλεπόταν από τις αρνητικές και συγκρουσιακές γονικές πρακτικές που κατευθυνόταν ειδικά στον συγκεκριμένο έφηβο (Reiss, Hetherington, Plomin, Howe, & Simmens, 1995). Συνεπώς, αν και παραμένει ανοικτό το ερώτημα κατά πόσο οι γονείς μεταχειρίζονται διαφορετικά τα παιδιά τους, εντούτοις είναι γεγονός ότι οι

διαφορετικές εμπειρίες των παιδιών, μεταξύ των οποίων και οι διαφορετικές γονικές πρακτικές, συμβάλλουν στη διαφορετική ανάπτυξη των παιδιών.

Συνοψίζοντας, τα πιο πάνω ευρήματα είναι ενδεικτικά των γενετικών αλλά και των περιβαλλοντικών επιδράσεων ως προς την ανάπτυξη των παιδιών. Γονίδια και περιβάλλον συμπλέκονται μεταξύ τους έτσι ώστε να παραχθεί συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Οι θετικές γονικές πρακτικές φαίνεται να αποτελούν παράγοντα προστασίας για τα παιδιά που έχουν γενετική προδιάθεση για την εμφάνιση προβλημάτων προσαρμογής. Ακόμη, η γενετική προδιάθεση που θέτει τα παιδιά σε ευάλωτη θέση, διαφαίνεται ότι ενεργοποιείται στην παρουσία περιβαλλοντικών συνθηκών όπως οι αρνητικές γονικές πρακτικές. Συνεπώς, η παροχή ενός θετικού οικογενειακού κλίματος δύναται να τροποποιήσει την προδιαγραφόμενη αρνητική πορεία ενός οργανισμού υψηλού κινδύνου. Ως εκ τούτου, εδώ βρίσκεται το πεδίο για εφαρμογή προγραμμάτων πρόληψης. Μιας και δεν μπορούμε να αλλάξουμε τα γονίδια, μπορούμε όμως να εφαρμόσουμε αρμόζουσες πρακτικές και να προσφέρουμε ένα καλό περιβάλλον στα παιδιά, μειώνοντας τα προβλήματα προσαρμογής τους.

2.3.2. Η ιδιοσυγκρασία ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει δοθεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο ρόλο που διαδραματίζει η ιδιοσυγκρασία στα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών (Eisenberg et al., 2001; Rothbart & Bates, 1998). Από τη στιγμή της γέννησης τους, τα βρέφη παρουσιάζουν ιδιοσυγκρασιακές διαφορές στη γενική τους προδιάθεση, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό οφείλονται σε γενετικούς παράγοντες. Οι έρευνες κληρονομικότητας καταδεικνύουν ότι τα γονίδια ερμηνεύουν μεταξύ 50-80% της διακύμανσης των ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών (Kiff et al., 2011). Το υπόλοιπο ποσοστό φαίνεται να αποδίδεται σε παράγοντες από το μη-μοιρασμένο περιβάλλον και

λιγότερο σε παράγοντες από το μοιρασμένο περιβάλλον (Crawford et al., 2011). Η ιδιοσυγκρασία υποστηρίζεται ότι εμφανίζεται πολύ νωρίς στη ζωή και επιδεικνύει σταθερότητα κατά τη διάρκεια του χρόνου, αναλόγως βεβαίως της διάστασης της ιδιοσυγκρασίας και της αναπτυξιακής περιόδου (Kiff et al., 2011). Από την άλλη όμως, η ιδιοσυγκρασία δεν είναι απόλυτα σταθερή και αμετάβλητη αλλά διαμορφώνεται μέσα από τις εμπειρίες (Feldman, 2007). Για παράδειγμα, οι τρόποι ανατροφής των παιδιών δύναται να τροποποιήσουν την ιδιοσυγκρασία των παιδιών. Γενικότερα, οι συσχετίσεις μεταξύ ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών και μετέπειτα αποτελεσμάτων προσαρμογής των παιδιών είναι χαμηλές υποδηλώνοντας πως αυτές οι συσχετίσεις ρυθμίζονται από περιβαλλοντικούς παράγοντες (Rothbart & Bates, 1998).

Η ιδιοσυγκρασία αποτελείται από αρκετές διαστάσεις της συμπεριφοράς. Επειδή οι διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας είναι πολλές, ορισμένοι ερευνητές δημιούργησαν ευρύτερες κατηγορίες ιδιοσυγκρασίας για την περιγραφή της συμπεριφοράς των παιδιών. Για παράδειγμα, οι Thomas και Chess (1977) κατέταξαν την ιδιοσυγκρασία στις εξής τρεις κατηγορίες: τα «εύκολα βρέφη», τα «δύσκολα βρέφη» και τα «βραδυψυχικά βρέφη». Σύμφωνα με αυτούς τα «εύκολα βρέφη» έχουν θετική ψυχική διάθεση. Δηλαδή, είναι σε γενικές γραμμές θετικά και δείχνουν ενδιαφέρον σε νέες καταστάσεις. Η ένταση των συναισθημάτων τους είναι μέτρια ή χαμηλή. Επιπλέον, οι σωματικές τους λειτουργίες δραστηριοποιούνται ανά τακτά χρονικά διαστήματα και μπορούν να προσαρμοστούν με ευκολία στις διάφορες συνθήκες. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει περίπου το 40% των βρεφών (Feldman, 2009).

Τα «δύσκολα βρέφη» εκδηλώνουν αρνητική διάθεση και δεν προσαρμόζονται εύκολα σε νέες καταστάσεις. Γενικά, όταν αντιμετωπίζουν μια νέα κατάσταση έχουν την τάση να αποσύρονται. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει περίπου το 10% των βρεφών (de Vries, 1984). Τέλος, τα «βραδυψυχικά βρέφη» είναι αδρανή και εμφανίζουν σχετικά ήπιες αντιδράσεις στο περιβάλλον. Παρουσιάζουν αρνητική διάθεση και όταν έλθουν

αντιμέτωπα με νέες καταστάσεις αποσύρονται, δείχνοντας αργή προσαρμογή. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει περίπου το 15% των βρεφών (Feldman, 2009). Το υπόλοιπο εναπομείναντα 35% των βρεφών, δεν μπορεί να ταξινομηθεί με βάση τη συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση. Τα βρέφη αυτά φαίνεται να εμφανίζουν μια ποικιλία των ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, ένα βρέφος μπορεί να έχει θετική διάθεση, αλλά να αντιδρά αρνητικά στις άγνωστες συνθήκες, ενώ ένα άλλο να παρουσιάζει ελάχιστη σταθερότητα στις διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας (Thomas & Chess, 1980).

Οι Buss και Plomin (1984), ορίζουν ένα χαρακτηριστικό ως διάσταση της ιδιοσυγκρασίας εάν πληροί συγκεκριμένα κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά βασίζονται στη δουλειά του Diamond (1957), ο οποίος υποστήριξε πως θα πρέπει να κοιτάξουμε στον κόσμο των ζώων για να κατανοήσουμε τα άτομα. Ο Diamond συμπέρανε πως τέσσερα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά είναι κοινά στα πρωτεύοντα θηλαστικά: ο φόβος, η επιθετικότητα, η δέσμευση και η παρορμητικότητα. Συνεπώς, σύμφωνα με αυτόν, τα κοινά χαρακτηριστικά με τα πρωτεύοντα θηλαστικά είναι σημαντικό κριτήριο.

Οι Buss και Plomin εξέλιξαν τη φυλογενετική θεωρία του Diamond και συμπεριέλαβαν ακόμη τρία κριτήρια για να θεωρηθεί κάποιο χαρακτηριστικό ως μέρος της ιδιοσυγκρασίας. Τα άλλα τρία κριτήρια είναι: 1) η πρόωμη εμφάνιση σε οντογενετικό επίπεδο, δηλαδή ενωρίς στη ζωή (τα πρώτα δύο χρόνια της ζωής), 2) η κληρονομική βάση, όσο πιο κληρονομικό είναι ένα χαρακτηριστικό τόσο πιο πιθανόν να αποτελεί μέρος της ιδιοσυγκρασίας και 3) η συνέχεια, δηλαδή ένα χαρακτηριστικό θα πρέπει να προβλέπει τη μετέπειτα ανάπτυξη του ατόμου. Σύμφωνα με αυτούς, τέσσερα χαρακτηριστικά πληρούν τα κριτήρια: συναισθηματικότητα, ενεργητικότητα, κοινωνικότητα και παρορμητικότητα. Η συναισθηματικότητα είναι η τάση προς εύκολη διέγερση και ευερεθιστότητα. Η ενεργητικότητα αποτελεί τη συνολική ενέργεια του ατόμου, ενώ η κοινωνικότητα είναι η επιθυμία της παρουσίας άλλων ατόμων συγκριτικά με το να είναι κανείς μόνος. Η

κοινωνικότητα διαφέρει από την ντροπαλότητα, επειδή οι ντροπαλοί άνθρωποι ενδεχομένως να επιθυμούν την παρουσία άλλων, αλλά να την αποφεύγουν επειδή τους προκαλεί ένταση και άγχος. Η παρορμητικότητα αρχικά είχε συμπεριληφθεί αλλά μετέπειτα αποκλείστηκε διότι δεν εμφανιζόταν πριν τη σχολική περίοδο, άρα δεν ικανοποιούσε το κριτήριο της οντογένεσης.

Σύμφωνα με την Rothbart, της οποίας το θεωρητικό υπόβαθρο και τα εργαλεία χρησιμοποιούνται στην παρούσα έρευνα, η ιδιοσυγκρασία αποτελεί τη νευροφυσιολογική βάση για ατομικές διαφορές στη συναισθηματική διέγερση και την αυτορρύθμιση (Rothbart & Bates, 2006). Η Rothbart υποστηρίζει πως η ιδιοσυγκρασία αποτελείται από τρεις παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί είναι: 1) η «εξωστρέφεια» με βασικά χαρακτηριστικά α) τα χαμηλά επίπεδα φόβου, β) τα χαμηλά επίπεδα ντροπαλότητας, και γ) την υψηλής έντασης ευχαρίστηση,

2) η «αρνητική διάθεση» με βασικά χαρακτηριστικά α) τη ματαίωση, β) τη θλιμμένη διάθεση και την γ) την επιθετική διάθεση και 3) ο «συντελεστικός έλεγχος» με βασικά χαρακτηριστικά α) την προσοχή, β) τον ενεργό έλεγχο, και γ) τον κατασταλτικό έλεγχο. Αξίζει να σημειωθεί πως στη γονική εκδοχή του εργαλείου της Rothbart και των συνεργατών της οι παράγοντες είναι τέσσερις. Ο επιπλέον παράγοντας αφορά τη δέσμευση ο οποίος δεν φορτίζεται σε κάποιον από τους τρεις παράγοντες και είναι ανεξάρτητος από τον παράγοντα «εξωστρέφεια».

Το ερώτημα αναμφισβήτητα που προκύπτει είναι εάν η ιδιοσυγκρασία επηρεάζει την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων αλλά και την ευρύτερη ανάπτυξη των παιδιών. Πόσο σημαντική είναι λοιπόν η ιδιοσυγκρασία του παιδιού; Οι έρευνες φανερώνουν πως τα παιδιά με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ιδιοσυγκρασίας, είναι περισσότερο επιρρεπή στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η αρνητική συναισθηματική αντίδραση και ο

συντελεστικός έλεγχος έχουν κερδίσει ιδιαίτερη προσοχή σχετικά με την επίδραση τους στην ανάπτυξη των προβλημάτων προσαρμογής. Όπως υποστηρίζεται από τους ερευνητές, τόσο η αρνητική διάθεση αλλά και ο χαμηλός συντελεστικός έλεγχος είναι χαρακτηριστικά στοιχεία σε διάφορες μορφές της ψυχοπαθολογίας.

Τα παιδιά με αρνητική διάθεση ή δύσκολη ιδιοσυγκρασία χαρακτηρίζονται από αισθήματα λύπης, νευρικότητας, έντασης, απόρριψης, ενοχές, θυμό, και έλλειψη ικανοποίησης με τον εαυτό (Kagan, 1999). Η Rothbart και οι συνεργάτες της (2001), ορίζουν την αρνητική διάθεση ως τη «βιολογική βάση για διέγερση του κινητικού, συναισθηματικού και αισθητηριακού συστήματος». Διαχρονικές και συγχρονικές μελέτες συνδέουν τα χαρακτηριστικά της αρνητικής διάθεσης, δηλαδή τη συχνότητα και την ένταση της εμπειρίας θυμού, λύπης, ματαίωσης και φόβου κατά την προσχολική ηλικία, με την εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων κατά την παιδική και εφηβική ηλικία (Crawford et al., 2011; Gilliom & Shaw, 2004). Ειδικότερα, ο φόβος (ή η συμπεριφορική συστολή) είναι χαρακτηριστικό υψηλού κινδύνου για την ανάπτυξη αγχώδους διαταραχής (Kagan, 1999) και εσωτερικευμένων προβλημάτων ευρύτερα (Coldier & O'Connor, 2004; Eisenberg et al., 2001; Lengua, 2003). Από την άλλη πλευρά, ο θυμός, η ευερεθιστότητα και η ματαίωση συνδέονται με την εμφάνιση εσωτερικευμένων αλλά και εξωτερικευμένων προβλημάτων και με μειωμένες κοινωνικές δεξιότητες (Eisenberg et al., 2001; Eisenberg et al., 2005a; Frick & Morris, 2004; Lengua, 2003).

Επιπλέον, ο συντελεστικός έλεγχος φαίνεται να είναι σημαντικός παράγοντας στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Τα παιδιά με εσωτερικευμένα προβλήματα, φαίνεται να έχουν σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα συντελεστικού ελέγχου συγκριτικά με τα παιδιά που δεν εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα (Crawford et al., 2011). Επιπρόσθετα, ο χαμηλός συντελεστικός έλεγχος συνδέεται και με την εμφάνιση εξωτερικευμένων προβλημάτων (Frick & Morris, 2004; Rothbart & Bates, 2006). Στην αντίπερα όχθη, τα παιδιά με υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου εμφανίζουν λιγότερα

εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα και αυξημένες κοινωνικές δεξιότητες, ενσυναίσθηση και αυτοπεποίθηση (Kochanska, 1995; Lengua, 2006; Murray & Kochanska, 2002; Olson, Sameroff, Kerr, Lopez, & Wellman, 2005). Ακόμη, ο συνδυασμός αυτών των δυο διαστάσεων της ιδιοσυγκρασίας, δηλαδή τα υψηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης και τα χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, θεωρούνται μείγμα υψηλού κινδύνου για την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Eisenberg et al., 2001).

Συμπερασματικά, μπορεί να λεχθεί ότι η ευερεθιστότητα ένεκα της ματαίωσης και του θυμού προβλέπουν εξωτερικευμένα προβλήματα, ενώ η θλίψη, το άγχος, ο φόβος και η δυσφορία ως αντίδραση σε μικρά δυσάρεστα ερεθίσματα προβλέπουν εσωτερικευμένα προβλήματα (Eisenberg et al., 2001). Αποκτά ιδιαίτερη αξία το εύρημα πως οι γενετικοί παράγοντες (ιδιοσυγκρασία), σε μεγάλο βαθμό, εξηγούν τη συνέχεια των προβλημάτων προσαρμογής από την παιδική ηλικία μέχρι την εφηβεία ιδιαίτερα σχετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα (Kiff et al., 2011).

Επομένως, η ιδιοσυγκρασία υποστηρίζεται πως έχει άμεσες επιδράσεις στην ανάπτυξη και εκδήλωση των προβλημάτων προσαρμογής. Οι επιδράσεις της επίσης, δύναται να είναι έμμεσες αφού κατά κάποιο τρόπο το άτομο επιλέγει το περιβάλλον του μέσω της ενεργοποίησης συμπεριφορών από τους άλλους, αλλά και μέσω της διαστρέβλωσης της γνωστικής επεξεργασίας των κοινωνικών πληροφοριών (Kiff et al., 2011). Σύμφωνα όμως με αρκετούς θεωρητικούς, η ιδιοσυγκρασία αλληλεπιδρά κυρίως με το κοινωνικό περιβάλλον οξύνοντας ή προστατεύοντας τις επιδράσεις του περιβάλλοντος (Rothbart & Bates, 2006). Είναι καλά γνωστό πως οι γονικές πρακτικές και η ιδιοσυγκρασία αλληλεπιδρούν και η συνολική τους συμβολή είναι περισσότερη από την πρόσθεση της ξεχωριστής τους συμβολής (Gallagher, 2002).

2.3.2. Η αυτοεκτίμηση ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων

Η αυτοεκτίμηση έχει θεωρηθεί ως σημαντική έννοια από τα πρώτα χρόνια εμφάνισης του κλάδου της ψυχολογίας. Ο William James από το 1890 πρότεινε πως η τάση του ανθρώπου να νιώθει καλά με τον εαυτό του, είναι κεφαλαιώδης πτυχή της ανθρώπινης φύσης. Η σημαντικότητα της αυτοεκτίμησης, φαίνεται από το γεγονός πως αρκετές θεωρίες προσωπικότητας εκθειάζουν την αναγκαιότητα για ικανοποίηση των αναγκών για αυτοεκτίμηση. Ακόμη, αρκετά συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα αποδίδονται σε μη εκπλήρωση των αναγκών της αυτοεκτίμησης, ενώ επίσης αρκετές ψυχοθεραπευτικές τεχνικές εστιάζονται στα συναισθήματα του θεραπευόμενου σχετικά με τον εαυτό του. Γιατί οι άνθρωποι χρειάζονται την αυτοεκτίμηση; Γιατί προσπαθούν να την διατηρήσουν και να την αυξήσουν; Αρκετές θεωρητικές προσεγγίσεις φαίνεται να εξηγούν τα πιο πάνω ερωτήματα.

Αρχικά, οι ανθρωπιστές υποστήριζαν ότι η υψηλή αυτοεκτίμηση συμβάλλει στην αυτονομία και ελευθερία του ατόμου καθώς επίσης του παρέχει αίσθημα επάρκειας και συνοχής (Epstein, 1973). Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι επιδιώκουν την υψηλή αυτοεκτίμηση γιατί επιφέρει επίτευξη των στόχων τους (Bednar, Wells & Peterson, 1989). Μια άλλη προσέγγιση, η ηθολογική (Barkow, 1980), υποστηρίζει ότι η αυτοεκτίμηση είναι προσαρμοστικό χαρακτηριστικό το οποίο έχει επιβιώσει επειδή συντείνει στην επικυριαρχία στις ανθρώπινες σχέσεις. Ακόμη, η θεωρία διαχείρισης του σφάλματος (Solomon, Greenberg, & Pyszczynski, 1991) πρότεινε ότι η αυτοεκτίμηση προστατεύει συναισθηματικά τους ανθρώπους έναντι του άγχους του θανάτου. Τέλος, σύμφωνα με την κοινωνιομετρική θεωρία (Leary, Terdal, Tambor, & Downs, 1995) η αυτοεκτίμηση είναι ένα ψυχολογικό μέτρο το οποίο μετρά και καταγράφει το επίπεδο ποιότητας των σχέσεων μας με τους άλλους (αποδοχή ή απόρριψη).

Περισσότερο από ένα αιώνα αργότερα από τις αρχικές μελέτες για την αυτοεκτίμηση, αρκετοί ερευνητές εξακολουθούν να ασχολούνται με τρία σημαντικά ερωτήματα σχετικά με την αυτοεκτίμηση. Δηλαδή, 1) ποια είναι τα αποτελέσματα της χαμηλής ή υψηλής αυτοεκτίμησης; 2) πώς αναπτύσσεται; 3) εάν οι παρεμβάσεις με στόχο τη βελτίωση της αυτοεκτίμησης μειώνουν τα προβλήματα συμπεριφοράς; Η αυτοεκτίμηση έχει συνδεθεί με την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων αλλά και άλλων ψυχολογικών προβλημάτων. Για παράδειγμα, πληθώρα ερευνών συνδέει τη χαμηλή αυτοεκτίμηση με την εμφάνιση εξωτερικευμένων προβλημάτων όπως παραβατικότητα και διαταραχή διαγωγής (Fits & Hammer, 1969; Gold & Mann, 1972; Ostrov, Offer, & Howard, 1982) ενώ άλλες μελέτες συστηματικά καταδεικνύουν ότι οι έφηβοι που εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα, διαφέρουν ως προς τα επίπεδα της αυτοεκτίμησής τους (Brennan & O'Laideain, 1980; Offer & Howard, 1972; Smets & Hartup, 1988). Γενικότερα, διαφαίνεται πως η χαμηλή αυτοεκτίμηση συνδέεται με την εμφάνιση κατάθλιψης, μοναξιάς, διατροφικών διαταραχών, χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, εγκυμοσύνη κατά τη διάρκεια της εφηβείας, σχολική αποτυχία και εγκληματική συμπεριφορά (Emler, 2002).

Έρευνες, επίσης κατέδειξαν πως η υψηλή αυτοεκτίμηση έχει αρκετά οφέλη και αποτελεί συνταγή επίλυσης αρκετών ψυχολογικών προβλημάτων (Leary, 1999). Παραδόξως, άλλες έρευνες συνδέουν την υψηλή αυτοεκτίμηση με προβλήματα συμπεριφοράς (Leary, 1999). Για παράδειγμα, βίαιες εγκληματικές πράξεις, κάπνισμα κατά την εφηβεία, ρατσισμός και παιδική κακοποίηση έχουν συνδεθεί με την υψηλή αυτοεκτίμηση (Emler, 2002). Παρόλα αυτά, η χαμηλή αυτοεκτίμηση έχει συνδεθεί περισσότερο με ψυχολογικά προβλήματα και προβλήματα συμπεριφοράς συγκριτικά με την υψηλή αυτοεκτίμηση (Leary, 1999). Τα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση είναι πιο πιθανόν να υιοθετήσουν δυσπροσάρμοστες στρατηγικές αντιμετώπισης των αγχογόνων

καταστάσεων, γεγονός που οδηγεί σε συμπεριφορές οι οποίες ενδεχομένως να απορρίπτονται από τους άλλους. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην ενίσχυση της αρχικής αντίληψης του ατόμου ότι δεν αξίζει, δεν είναι ικανό και αποδεκτό, συνεπώς οδηγείται σε περισσότερες δυσπροσάρμοστες συμπεριφορές μπαίνοντας έτσι σε ένα φαύλο κύκλο προβλημάτων προσαρμογής (Hansen & Maynard, 1973).

Επιπλέον, ο Duck (1983) μας πληροφορεί ότι τα παιδιά τα οποία έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση τείνουν να αποσύρονται κοινωνικά ενώ παράλληλα δεν καταβάλλουν προσπάθεια να ξεκινήσουν φιλίες. Αυτά τα παιδιά προσπαθούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους από την απόρριψη υιοθετώντας αποφευκτικές ή επιθετικές διαπροσωπικές στρατηγικές. Ως εκ τούτου, η έλλειψη στενών σχέσεων με τους συνομηλίκους περιορίζει τα αγχολυτικά οφέλη της φιλίας, αφήνοντας το παιδί πιο ευάλωτο στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, πως αναπτύσσεται η αυτοεκτίμηση ή ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης, εύρος ερευνών καταδεικνύει πως οι γονείς καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης (Emler, 2002; Harter, 1999; Leary, 1999). Οι καταστροφικές συνέπειες από τον κοινωνικό αποκλεισμό, ώθησαν τους προγόνους μας να αναπτύξουν ένα μηχανισμό ο οποίος ελέγχει κατά πόσο οι άλλοι μας αποδέχονται και μας αξιολογούν θετικά (Leary et al., 1995). Η οικογένεια, αποτελεί τον πρωταρχικό μηχανισμό κοινωνικοποίησης του παιδιού και μέσω των πρακτικών που χρησιμοποιούν, επηρεάζεται η αντίληψη του παιδιού για τον εαυτό του. Τα παιδιά των οποίων οι γονείς τα αποδέχονται, χρησιμοποιούν αγάπη άνευ όρων αλλά και σταθερές γονικές πρακτικές, τείνουν να έχουν υψηλή αυτοπεποίθηση. Αντιθέτως, τα παιδιά των οποίων οι γονείς τα απορρίπτουν και δείχνουν αγάπη μόνο αν τα ίδια τηρούν τις απαιτήσεις των γονέων τους, τείνουν να έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση (Harter, 1999).

Άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης είναι το γενετικό υλικό, οι συνομήλικοι, το σχολείο, η γειτονιά, η εξωτερική εμφάνιση και οι δεξιότητες. Για παράδειγμα, έχει διαφανεί πως τα ελκυστικά άτομα έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση ακριβώς επειδή τα άλλα άτομα έχουν θετική εικόνα προς αυτά και τους συμπεριφέρονται με καλύτερο τρόπο (Harter, 1993). Κάτι ανάλογο ισχύει και για τα άτομα με υψηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις (Harter, 1999).

Η απάντηση στο τρίτο ερώτημα, δηλαδή εάν οι παρεμβάσεις με στόχο τη βελτίωση της αυτοεκτίμησης μειώνουν τα προβλήματα συμπεριφοράς, μας βοηθά να απαντήσουμε σε ένα τέταρτο σημαντικό ερώτημα: γιατί είναι σημαντική η αυτοεκτίμηση; Παρεμβάσεις που στοχεύουν στη βελτίωση της αυτοεκτίμησης φαίνεται να είναι αρκετά αποτελεσματικές. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα της η Dalgas-Pelish (2006), επικεντρώθηκε σε τεχνικές που βελτιώνουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών ηλικίας 10-12 ετών. Αυτό που παρατήρησε είναι πως τα παιδιά που παρακολούθησαν το πρόγραμμα αύξησαν τις σχολικές και κοινωνικές τους δεξιότητες αλλά και τη γενικότερη αντίληψη για τον εαυτό τους συγκριτικά με τα παιδιά που δεν παρακολούθησαν το πρόγραμμα. Αξιοσημείωτο, είναι το γεγονός πως η καλύτερη μέθοδος για να βελτιώσουμε την αυτοεκτίμηση των παιδιών είναι οι παρεμβάσεις που στοχεύουν σε βελτίωση των γονικών πρακτικών και αφαίρεση των παραγόντων κινδύνου όπως για παράδειγμα η παιδική κακοποίηση (Emler, 2002).

2.3.3. Οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του ως προβλεπτικοί παράγοντες των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων

Οι γονείς δεν είναι ποτέ η μόνη πηγή επιρροής σχετικά με την ανάπτυξη των παιδιών και ειδικότερα καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν γίνονται ολοένα και περισσότερο επιρρεπή στις επιδράσεις των συνομηλίκων αλλά και άλλων επιδράσεων (σχολείο, δάσκαλοι, γειτονιά, μέσα μαζικής επικοινωνίας). Αναμφίβολα οι γονείς θεωρούνται ως

σημαντική πηγή επίδρασης στα παιδιά, οι επιδράσεις τους όμως πρέπει να ιδωθούν υπό το φως των ταυτόχρονων επιδράσεων της κοινωνικής σφαίρας. Οι ερευνητές πλέον στο χώρο της κοινωνικοποίησης οδηγούνται από μια οικολογική προσέγγιση στην ανθρώπινη ανάπτυξη, κατά την οποία δεχόμαστε επιδράσεις από όλο το κοινωνικό φάσμα το οποίο διαμεσολαβεί και ρυθμίζει τα αποτελέσματα των γονέων. Η οικολογική προσέγγιση δίδει έμφαση στις έξω-οικογενειακές σχέσεις όχι ως απλά παράγοντα επίδρασης, αλλά ως αλληλεπιδραστικό και συνεργιστικό παράγοντα στην ανάπτυξη του παιδιού. Δηλαδή, οι ερευνητές συμφωνούν ότι τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα πρέπει να ιδωθούν υπό το πρίσμα ενός ευρύτερου συστήματος επιδράσεων και αλληλεπιδράσεων (Cicchetti & Cohen, 1995).

Το στενό και κατά κάποιο τρόπο στατικό E (environment) στην ψυχολογία δεν αποκλείει την πιθανότητα ότι συμμετέχουν και άλλες πτυχές του εμπειρικού περιβάλλοντος του παιδιού. Όπως οι Shanahan και Hofer (2005) σημειώνουν, το E στην εξίσωση GE (genotype-environment) ίσως καλύτερα να ερμηνευθεί ως έκθεση (exposure), κάτι που υπονοεί το εύρος των εμπειριών. Οι συνομηλικοί φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των παιδιών, ειδικότερα κατά την περίοδο της εφηβείας (Newcomb, Bukowski, & Pattee, 1993). Οι έφηβοι, ξεκινούν να αναπτύσσουν φιλίες και διαπροσωπικές σχέσεις που διέπονται από αμοιβαιότητα, ισχυρό δέσιμο και αποκλειστικότητα. Αυτές οι σχέσεις, αποτελούν σημαντικό παράγοντα στην προσαρμογή των παιδιών αλλά και στην ευρύτερη κοινωνική και συναισθηματική τους ανάπτυξη (Asher & Coie, 1990). Ένας σημαντικός όγκος ερευνών έχει συνδέσει τις προβληματικές σχέσεις με τους συνομηλίκους με τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών (Deater-Deckard, 2001; Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006). Το ερώτημα όμως που τίθεται είναι τι το τόσο σημαντικό συνεισφέρουν οι σχέσεις με τους συνομηλίκους; Γιατί να είναι τόσο ξεχωριστές;

Ο Piaget (1932/1965) εδώ και αρκετά χρόνια υπογράμμισε τη σημασία της αλληλεπίδρασης με τους συνομηλίκους ως βασική παράμετρο για την ανάπτυξη των ανθρώπων σε όλα τα επίπεδα (γνωστικό, κοινωνικό, συναισθηματικό, ηθικό). Ο Piaget ενδιαφέρθηκε για τους τύπους των κοινωνικών σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των ανθρώπων και έκανε την εξής διάκριση σχετικά με δύο διαφορετικούς τύπους κοινωνικών σχέσεων: η διάκριση αφορά τις κοινωνικές σχέσεις εξαναγκασμού και τις κοινωνικές σχέσεις συνεργασίας (Piaget, 1965). Στην πρώτη διάκριση υπάρχει σχέση ασυμμετρίας, δηλαδή το ένα άτομο έχει περισσότερη δύναμη από το άλλο, κατά συνέπεια υπάρχει εξαναγκασμός και ουσιαστικά επιβάλλει ο ισχυρός την άποψή του. Σε αντίθεση, η συνεργατική σχέση στην οποία εξυπακούεται συμμετρία, αμοιβαίος σεβασμός, ελευθερία έκφρασης, διάλογος και κατανόηση της οπτικής του άλλου, η γνώση που προκύπτει είναι ανοικτή και ευέλικτη και διευκολύνει την αποκέντρωση από την εγωκεντρική προοπτική του ατόμου (Piaget, 1965).

Ο Piaget πρότεινε πως ακριβώς επειδή οι συνομηλικοί είναι ίσοι από άποψης δύναμης, τείνουν να επικοινωνούν τις ιδέες και τις απόψεις τους με αυθόρμητο και ανοικτό τρόπο. Αντιθέτως, τα παιδιά όταν επικοινωνούν με τους ενήλικες απλά αποδέχονται τις αντιλήψεις και τους κανόνες τους στη βάση της συμμόρφωσης παρά στη βάση κατανόησης ή συμφωνίας των αντιλήψεων (Youniss, 1980). Ως εκ τούτου, τα παιδιά επικρίνουν ανοικτά τις απόψεις των συνομηλίκων τους, υποστηρίζουν και επεξεργάζονται τις δικές τους και λαμβάνουν ανατροφοδότηση, διαδικασία που αποτελεί κλειδί στην υγιή ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών. Με άλλα λόγια, η ισότητα, η αμοιβαιότητα, η συνεργασία και ο στενός δεσμός που αναπτύσσεται μέσα από τις σχέσεις με τους συνομηλίκους, συμβάλλουν στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών (Siegler, Deloache, Eisenberg, 2002). Ομοίως, ο Vygotsky (1978) υποστήριξε πως τα παιδιά μαθαίνουν δεξιότητες και αναπτύσσουν το γνωστικό τους δυναμικό μέσω της αλληλεπίδρασης με τους συνομηλίκους. Ο Vygotsky έδωσε έμφαση στο ρόλο της

συνεργασίας μεταξύ των συνομηλίκων και συγκεκριμένα πρότεινε πως όταν συνεργάζονται τα παιδιά αλληλοβοηθούνται να αναπτύξουν γνώσεις, ικανότητες και να εσωτερικεύσουν πολιτισμικές αξίες.

Αρκετοί ερευνητές (Biggs, Nelson, Sampilo, 2010; Bukowski & Hoza, 1989), υποστηρίζουν ότι κάτω από τον ευρύτερο όρο «σχέσεις με τους συνομηλίκους» εντάσσονται δύο διαστάσεις οι οποίες συμβάλλουν στην προσαρμογή των παιδιών. Η πρώτη διάσταση αφορά την ποσότητα των φιλικών σχέσεων, δηλαδή πόσο δημοφιλή είναι τα παιδιά (το επίπεδο αποδοχής των παιδιών από τους συνομηλίκους τους) και τον αριθμό φίλων που έχουν. Η δεύτερη διάσταση αφορά την ποιότητα των φιλικών σχέσεων, δηλαδή αν η φιλική σχέση εμπερικλείει στοιχεία όπως οικειότητα, αλληλοβοήθεια και ενδιαφέρον. Οι ερευνητές διαχωρίζουν τις δύο κατηγορίες και αναγνωρίζουν τις διαφορετικές και ξεχωριστές τους επιδράσεις ως προς τα προβλήματα προσαρμογής των παιδιών (Kingery, Erdley, & Marshall, 2011; Parker & Asher, 1993). Όπως διαπιστώθηκε, είναι διαφορετικό πράγμα η ποιοτική δυαδική σχέση, δηλαδή η αμοιβαία υποστηρικτική φιλία μεταξύ δύο συνομηλίκων και κάτι άλλο η αποδοχή, δηλαδή η στάση του συνόλου των συνομηλίκων προς το κάθε παιδί (Kingery, Erdley, & Marshall, 2011). Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι τα παιδιά που δεν έχουν καλύτερο φίλο ένιωθαν περισσότερη μοναξιά σε σχέση με τα παιδιά τα οποία είχαν καλύτερο φίλο, άσχετα από το επίπεδο της αποδοχής τους (Parker & Asher, 1993).

Αναμφίβολα, ένα παιδί το οποίο τυγχάνει της αποδοχής των συνομηλίκων του, αυτόματα έχει περισσότερες ευκαιρίες για εμπλοκή σε αμοιβαίες φιλίες, ενώ ένα παιδί το οποίο απορρίπτεται από τους συνομηλίκους του έχει περισσότερες δυσκολίες στην εγκαθίδρυση αμοιβαίας φιλίας (Bukowski, & Hoza, 1989). Πράγματι, έχει φανεί ότι τα υψηλής και μεσαίας αποδοχής παιδιά είναι δύο φορές πιο πιθανόν να δηλώσουν ότι έχουν καλύτερο φίλο συγκριτικά με τα χαμηλής αποδοχής παιδιά (Parker & Asher, 1993). Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τα παιδιά τα οποία τυγχάνουν χαμηλής αποδοχής από τους

συνομηλικούς τους δεν έχουν φίλους (Parker & Asher, 1993). Επιπλέον, η δυαδική σχέση με τον καλύτερο φίλο στα παιδιά χαμηλής αποδοχής, φαίνεται να είναι πιο προβληματική σε σύγκριση με τα παιδιά μεσαίας και υψηλής αποδοχής. Σημαντικές διαφορές καταγράφηκαν μεταξύ των παιδιών χαμηλής αποδοχής και αυτών στην κατηγορία της μεσαίας και υψηλής αποδοχής, σε ποιοτικές διαστάσεις όπως επιβράβευση, ενδιαφέρον, αλληλοβοήθεια, καθοδήγηση, αμοιβαιότητα και διαχείριση συγκρούσεων (Parker & Asher, 1993).

Σύμφωνα με θεωρητικούς στο χώρο των σχέσεων με τους συνομηλικούς, επικρατούν 5 κατηγορίες που αναδεικνύουν την κοινωνική θέση των παιδιών στην ομάδα των συνομηλικών, με κριτήριο το πώς ψηφίζονται από τους συνομηλικούς τους (Newcomb, Bukowski, & Pattee, 1993). Οι κατηγορίες είναι: 1) τα δημοφιλή παιδιά, τα οποία είναι αποδεκτά και αγαπητά από τους συνομηλικούς, δηλαδή λαμβάνουν αρκετές θετικές ψήφους 2) τα μη δημοφιλή παιδιά, τα οποία δεν είναι αγαπητά από τους συνομηλικούς, δηλαδή λαμβάνουν περισσότερες αρνητικές ψήφους, 3) τα παραγκωνισμένα παιδιά όπου περνούν απαρατήρητα από τους συνομηλικούς, δηλαδή δεν λαμβάνουν ούτε πολλές θετικές ούτε πολλές αρνητικές ψήφους, 4) τα μεσαία παιδιά τα οποία λαμβάνουν μέτριο και ίσο αριθμό θετικών και αρνητικών ψήφων και 5) τα διφορούμενα παιδιά τα οποία λαμβάνουν αρκετές αρνητικές αλλά και θετικές ψήφους (Newcomb et al., 1993).

Οι έρευνες εστιάζονται κυρίως στη σημαντική συμβολή της αποδοχής ή της απόρριψης από τους συνομηλικούς, στοιχείο που φαίνεται να έχει μακροχρόνιες επιδράσεις στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών. Τα παιδιά τα οποία είναι δημοφιλή και τυγχάνουν της αποδοχής των συνομηλικών τους τείνουν να έχουν καλές κοινωνικές δεξιότητες, ανεπτυγμένες γνωστικές δεξιότητες, παρουσιάζουν λιγότερη επιθετικότητα και λιγότερη κοινωνική απόσυρση (Hartup, 1983). Σε αντίθεση τα παιδιά τα οποία δεν είναι αγαπητά ή απορρίπτονται από τους συνομηλικούς φαίνεται να

παρουσιάζουν επιθετικές συμπεριφορές, συμπεριφορές απόσυρσης και γενικότερα εξωτερικευμένα προβλήματα (παραβατικότητα, υπερκινητικότητα, προβλήματα διαγωγής, διαταραχή ελλειμματικής προσοχής, χρήση ουσιών) και εσωτερικευμένα προβλήματα (άγχος, μοναξιά, κατάθλιψη, κοινωνική φοβία) (Newcomb et al., 1993).

Επιπρόσθετα, τα παιδιά τα οποία απορρίπτονται από τους συνομηλίκους τους φαίνεται να διαφέρουν ως προς τον τρόπο που επεξεργάζονται τις κοινωνικές πληροφορίες, αλλά και στη χρήση των στρατηγικών για αντιμετώπιση κοινωνικών καταστάσεων. Για παράδειγμα, στο ερώτημα: «τι θα έκανες στην περίπτωση που ένας συνομήλικός σας έπεφτε επάνω σας;» (χωρίς να διευκρινίζεται αν ήταν σκόπιμο ή μη), η απάντηση που έδιδαν ήταν του τύπου: «θα τον χτυπούσα επειδή το έκανε σκόπιμα». Δηλαδή, τα παιδιά που απορρίπτονται από τους συνομηλίκους διαστρεβλώνουν τις προθέσεις των άλλων παιδιών και χρησιμοποιούν εχθρικές και εκδικητικές στρατηγικές συγκριτικά με τα παιδιά που τυγχάνουν αποδοχής (Siegler, Deloache, & Eisenberg, 2002).

Αναφορικά με την αμοιβαία φιλία και την ποιότητα της συγκεκριμένης αμοιβαίας φιλίας, αρκετοί ερευνητές υπογραμμίζουν τα σημαντικά της οφέλη. Κατά τη διάρκεια της προσχολικής αλλά και της σχολικής περιόδου οι συνομήλικοι αποτελούν σημαντική πηγή συντροφικότητας, θαλπωρής, συναισθηματικής υποστήριξης και επίλυσης προβλημάτων. Για παράδειγμα, ο Youniss (1980) υποστηρίζει πως οι φίλες είναι κεντρικής σημασίας για την ευζωία των εφήβων. Σύμφωνα με τον ίδιο, κατά τη διάρκεια της πρώιμης εφηβείας τα παιδιά αναπτύσσουν στενούς συναισθηματικούς δεσμούς με άτομα του ίδιου φύλου. Μέσα από αυτές τις σχέσεις, οι έφηβοι εκφράζουν το αμοιβαίο τους ενδιαφέρον, τυγχάνουν συναισθηματικής στήριξης, νιώθουν ασφάλεια και επιβραβεύονται οι απόψεις, τα συναισθήματα και η αξία τους.

2.4. Μοντέλο Αλληλεπίδρασης

Το μοντέλο αλληλεπίδρασης εξηγεί κάτω από ποιες συνθήκες συνδέονται δύο μεταβλητές. Δηλαδή, εξετάζει κατά πόσο η πρόβλεψη της εξαρτημένης μεταβλητής (Y) από την ανεξάρτητη μεταβλητή (X), εξαρτάται από τα επίπεδα μια τρίτης μεταβλητής (Z). Η ενδιάμεση τρίτη μεταβλητή επηρεάζει τη βαρύτητα της σχέσης (αυξάνει ή μειώνει) ή την κατεύθυνση της σχέσης (θετική ή αρνητική) μεταξύ ανεξάρτητης και εξαρτημένης μεταβλητής. Με απλά λόγια, ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ ανεξάρτητης και εξαρτημένης μεταβλητής και συνεπώς αποκαλύπτει τη μη ευθεία σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών. Αλληλεπιδράσεις μπορούν να παρατηρηθούν όταν ένα συγκεκριμένο περιβάλλον έχει διαφορετικές επιδράσεις σε ένα οργανισμό αναλόγως των γενετικών χαρακτηριστικών του οργανισμού. Αλληλεπιδράσεις υπάρχουν επίσης όταν οργανισμοί με συγκεκριμένα σετ γενετικών χαρακτηριστικών αντιδρούν με ένα τρόπο κάτω από συγκεκριμένες περιβαλλοντικές συνθήκες και αλλιώς κάτω από διαφορετικές περιβαλλοντικές συνθήκες (Fairchild, & MacKinnon, 2009).

2.4.1. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Ένα παράλληλο εύρος ερευνών δείχνει πως το μοντέλο των κύριων επιδράσεων δεν εξηγεί επαρκώς τη σχέση των γονικών πρακτικών ή της ιδιοσυγκρασίας με την προσαρμογή των παιδιών (Rothbart & Bates, 2006). Τα ασυνεπή ευρήματα και οι χαμηλές έως μέτριες συσχετίσεις, υποδηλώνουν την αναγκαιότητα εγκατάλειψης της ανεξάρτητης συμβολής των δύο μεταβλητών (γονικών πρακτικών, ιδιοσυγκρασίας) ως προς τα προβλήματα προσαρμογής των παιδιών (Kiff et al., 2011). Όπως διατύπωσε ο Bronfenbrenner (1979) πριν 35 χρόνια: «ο νόμος των κύριων επιδράσεων φαίνεται να είναι η αλληλεπίδραση». Οι επιδράσεις των γονικών πρακτικών πιθανόν να εξαρτώνται από την ιδιοσυγκρασία των παιδιών και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση ενδεχομένως να συμβάλλει

στην ανάπτυξη των παιδιών. Ως εκ τούτου, οι γονικές πρακτικές δεν αναμένεται να επηρεάζουν μονόπλευρα την προσαρμογή των παιδιών αλλά ο βαθμός και πιθανώς η κατεύθυνση της σχέσης ποικίλει βάσει των ατομικών χαρακτηριστικών των παιδιών.

Αρκετά θεωρητικά μοντέλα (θεωρία του καλού ταιριάσματος, η υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας, μοντέλο προδιάθεσης-άγχους) έχουν προταθεί έτσι ώστε να εξηγήσουν το πώς πότε και γιατί η ιδιοσυγκρασία αλληλεπιδρά με τις γονικές πρακτικές. Η πρώτη θεωρία που είχε διατυπωθεί είναι η θεωρία του «καλού ταιριάσματος» (Thomas, & Chess, 1977). Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει πως τα προβλήματα προκύπτουν όχι από την ιδιοσυγκρασία των παιδιών αλλά από το κακό συνταίριασμα μεταξύ ιδιοσυγκρασίας και αντιδράσεων των γονέων. Σύμφωνα με τους Thomas και Chess, η μακροπρόθεσμη προσαρμογή του παιδιού είναι προϊόν του «καλού ταιριάσματος» ανάμεσα στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού και στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος στο οποίο ζει. Για παράδειγμα, τα παιδιά με χαμηλό επίπεδο δραστηριότητας και ευερεθιστότητας μπορεί να αναπτύσσονται ικανοποιητικά σε ένα περιβάλλον στο οποίο τους παρέχεται η ευχέρεια να εξερευνήσουν μόνα τους και να ρυθμίσουν μόνα τους την συμπεριφορά τους. Σε αντίθεση, τα παιδιά που εμφανίζουν υψηλό επίπεδο δραστηριότητας και ευερεθιστότητας είναι πιθανόν να αναπτυχθούν καλύτερα κάτω από ένα περιβάλλον με μεγαλύτερη καθοδήγηση, η οποία τους επιτρέπει να διοχετεύσουν την ενεργητικότητα τους σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις (Feldman, 2009).

Αν και είναι γενικά παραδεκτό πως ορισμένα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας είναι πιο προσαρμοστικά από άλλα, φαίνεται πως κανένα είδος ιδιοσυγκρασίας δεν είναι απόλυτα θετικό ή αρνητικό. Ο καθοριστικός παράγοντας φαίνεται να είναι ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς αντιδρούν στη «δύσκολη» συμπεριφορά του παιδιού τους. Για παράδειγμα, αν οι γονείς αντιδρούν με θυμό και έλλειψη σταθερότητας στη «δύσκολη» συμπεριφορά του παιδιού τους, τότε το παιδί είναι πολύ πιθανόν να αναπτύξει προβλήματα συμπεριφοράς. Από την άλλη πλευρά, αν οι γονείς δείξουν θέρμη και σταθερότητα στις

αντιδράσεις τους, είναι πιο πιθανόν να έχουν παιδιά που δεν θα εμφανίσουν προβλήματα στο μέλλον. Με απλά λόγια, η ιδιοσυγκρασία συνεργεί οξύνοντας ή προστατεύοντας τις επιδράσεις των γονέων.

Ένα άλλο μοντέλο, της οργανισμικής ιδιαιτερότητας (organismic specificity), υποστηρίζει την διαφορετικότητα των παιδιών ως προς την ευαισθησία τους στις γονικές πρακτικές. Το συγκεκριμένο μοντέλο έχει προταθεί από τον Wachs (1987, 1991) και δεικνύει πως τα άτομα αντιδρούν στους περιβαλλοντικούς παράγοντες βάσει των ατομικών τους διαφορών. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα τους οι Wachs και Gandour (1983), κατέδειξαν πως τα βρέφη διέφεραν στην ευαισθησία τους στο περιβάλλον αναλόγως της ταξινόμησης τους ως «εύκολα» ή «δύσκολα». Το συγκεκριμένου μοντέλο, έχει επεκταθεί, από ορισμένους θεωρητικούς (Boyce & Ellis, 2005; Ellis & Boyce, 2008), προσθέτοντας τη βιολογική ευαισθησία στο μοντέλο πλαισίου. Δηλαδή, υποστηρίζουν πως τα άτομα διαφέρουν στο βαθμό που επηρεάζονται από το περιβάλλον σημειώνοντας ότι ορισμένα άτομα είναι πιο επιρρεπή στις περιβαλλοντικές συνθήκες, ενώ άλλα δεν επηρεάζονται από τις περιβαλλοντικές συνθήκες.

Ο Belsky, εστιάζοντας στις γονικές επιδράσεις, πρότεινε ένα πιο συγκεκριμένο μοντέλο της διαφορετικής ευαισθησίας, το οποίο ονόμασε «η υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας» (Belsky 1997, 2005; Belsky, Bakermans-Kranenbourg, & van Ijzendoorn, 2007; Belsky & Pluess, 2009). Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών, ειδικότερα η συναισθηματική διέγερση, αυξάνουν την ευαισθησία στις γονικές πρακτικές τόσο προς τη θετική κατεύθυνση όσο και προς την αρνητική. Συνεπώς, τα παιδιά με υψηλή συναισθηματική διέγερση ευεργετούνται από τις θετικές γονικές πρακτικές και βλάπτονται περισσότερο από τα άλλα παιδιά από τις αρνητικές γονικές πρακτικές. Το τελευταίο επιχείρημα, δηλαδή ότι τα παιδιά υψηλής συναισθηματικής διέγερσης ευεργετούνται από ένα καλό περιβάλλον, είναι σημαντικό για να διαχωριστεί από το μοντέλο προδιάθεσης-άγχους (Belsky, 2005; Belsky et al., 2007).

Το μοντέλο προδιάθεσης-άγχους υποστηρίζει πως τα ευάλωτα άτομα, δηλαδή με δύσκολη ιδιοσυγκρασία, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από ένα αρνητικό ή επικίνδυνο περιβάλλον.

Οι πιο πάνω θεωρίες καταδεικνύουν ότι η ιδιοσυγκρασία ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ γονικών πρακτικών και προβλημάτων προσαρμογής. Δηλαδή, η ιδιοσυγκρασία λειτουργεί ως παράγοντας κινδύνου αλλά και ως προστατευτικός παράγοντας και τροποποιεί τις επιδράσεις των γονικών πρακτικών ως προς την ανάπτυξη και προσαρμογή των παιδιών. Αξιοσημείωτο είναι πως οι περισσότερες έρευνες που χρησιμοποίησαν την συγκεκριμένη μεθοδολογία, μέχρι πρόσφατα εστίασαν στην επίδραση της συναισθηματικής διέγερσης αγνοώντας άλλα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας (Belsky & Pluess, 2009). Επέκταση των μοντέλων λαμβάνοντας υπόψη και άλλα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας, όπως για παράδειγμα τη δέσμευση και την εξωστρέφεια, θα συμβάλλουν στην περαιτέρω κατανόηση της αλληλεπίδρασης γονικών πρακτικών-ιδιοσυγκρασίας. Η παρούσα έρευνα μελετά όλες τις διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας και πως αυτές αλληλεπιδρούν με τις γονικές πρακτικές.

Εξίσου σημαντικό είναι να αναλογιστούμε μια εναλλακτική υπόθεση, την υπόθεση της περιβαλλοντικής ιδιαιτερότητας (environmental specificity), κατά την οποία η προσαρμογή του παιδιού διαφέρει αναλόγως των περιβαλλοντικών μεταβλητών, συμπεριλαμβανομένων και των γονικών πρακτικών (Wachs, 1987, 1991). Δηλαδή, είναι εξίσου πιθανόν οι γονικές πρακτικές να λειτουργούν ως παράγοντας προστασίας μεταξύ μιας διάστασης της ιδιοσυγκρασίας και της προσαρμογής. Ορισμένοι ερευνητές ακολούθησαν αυτό το μοντέλο (π.χ. Veenstra, Lidenberg, Oldehinkel, De Winter, & Ormel, 2006). Όποιος και αν είναι ο ρυθμιστής ο οποίος έχει επιλεγεί, η ουσία παραμένει ότι η ιδιοσυγκρασία και οι γονικές πρακτικές δεν είναι αποκλειστικοί παράγοντες κινδύνου, αλλά αλληλεξαρτώμενοι και συγκεκριμένες συσχετίσεις πρέπει να μελετηθούν ταυτόχρονα ώστε να κατανοηθεί επαρκώς η ανάπτυξη των παιδιών.

Οι διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας, όπως διαφαίνεται μέσα από την βιβλιογραφία, αναφέρονται με διάφορους τρόπους αναλόγως του θεωρητικού υπόβαθρου του κάθε ερευνητή (π.χ. δύσκολη ιδιοσυγκρασία, αρνητική συναισθηματικότητα, αρνητική διάθεση, υψηλή συναισθηματική διέγερση, φόβος, ματαίωση). Η ανασκόπησης της βιβλιογραφίας σχετικά με την αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, θα ομαδοποιηθεί βάση της ερμηνείας που αποδίδει ο κάθε θεωρητικός αλλά και στις γονικές πρακτικές που επέλεξε ο κάθε έκαστος να μελετήσει ως αλληλεπιδραστικό παράγοντα (π.χ. συμπεριφορικό έλεγχο, ψυχολογικό έλεγχο, συναισθηματική φροντίδα, ευαισθησία, υπευθυνότητα).

2.4.1.1. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αρνητικής διάθεσης ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Τα ερευνητικά ευρήματα φαίνεται να υποστηρίζουν όλες τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Οι πλείστες όμως έρευνες που εξέτασαν την αλληλεπίδραση μεταξύ της αρνητικής διάθεσης ή συναισθηματικότητας ή δύσκολη ιδιοσυγκρασία με τις γονικές πρακτικές, ενισχύουν το μοντέλο προδιάθεσης-άγχους. Δηλαδή, τα παιδιά με υψηλή αρνητική συναισθηματικότητα εμφανίζουν περισσότερα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα στην παρουσία αρνητικών γονικών πρακτικών, σε σύγκριση με τα παιδιά χαμηλής αρνητικής συναισθηματικότητας. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα τους οι Gilliom και Shaw (2004) βρήκαν πως η αρνητική συναισθηματικότητα στην παρουσία αρνητικών γονικών πρακτικών (ψυχολογικός έλεγχος, χαμηλή γονική ευαισθησία) προέβλεπαν προβλήματα προσαρμογής.

Άλλες έρευνες υποστηρίζουν την υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας, ότι δηλαδή τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών αυξάνουν την αντίδραση τους στις γονικές πρακτικές τόσο προς τη θετική κατεύθυνση όσο και προς την αρνητική. Για

παράδειγμα, οι Belsky, Kuang-Hua και Crnic (1998), βρήκαν ότι οι αρνητικές γονικές πρακτικές προβλέπουν περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα και συστολή, στην ηλικία των 3 ετών, σε παιδιά τα οποία είχαν υψηλή αρνητική συναισθηματικότητα. Σε μια άλλη έρευνα, οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η γονική θετικότητα και η γονική υποστήριξη σε βρέφη, μείωνε τον κίνδυνο για τραυματισμό στη βρεφική ηλικία σε παιδιά με αρνητική συναισθηματικότητα (Schwebel, Brezaussek, Ramey, & Ramey, 2004). Συνεπώς, τα παιδιά με αρνητική συναισθηματικότητα παρουσιάζουν περισσότερα προβλήματα στην παρουσία αρνητικού περιβάλλοντος, αλλά ωφελούνται από περιβάλλον το οποίο είναι περισσότερο θετικό και υποστηρικτικό.

Τα ευρήματα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ μιας άλλης γονικής διάστασης, της γονικής υπευθυνότητας και της διάστασης της ιδιοσυγκρασίας αρνητική συναισθηματικότητα είναι πιο συνεπή. Αρκετές διαχρονικές έρευνες καταδεικνύουν ότι τα βρέφη τα οποία παρουσιάζουν αρνητική συναισθηματικότητα, επωφελούνται από ευαίσθητες γονικές πρακτικές (Feldman et al., 2009). Επιπλέον, τα παιδιά προσχολικής ηλικίας τα οποία ήταν υψηλής αρνητικής συναισθηματικότητας ως βρέφη, ευεργετήθηκαν τα μέγιστα από ένα πρόγραμμα που στόχευε να βελτιώσει τις γονικές πρακτικές και την φροντίδα στους νηπιακούς σταθμούς (Blair, 2002).

Μια άλλη σημαντική αλληλεπίδραση, παρατηρήθηκε όταν εξετάστηκε η ετοιμότητα των παιδιών πρώτης τάξης δημοτικού. Η δύσκολη ιδιοσυγκρασία του παιδιού σε ηλικία 6 μηνών, αλληλεπίδρασε με την συναισθηματική υποστήριξη της μητέρας. Τα παιδιά με δύσκολη ιδιοσυγκρασία των οποίων η μητέρα χαρακτηριζόταν από χαμηλά επίπεδα συναισθηματικής υποστήριξης, εμφάνισαν τα χαμηλότερα επίπεδα σχολικής ετοιμότητας (Stright, Gallagher, & Kelley, 2008). Αντιθέτως, σε υψηλά επίπεδα μητρικής συναισθηματικής υποστήριξης, τα παιδιά με δύσκολη ιδιοσυγκρασία εμφάνισαν το υψηλότερο επίπεδο σχολικής ετοιμότητας. Αυτά τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την υπόθεση

της διαφορετικής επιδεκτικότητας, μιας και φανερώνουν ότι τα παιδιά με δύσκολη ιδιοσυγκρασία είναι πιο ευαίσθητα σε αρνητικές αλλά και θετικές γονικές πρακτικές.

Γενικότερα, τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η αρνητική συναισθηματικότητα ή δύσκολη ιδιοσυγκρασία των παιδιών είναι υψηλού κινδύνου για εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων, στην παρουσία γονικών πρακτικών που είναι χαμηλής ευαισθησίας, υπευθυνότητας και υψηλού ψυχολογικού ελέγχου. Η υπόθεση της διαφορετικής επιδεκτικότητας συνήθως υποστηρίζεται όταν μετράται η γονική ευαισθησία και υπευθυνότητα.

2.4.1.2. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ματαίωσης ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Οι παράγοντες οι οποίοι αποτελούν την αρνητική διάθεση ή συναισθηματικότητα ή δύσκολη ιδιοσυγκρασία είναι τα υψηλά επίπεδα φόβου (ή συστολής) και ματαίωσης (ή ευερεθιστότητας ή θυμού). Αρκετοί θεωρητικοί όμως υποστηρίζουν ότι ο φόβος και η ματαίωση προέρχονται από διαφορετικά αμοιβαία αποκλειόμενα νευρολογικά συστήματα και πιθανόν να λειτουργούν διαφορετικά σε σχέση με τα αποτελέσματα της προσαρμογής. Για παράδειγμα, τα υψηλά επίπεδα φόβου πιθανόν να καθιστούν τα παιδιά πιο εύκολα στην πειθάρχηση και συνεπώς να προβλέπουν περισσότερη υπακοή στα βρέφη (Kochanska et al., 2001; Van der Mark, Bakermans-Krandenberg, & van Ijzendoorn, 2002). Εν αντιθέσει, τα υψηλά επίπεδα ματαίωσης διαφαίνεται ότι προβλέπουν περισσότερα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα (Lengua & Kovacs, 2005; Lengua, 2006; Rothbart & Bates, 2006). Επιπλέον, κατά τη μέση παιδική ηλικία, η προδιάθεση των παιδιών προς τα εσωτερικευμένα συναισθήματα όπως ο φόβος και το άγχος, συσχετίζονταν διαφορετικά με τις αντιδράσεις των γονέων, σε σύγκριση με την προδιάθεση των παιδιών προς τα εξωτερικευμένα συναισθήματα όπως η ευερεθιστότητα και ο θυμός. Τα εξωτερικευμένα συναισθήματα συσχετίζονταν με τη γονική

τιμωρητικότητα ενώ τα εσωτερικευμένα συναισθήματα όχι (Eisenberg et al., 2001). Ως εκ τούτου, οι πτυχές της συναισθηματικής διέγερσης πιθανόν να λειτουργούν διαφορετικά και συνεπώς πρέπει να αντιμετωπιστούν διαφορετικά, κάτι που γίνεται αμέσως πιο κάτω. Αξίζει να σημειωθεί ότι η παρούσα έρευνα διαχωρίζει τις δύο έννοιες.

Η ματαίωση, (ή ευερεθιστότητα, ή θυμός) αλληλεπιδρά με τις γονικές πρακτικές, με τον κύριο όγκο των ευρημάτων να καταδεικνύει πως οι αρνητικές γονικές πρακτικές συνδέονται περισσότερο με τα προβλήματα προσαρμογής για τα παιδιά με υψηλά επίπεδα ματαίωσης, συγκριτικά με τα παιδιά χαμηλών επιπέδων ματαίωσης (Kiff et al., 2011). Παρόλα αυτά, υπάρχουν αρκετά ευρήματα τα οποία δεν βρήκαν σημαντικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ματαίωσης (Calkins, 2002; Crockenberg McClusky, 1986; Kiff et al., 2007). Αυτό όμως που διαφαίνεται είναι ότι τα παιδιά με υψηλά επίπεδα ματαίωσης επηρεάζονται ιδιαίτερα από υπερπροστατευτικές γονικές πρακτικές ή από τον υψηλό ψυχολογικό έλεγχο. Τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι τα υψηλά επίπεδα ματαίωσης όταν συνδυάζονται με τη γονική υπερπροστατευτικότητα φαίνεται να προβλέπουν περισσότερη επιθετική συμπεριφορά και εξωτερικευμένα προβλήματα γενικότερα (Calkins, 2002; Degnan, Calkins, Keane, & Hill-Soderlund, 2008a; Morris, Silk, Steinberg, Sessa, Avenevoli, & Essex, 2002a) με λίγες εξαιρέσεις (Veenstra et al., 2006; Xu, Farver, & Zhang, 2009). Αυτό φαίνεται να επαναλαμβάνεται από τη βρεφική ηλικία ως την προ-εφηβεία.

Οι αρνητικές μορφές του γονικού ελέγχου, όπως είναι ο ψυχολογικός έλεγχος, η ασυνεπής συμπεριφορά και η σκληρή πειθαρχία, πιθανόν να αναστατώνουν ιδιαίτερα τα παιδιά με υψηλά επίπεδα ματαίωσης. Αυτή η αναστάτωση, με τη σειρά της, πιθανόν να προκαλεί περισσότερη δυσφορία και θυμό ως απάντηση στις συγκεκριμένες γονικές πρακτικές, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μην μπορούν να εσωτερικεύσουν τους κανόνες ή τις απαιτήσεις των γονέων τους. Γενικά, ο γονικός ψυχολογικός έλεγχος σε παιδιά με υψηλά επίπεδα ματαίωσης, φαίνεται να προβλέπει εξωτερικευμένα προβλήματα (Kiff et

al., 2007; Sentse, Veenstra, Lindenberg, Verhulst, & Ormel, 2009). Βέβαια, άλλοι ερευνητές έδειξαν ότι προβλέπονται εσωτερικευμένα προβλήματα (Oldehinkel, Veenstra, Ormel, de Winter, & Verhulst, 2006; Morris et al., 2002). Τα παιδιά τα οποία διακατέχονται από υψηλά επίπεδα ματαίωσης ή ευερεθιστότητας, πιθανόν να χρειάζονται ξεκάθαρα, προβλέψιμα και λογικά όρια έτσι ώστε να χειριστούν τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους, συνεπώς επωφελούνται από το συνεπή έλεγχο και πειθαρχία (Lengua, 2008).

Σχετικά με τη συναισθηματική γονική φροντίδα, ορισμένα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η χαμηλή συναισθηματική φροντίδα προβλέπει λιγότερες κοινωνικές δεξιότητες (Kochanska et al., 1995) και εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων κατά την προεφηβεία (Oldehinkel et al., 2006), σε παιδιά με υψηλή ματαίωση. Άλλες έρευνες δείχνουν ότι η μητρική εχθρότητα και απόρριψη, συνδέονται με περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με υψηλά επίπεδα ματαίωσης, αλλά δεν συνδέονται με εσωτερικευμένα προβλήματα (Lengua, 2008; Morris et al., 2002; Sentse et al., 2009; Kiff et al., 2007). Συνεπώς, τα ευρήματα σχετικά με την αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών και της ματαίωσης είναι συγκεχυμένα. Τα περισσότερα αποτελέσματα υποστηρίζουν το μοντέλο προδιάθεσης-άγχους, δηλαδή ότι τα παιδιά με υψηλά επίπεδα ματαίωσης είναι υψηλού κινδύνου για ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων, ενώ ορισμένα άλλα ευρήματα ενισχύουν την υπόθεση της διαφορική επιδεκτικότητας (π.χ. Degnan et al., 2008).

2.4.1.3. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και του φόβου ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει σχετικά με την αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών με το φόβο ή τη συστολή ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, είναι η ασυνέπεια στα ευρήματα. Άλλοτε οξύνει τις επιδράσεις των γονικών

πρακτικών και ενίοτε τις μετριάζει. Αυτό εξαρτάται από το επίπεδο του φόβου των παιδιών (υψηλός φόβος ή καθόλου φόβος) και την πτυχή των γονικών πρακτικών (γονικό έλεγχο ή γονική θέρμη). Αξιοσημείωτο, είναι πως ο φόβος είναι μοναδικός, ως προς το γεγονός ότι τόσο τα υψηλά αλλά και τα χαμηλά του επίπεδα ρέπουν προς την ανάπτυξη προβλημάτων. Τα υψηλά επίπεδα φόβου, με συνέπεια συνδέονται με εσωτερικευμένα προβλήματα, ενώ τα χαμηλά επίπεδα είναι παράγοντας κινδύνου για εξωτερικευμένα προβλήματα. Επιπλέον, διαφαίνεται ότι το φύλο λειτουργεί ως ρυθμιστής στην αλληλεπίδραση γονικών πρακτικών και φόβου δημιουργώντας διαφορετικές συνδέσεις για τα αγόρια και διαφορετικές για τα κορίτσια.

Τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου φαίνεται να ανταποκρίνονται καλύτερα σε ήπιο ή μέτριο συμπεριφορικό έλεγχο (Nachmias, Gunnar, Mangelsdorf, Parritz, & Buss, 1996) και σε ασυνεπή πειθαρχία (Lengua, 2006). Τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου πιθανόν να είναι πιο ευαίσθητα στις αρνητικές συνέπειες, ως εκ τούτου η πειθαρχία που εφαρμόζεται σε αυτά, ακόμη και με ασυνεπή τρόπο, συντείνει στη μείωση των προβλημάτων συμπεριφοράς. Σύμφωνα με την Kochanska (1995,1997) η ήπια πειθαρχία προβλέπει υπακοή στα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου, ενώ η φοβική ιδιοσυγκρασία επαυξάνει τις αρνητικές συνέπειες των σκληρών και αυταρχικών πρακτικών (Fowles & Kochanska, 2000; Leve, Kim, & Pears, 2005). Ενδεχομένως, τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου να βιώνουν υπερδιέγερση ως ανταπόκριση στη σκληρή ή σωματική τιμωρία, με αποτέλεσμα να μην εσωτερικεύουν τους κανόνες που οι γονείς επιβάλλουν και με τη σειρά του να προβλέπει την εμφάνιση προβλημάτων. Αυτό ενδεχόμενα να ανταποκρίνεται περισσότερο στα αγόρια, μιας και η αντρική φοβική συμπεριφορά είναι λιγότερο κοινωνικά αποδεκτή (Colder, Lochman, & Wells, 1997). Παρόλα αυτά, ανιχνεύτηκαν κάποιες εξαιρέσεις (π.χ. Cornell & Frick, 2007; Gilliom & Shaw, 2004) κατά τις οποίες οι αυταρχικές γονικές πρακτικές προέβλεπαν περισσότερη κοινωνική συμπεριφορά στα κορίτσια με υψηλά επίπεδα φόβου.

Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα φόβου δεν φαίνεται να επηρεάζονται αρνητικά από τις σκληρές και αυταρχικές γονικές πρακτικές (Cornell & Frick, 2007), αν και αυτό δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις (Leve et al., 2005). Για τα παιδιά με χαμηλό φόβο οι ήπιες πρακτικές δεν φαίνεται να είναι αποτελεσματικές, μιας και δεν ενεργοποιούν υπακοή. Ακόμη, τα παιδιά με χαμηλό φόβο φαίνεται να είναι ευαίσθητα στις ασυνεπείς πρακτικές. Η ασυνεπής πειθαρχία φάνηκε να αυξάνει τα προβλήματα προσαρμογής ειδικότερα στα αγόρια με χαμηλό φόβο (Lengua, 2008).

Οι έρευνες σχετικά με τον ψυχολογικό έλεγχο παρουσιάζουν επίσης ανακόλουθα ευρήματα. Για παράδειγμα, τα συνεσταλμένα παιδιά παρατηρήθηκαν να είναι κοινωνικά ανήσυχα δύο χρόνια μετά, μόνο αν η μητέρα τους παρατηρήθηκε να είναι παρεμβατική ή υπερπροστατευτική (Rubin, Burgess, & Hastings, 2002). Από την άλλη, ορισμένα ευρήματα δείχνουν ότι η γονική υπερπροστατευτικότητα συσχετίζεται με θετική προσαρμογή στα κορίτσια με υψηλά επίπεδα φόβου (Hastings, Rubin, & DeRose, 2005; Gilliom & Shaw, 2004). Σε μια έρευνα, ο Morris και οι συνεργάτες του (2002b), βρήκαν πως υπερπροστατευτικότητα σε παιδιά σχολικής ηλικίας συσχετιζόταν με εξωτερικευμένα προβλήματα, ενώ ο Colder και οι συνεργάτες του (1997), βρήκαν πως σχετιζόταν με καταθλιπτική συμπτωματολογία. Ακόμη, στην ίδια έρευνα φάνηκε ότι τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου ανέφεραν λιγότερα καταθλιπτικά συμπτώματα στην παρουσία χαμηλού γονικού ελέγχου, εύρημα που υποστηρίζει την υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας (Colder et al., 1997).

Ως προς τη συναισθηματική γονική φροντίδα, διαφαίνεται ότι τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου είναι περισσότερο ευάλωτα στην αρνητική συναισθηματική φροντίδα, αλλά δεν φαίνεται να επωφελούνται από τη θετική συναισθηματική φροντίδα. Για παράδειγμα, κατά την προ-εφηβεία, η μητρική απόρριψη συνδεόταν περισσότερο με τα προβλήματα προσαρμογής στα κορίτσια τα οποία είχαν υψηλά επίπεδα φόβου σε σύγκριση με τα κορίτσια τα οποία είχαν χαμηλά επίπεδα φόβου (Oldehinkel et al., 2006).

Επιπλέον, αυτά τα ευρήματα έχουν επιβεβαιωθεί σε διαχρονικές μελέτες κατά τις οποίες, τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου ανέφεραν περισσότερα εσωτερικευμένα προβλήματα στην παρουσία γονικής απόρριψης (Kiff et al., 2007; Sentse et al., 2009). Ομοίως, ο φόβος και η ντροπαλότητα σε 18 μηνών αγόρια (αλλά όχι στα κορίτσια), προέβλεπαν περισσότερη ντροπαλότητα όταν έγιναν 30 μηνών, σε εκείνα τα αγόρια των οποίων η μητέρα χρησιμοποιούσε μη ευαίσθητες πρακτικές (Eggum et al., 2009).

Ενδεχομένως, οι επιδράσεις της γονικής απόρριψης ή μη ευαισθησίας είναι περισσότερο προφανείς στα παιδιά τα οποία η συναισθηματική τους διέγερση είναι υψηλή, μιας και βιώνουν περισσότερη δυσφορία ως απάντηση σε αυτές τις γονικές πρακτικές. Συνεπώς, τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου πιθανόν να επηρεάζονται πιο πολύ από την αρνητική γονική συναισθηματική σχέση, συγκριτικά με τα παιδιά με χαμηλότερα επίπεδα φόβου. Τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου ενδεχομένως να εσωτερικεύουν τη γονική απόρριψη περισσότερο, μιας και τα συγκεκριμένα παιδιά πιθανόν να αντιλαμβάνονται ότι η σχέση με τους γονείς τους απειλείται (Gruner, Muris, & Merckelbach, 1999). Ως απότοκο των πιο πάνω, τα προβλήματα προσαρμογής τους φαίνεται να αυξάνονται. Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη συσχέτιση δεν φαίνεται να αποδεικνύεται συστηματικά (Kiff et al., 2007; Lengua, 2008). Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι τα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου, τουλάχιστον στην προ-εφηβεία, δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στη γονική θέρμη (Kiff et al., 2007; Sentse et al., 2009). Σε αντίθεση, τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα φόβου δείχνουν να ωφελούνται από πρακτικές οι οποίες διέπονται από θαλπωρή, υπευθυνότητα και θετικότητα (Fowles & Kochanska, 2000; Hastings et al., 2005; Kochanska, 1995, 1997).

2.4.1.4. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αυτορρύθμισης ή συντελεστικού ελέγχου ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Οι επιδράσεις των γονικών πρακτικών φαίνεται να εξαρτώνται από την αυτορρύθμιση ή τον συντελεστικό έλεγχο των παιδιών. Δηλαδή η αυτορρύθμιση των παιδιών καθορίζει το βαθμό της εξωτερικής ρύθμισης και ελέγχου που χρειάζονται. Η αυτορρύθμιση φαίνεται να ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ του γονικού ελέγχου και των εξωτερικευμένων προβλημάτων. Διαφαίνεται ότι ο αρνητικός γονικός έλεγχος αυξάνει δύο με τρεις φορές τις πιθανότητες για ανάπτυξη προβλημάτων, στα παιδιά με χαμηλή αυτορρύθμιση. Για παράδειγμα, σε δύο μελέτες εξετάστηκε η αλληλεπίδραση μεταξύ του υπερβολικού γονικού ελέγχου και της νευροφυσιολογικής αυτορρύθμισης των παιδιών όπως αυτή μετρήθηκε σε πειραματικά εργαστήρια (Degnan et al., 2008b; Hastings et al., 2008). Αμφότερες οι έρευνες, κατέδειξαν ότι στα παιδιά με υψηλή νευροφυσιολογική αυτορρύθμιση, οι παρατηρήσεις για χαμηλό γονικό έλεγχο προέβλεπαν λιγότερη επιθετικότητα (Degnan et al., 2008b) και λιγότερη κοινωνική συστολή (Hastings et al., 2008). Αντιθέτως, όταν οι γονείς έδειξαν υψηλό έλεγχο και προστασία, αυτά τα παιδιά ανέφεραν περισσότερα προβλήματα προσαρμογής γεγονός που συνηγορεί ότι ο επιπλέον εξωτερικός έλεγχος δεν ωφελεί. Τα συγκεκριμένα ευρήματα φαίνεται να ενισχύουν τη θεωρία του «καλού ταιριάσματος», δηλαδή το συνταίριασμα μεταξύ του εσωτερικού ελέγχου των παιδιών και του εξωτερικού ελέγχου όπως αυτός επιβάλλεται από τους γονείς.

Τα παιδιά με χαμηλή αυτορρύθμιση, φαίνεται να ωφελούνται από αυξημένο έλεγχο, καθοδήγηση και λιγότερη αυτονομία, πρακτικές οι οποίες προβλέπουν λιγότερα εξωτερικευμένα προβλήματα (Van Leeuwen, Mervielde, Braet, & Bosmans, 2004; Xu et al., 2009) και μείωση εσωτερικευμένων προβλημάτων (Kiff et al., 2007). Βέβαια, υπάρχουν ευρήματα που δεν επιβεβαιώνουν τα πιο πάνω (Morris et al., 2002a; Veenstra et

al., 2006). Επίσης, η ασυνεπής πειθαρχία και η σωματική τιμωρία προβλέπουν εξωτερικευμένα προβλήματα σε παιδιά προ-εφηβείας με χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, αλλά δεν προβλέπουν το ίδιο σε παιδιά με υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου (Lengua, 2008).

Ως προς την αλληλεπίδραση της γονικής θέρμης και της αυτορρύθμισης, τα ευρήματα φαίνεται να μην είναι στατιστικώς σημαντικά (Kiff et al., 2007; Lengua, 2008; Van Leeuwen et al., 2004). Εντούτοις, ορισμένα αποτελέσματα δείχνουν ότι τα παιδιά διαφέρουν ως προς την ευαισθησία τους στη γονική θέρμη και συναισθηματική υποστήριξη, βάση της αυτορρύθμισής τους. Συγκεκριμένα, τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αυτορρύθμισης φαίνεται να επωφελούνται από πρακτικές (κυρίως πατρικές), που είναι υψηλές σε υποστήριξη και θετικότητα (Hasting et al., 2008; Van Leeuwen et al., 2004). Η αλληλεπίδραση μεταξύ της αυτορρύθμισης και της γονικής διάθεσης (αρνητική διάθεση, εχθρότητα), εμφανίζεται με πιο συνεπή τρόπο. Τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου εμφανίζουν περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα όταν συνοδεύονται από υψηλή γονική εχθρότητα (Morris et al., 2002a) και περισσότερα εσωτερικευμένα προβλήματα όταν η μητέρα τους χαρακτηρίζεται από αρνητική διάθεση (Kiff et al., 2007). Φυσικά, ορισμένες εξαιρέσεις διαπιστώθηκαν και σε αυτή την αλληλεπίδραση (π.χ. Lengua, 2008; Veenstra et al., 2006)

Καταληκτικά, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι όντως υποστηρίζονται αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας. Η ματαίωση, ο χαμηλός συντελεστικός έλεγχος και η παρορμητικότητα, αυξάνουν τον κίνδυνο για ανάπτυξη εξωτερικευμένων προβλημάτων ειδικά στην παρουσία αρνητικών γονικών πρακτικών ή αναποτελεσματικού ελέγχου. Επιπλέον, ο φόβος αποτελεί κίνδυνο για ανάπτυξη εσωτερικευμένων προβλημάτων ειδικά στην παρουσία αρνητικών γονικών πρακτικών ή/και υπερβολικού ελέγχου.

2.4.2. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των σχέσεων των παιδιών με τους συνομηλίκους τους ως προς την ανάπτυξη των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Μια άλλη προσέγγιση για να κατανοήσουμε την επίδραση των συνομηλίκων ως προς την προσαρμογή των παιδιών, είναι να μελετήσουμε αν οι σχέσεις με τους συνομηλίκους ρυθμίζουν τη σχέση μεταξύ ενός παράγοντα κινδύνου (αρνητικές οικογενειακές εμπειρίες) και των προβλημάτων προσαρμογής. Η θεωρητική έμπνευση αυτής της προσέγγισης προέρχεται από τον Sullivan (1953), ο οποίος πρότεινε πως οι θετικές εμπειρίες με τους συνομηλίκους και ειδικά η αμοιβαία ποιοτική σχέση, είναι τόσο ισχυρή που είναι ικανή να υπερκεράσει τα αρνητικά αποτελέσματα των οικογενειακών εμπειριών.

Αρκετοί ερευνητές φαίνεται να υποστηρίζουν ότι όντως οι σχέσεις με τους συνομηλίκους αποτελούν προστατευτικό παράγοντα για τα παιδιά υψηλού κινδύνου (Lansford, Criss, Pettit, Dodge, & Bates, 2003; Schwartz et al., 1998). Για παράδειγμα, σε μια έρευνα ο Schwartz και οι συνεργάτες του (1998) βρήκαν πως οι σκληρές γονικές πρακτικές και το εχθρικό οικογενειακό περιβάλλον κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας, συνδέονται με τη θυματοποίηση αλλά μόνο στα παιδιά με χαμηλό δίκτυο φίλων. Το συγκεκριμένο οικογενειακό περιβάλλον δεν προέβλεπε θυματοποίηση για τα παιδιά με αρκετούς φίλους (Schwartz, Ketchum, Dodge, Pettit, & Bates, 1998).

Επίσης, οι φίλοι φαίνεται να αποτελούν προστατευτικό παράγοντα από τις αρνητικές γονικές εμπειρίες, όχι μόνο ως προς τη θυματοποίηση αλλά και ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την αυτοεκτίμηση (π.χ. Asher & Rose, 1997). Για παράδειγμα, σε μια άκρως ενδιαφέρουσα διαχρονική έρευνα σε 138 εφήβους, οι Gauze, Bukowski, Aquan-Assee και Sipola (1996), βρήκαν πως η χαμηλή οικογενειακή συνοχή και η χαμηλή οικογενειακή προσαρμοστικότητα σχετίζονταν σημαντικά με

χαμηλά επίπεδα κοινωνικών δεξιοτήτων και αυτοεκτίμησης στους εφήβους με χαμηλά επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης. Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη συσχέτιση δεν ήταν σημαντική στους εφήβους που είχαν υψηλής ποιότητας φιλικές σχέσεις.

Επιπλέον, οι Lansford, Criss, Pettit, Dodge και Bates (2003) βρήκαν ότι η σκληρή γονική πειθαρχία κατά την νηπιακή ηλικία, συνδεόταν με τα εξωτερικευμένα προβλήματα στη δεύτερη τάξη δημοτικού. Αυτό όμως, ίσχυε μόνο για τα παιδιά που είχαν λίγους φίλους κατά την πρώτη τάξη δημοτικού. Για εκείνα τα παιδιά που είχαν πολλούς φίλους δεν υπήρχε σύνδεση μεταξύ των σκληρών πρακτικών και των εξωτερικευμένων προβλημάτων. Επιπρόσθετα, έχει βρεθεί πως οι αυταρχικές γονικές πρακτικές κατά το καλοκαίρι πριν τα παιδιά μεταβούν στην έκτη δημοτικού, συνδέονταν με την αύξηση των εξωτερικευμένων προβλημάτων από την άνοιξη της πέμπτης τάξης ως την άνοιξη της εβδόμης τάξης, για εκείνα τα παιδιά τα οποία είχαν κακές σχέσεις με τους συνομηλίκους. Αντίθετα, αυτή η σχέση ήταν πιο αδύναμη για τα παιδιά τα οποία είχαν καλές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι τη μεγαλύτερη αύξηση στα εξωτερικευμένα προβλήματα εμφάνισαν τα παιδιά τα οποία είχαν κακές σχέσεις και αντικοινωνικούς φίλους (Lansford et al., 2003).

Αν και σε ορισμένες έρευνες (π.χ. La Greca & Haririson, 2005) δεν βρέθηκε αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των σχέσεων με τους συνομηλίκους, εντούτοις το γενικό πρότυπο των ευρημάτων καταδεικνύει ότι οι θετικές σχέσεις με τους συνομηλίκους αποτελούν παράγοντα προστασίας για τα παιδιά υψηλού κινδύνου. Η ιδέα ότι οι συνομηλικοί λειτουργούν ως ρυθμιστής είναι μία από τις πιο βασικές ιδέες για το πώς λειτουργεί το σύστημα των συνομηλίκων και το πώς επηρεάζει την ανάπτυξη των παιδιών. Συνεπώς, ο παράγοντας «σχέσεις με τους συνομηλίκους» θα μπορούσε να ενταχθεί σε παρεμβατικά προγράμματα και να ενεργοποιηθεί ως παράγοντας προστασίας των παιδιών.

2.4.3. Αλληλεπίδραση μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αυτοεκτίμησης ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Ένα επίσης πιθανό ενδεχόμενο, είναι η αυτοεκτίμηση των παιδιών να ρυθμίζει τα αποτελέσματα των γονέων ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Για παράδειγμα, ο αυστηρός γονικός έλεγχος πιθανόν να σχετίζεται με τα εσωτερικευμένα προβλήματα μόνο στην παρουσία χαμηλής αυτοεκτίμησης. Επίσης, τα παιδιά τα οποία έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση πιθανόν να είναι πιο ευαίσθητα στην απόρριψη, καθώς βιώνουν κάθε αρνητικό συναίσθημα πιο έντονα (Cutrona, 1982; Leary, 1983; White, 1981). Επομένως, ο αυστηρός γονικός έλεγχος ενδεχομένως να εκλαμβάνεται ως απόρριψη και να βιώνεται με πιο έντονο τρόπο από αυτά τα παιδιά. Ένα ενδιαφέρον βιβλιογραφικό κενό είναι η απουσία εμπειρικών ερευνών που να εξακριβώνουν τη λειτουργία της αυτοεκτίμησης ως ρυθμιστής μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Αντίθετα, η αυτοεκτίμηση εμφανίζεται στη σχετική βιβλιογραφία μόνο ως διαμεσολαβητής. Επιπλέον, ορισμένες έρευνες φαίνεται να δείχνουν το ρυθμιστικό ρόλο της αυτοεκτίμησης αλλά ως προς άλλες σχέσεις. Για παράδειγμα, έχει διαφανεί ότι η αυτοεκτίμηση λειτουργεί ως ρυθμιστής μεταξύ: α) διαφορετικής γονικής μεταχείρισης και σύγκρισης αδελφιών (Feinberg, Neiderhiser, Simmens, Reiss, & Hetherington, 2000), β) αντιλαμβανόμενων διακρίσεων και ψυχολογικής δυσφορίας (Corning, 2002) και γ) εργασιακής παραγωγικότητας και εργασιακής ικανοποίησης (Inkson, 1978).

2.5. Μοντέλο Διαμεσολάβησης

Το μοντέλο διαμεσολάβησης απαντά στο ερώτημα πώς ή γιατί συνδέονται δύο μεταβλητές. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο μοντέλο μια τρίτη, ενδιάμεση μεταβλητή (M) διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης (X) και της εξαρτημένης μεταβλητής (Y). Δηλαδή, η ανεξάρτητη μεταβλητή συνδέεται με την ενδιάμεση μεταβλητή

(διαμεσολαβητής), η οποία με τη σειρά της συνδέεται με την εξαρτημένη μεταβλητή. Με απλά λόγια, η ενδιάμεση μεταβλητή είναι ο μηχανισμός που συνδέει την ανεξάρτητη με την εξαρτημένη μεταβλητή και συνεπώς εξηγεί την σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών (Fairchild, & MacKinnon, 2009). Το μοντέλο διαμεσολάβησης είναι εξαιρετικά χρήσιμο τόσο για προγράμματα πρόληψης όσο και για παρεμβατικά προγράμματα. Μπορεί να προβλέψει ποια παιδιά είναι υψηλού κινδύνου για εμφάνιση προβλημάτων προσαρμογής, καθώς επίσης μπορεί να διαφωτίσει για ποια παιδιά είναι κατάλληλο κάποιο παρεμβατικό πρόγραμμα.

2.5.1. Αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Δεδομένης της άποψης ότι οι γονείς συμβάλλουν σημαντικά στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και αφού η αυτοεκτίμηση φαίνεται να συνδέεται με τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, είναι λογικό να συμπεράνει κανείς το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης στη σχέση ανάμεσα στις γονικές πρακτικές και τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών. Δηλαδή, ενδεχομένως οι γονείς να επηρεάζουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών τους και αυτό με τη σειρά του να επηρεάζει την προσαρμογή των παιδιών. Σε μια έρευνα τους σε ενήλικες άντρες σχετικά με το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης μεταξύ γονικών στιλ και κατάθλιψης, οι Pattock-Peckham και Morgan-Lopez (2009), βρήκαν πως η γονική υπερπροστατευτικότητα (πατέρα) σχετίζεται με τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, η οποία με τη σειρά της σχετίζεται με την κατάθλιψη. Επιπρόσθετα, στην ίδια έρευνα έχει βρεθεί πως η παροχή αυτονομίας από τη μητέρα συνδέεται με αυξημένη αυτοεκτίμηση η οποία με τη σειρά της συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα κατάθλιψης.

Επίσης, οι Swenson και Prewitt (2005) σε μια έρευνα σχετικά με το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης μεταξύ υποστηρικτικής γονικότητας (μητρική

εμπλοκή, μητρικός έλεγχος) και ψυχοκοινωνικής προσαρμογής (καταθλιπτική συμπτωματολογία), βρήκαν πως οι υποστηρικτικές μητέρες αυξάνουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών τους, η οποία με τη σειρά της αυξάνει την ψυχοκοινωνική προσαρμογή (χαμηλά επίπεδα κατάθλιψης). Ακόμη, οι Symister και Friend (2003), έχουν βρει πως η κοινωνική υποστήριξη λειτουργεί μέσω της αυτοεκτίμησης για να επηρεάσει τη θετική προσαρμογή (αισιοδοξία) και την αρνητική προσαρμογή (κατάθλιψη). Δηλαδή, η κοινωνική υποστήριξη σχετίζεται με την υψηλή αυτοεκτίμηση, η οποία με τη σειρά της σχετίζεται με την αύξηση της αισιοδοξίας και τη μείωση της κατάθλιψης. Τέλος, οι Restifo, Akse, Guzman, Benjamins και Dick (2009), βρήκαν ότι η αυτοεκτίμηση διαμεσολαβεί τη σχέση μεταξύ οικογενειακών παραγόντων (γονική σύγκρουση, γονική ανατροφή και γενικό οικογενειακό περιβάλλον) και καταθλιπτικών συμπτωμάτων σε νεαρούς ενήλικες. Τα παραπάνω ευρήματα αναδεικνύουν το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης, αλλά και το γεγονός πως η αυτοεκτίμηση ενδεχομένως να διαδραματίζει ρόλο στο μηχανισμό σύνδεσης γονικών πρακτικών και εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων.

2.5.2. Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους ως διαμεσολαβητές στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Η συμβολή των γονέων στην ανάπτυξη σχέσεων των παιδιών τους με τους συνομηλίκους τους διαφαίνεται από δημοσιεύματα αρκετών ερευνητών (Youniss, 1980; Fagot, 1997). Για παράδειγμα, ο Freud (1920) έδωσε έμφαση στη σχέση μητέρας-παιδιού ως ύψιστης σημασίας στην περαιτέρω ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού αλλά και των διαπροσωπικών του σχέσεων. Επιπλέον, τόσο οι θεωρητικοί της προσκόλλησης όσο και οι θεωρητικοί της κοινωνικής μάθησης, συνδέουν την σχέση μητέρας-παιδιού από πολύ νωρίς στη ζωή των παιδιών με τις μετέπειτα σχέσεις τους ως ενήλικες (Vasta, Miller & Ellis, 2004).

Για παράδειγμα, οι Collins και Reed (1990) υποστήριξαν πως η σχέση του βρέφους με τη μητέρα του αποτελεί το εσωτερικό γνωστικό μοντέλο του παιδιού για τις διαπροσωπικές του σχέσεις. Τα παιδιά τα οποία δεν τυγχάνουν υπεύθυνων, ευαίσθητων και συνεπών γονικών πρακτικών, τείνουν να έχουν προβλήματα στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους τους (Fagot, 1997). Ακόμη, σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής μάθησης, οι γονείς διδάσκουν στα παιδιά το μοντέλο που θα ακολουθούν στις κοινωνικές τους σχέσεις και μέσω της μίμησης και της παρατήρησης τα παιδιά το υιοθετούν (Simpkins & Parke, 2001).

Συνεπώς, είναι λογικό να συμπεράνει κανείς το διαμεσολαβητικό ρόλο των σχέσεων με τους συνομηλίκους στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Έχει διαφανεί, πως αυτό που θέτει σε δυσμενή θέση τα παιδιά που δεν αναπτύσσουν υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις, είναι η προβληματική αντίληψη που έχουν σχετικά με τις σχέσεις, η οποία αντίληψη ενδεχομένως να έχει εμψυχηθεί από τους γονείς. Για παράδειγμα, τα παιδιά που απορρίπτονται από τους γονείς τους έχουν την αντίληψη πως τα άλλα παιδιά δεν είναι άξια εμπιστοσύνης και δεν πρέπει να αναμένεται τίποτα θετικό από αυτά. Κατά συνέπεια, η συγκεκριμένη αντίληψη προδιαθέτει αυτά τα παιδιά να είναι εχθρικά απέναντι στους συνομηλίκους τους γεγονός που συμβάλλει στις δυσκολίες προσαρμογής τους (Woodhouse, Dykas, Cassidy, 2011).

Οι διαμεσολαβητικές επιδράσεις των σχέσεων με τους συνομηλίκους, έχουν εξεταστεί ως ένα μέσο για να εξηγηθεί γιατί ορισμένες πτυχές των γονικών πρακτικών συνδέονται με συγκεκριμένα αποτελέσματα. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα σε παιδιά εβδόμης τάξης, οι αρνητικές γονικές πρακτικές, δηλαδή ο ελλιπής έλεγχος και η ασυνεπής πειθαρχία, παρατηρήθηκαν να συνδέονται με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών. Η συγκεκριμένη σχέση όμως, ήταν λόγω της πίεσης των συνομηλίκων, φανερώνοντας πως οι αρνητικές γονικές πρακτικές προωθούν την πιθανότητα ότι κάποιος θα βιώσει πίεση από τους συνομηλίκους για χρήση ναρκωτικών ουσιών και αυτή η πίεση θα οδηγήσει στη

χρήση ουσιών (Kung & Farrell, 2000). Οι διαμεσολαβητικές επιδράσεις της φιλίας διαφαίνονται επίσης από τις θετικές επιδράσεις των γονικών πρακτικών. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα σε παιδιά τετάρτης τάξης δημοτικού, φάνηκε ότι οι επιδράσεις των θερμών γονικών πρακτικών ως προς τη μοναξιά και θυματοποίηση των παιδιών, διαμεσολαβείται μερικώς από τις επιδράσεις των θερμών φιλικών σχέσεων (Domitrovich & Bierman, 2001). Δηλαδή, τα παιδιά τα οποία έχουν θερμούς γονείς, τείνουν να έχουν και θερμούς φίλους και έχοντας τέτοιους φίλους μειώνει την πιθανότητα ότι ένα παιδί θα βιώσει μοναξιά και θυματοποίηση.

Επιπρόσθετα, οι Panak και Garber (1992) αλλά και οι Boivin, Hymel και Bukowski (1995), βρήκαν ότι οι αντιλήψεις των εφήβων σχετικά με τις εμπειρίες τους με τους συνομηλίκους τους, διαμεσολαβούν τη σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και της καταθλιπτικής διάθεσης. Ακόμη, οι Kim και Cicchetti (2010) σε μια έρευνα τους σε παιδιά μέσης παιδικής ηλικίας, εξέτασαν τις διαχρονικές συσχετίσεις μεταξύ της παιδικής κακοποίησης (παραμέληση, φυσική ή/και σεξουαλική κακοποίηση), της συναισθηματικής ρύθμισης, των σχέσεων με τους συνομηλίκους (αποδοχή, απόρριψη) και της ψυχοπαθολογίας (εσωτερικευμένα, εξωτερικευμένα προβλήματα). Τα ευρήματα κατέδειξαν πως το να βιώσει κανείς κακοποίηση σχετιζόταν με τη χαμηλή συναισθηματική ρύθμιση, η οποία χαμηλή ρύθμιση σχετιζόταν με αυξημένα εξωτερικευμένα προβλήματα. Τα αυξημένα εξωτερικευμένα προβλήματα, συνέβαλαν στην απόρριψη από τους συνομηλίκους, η οποία απόρριψη σχετιζόταν με την αύξηση των εξωτερικευμένων προβλημάτων. Αντίθετα, η υψηλή συναισθηματική ρύθμιση προέβλεπε υψηλότερη αποδοχή από τους συνομηλίκους, η οποία συνδεόταν με χαμηλότερα εσωτερικευμένα προβλήματα, αφού πρώτα είχαν ελεγχθεί τα αρχικά επίπεδα συμπτωματολογίας. Συνεπώς, αυτό που δείχνουν τα ευρήματα είναι ο σημαντικός ρόλος της συναισθηματικής ρύθμισης ως προστατευτικός παράγοντας, μετριάζοντας τη σύνδεση μεταξύ προηγούμενης

κακοποίησης και μετέπειτα ψυχοπαθολογίας, μέσω όμως της επίδρασης των σχέσεων με τους συνομηλίκους (διαμεσολαβητής).

Τα πιο πάνω ευρήματα καταδεικνύουν ότι οι συσχετίσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και των διαφόρων αποτελεσμάτων προσαρμογής των παιδιών, μπορούν να εξηγηθούν από τις σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους τους. Επιπλέον έρευνες, έχουν συνδέσει τις διαμεσολαβητικές επιδράσεις των σχέσεων με τους συνομηλίκους με άλλες μεταβλητές. Για παράδειγμα, η κοινωνική συστολή συνδέεται με τη μοναξιά μέσω των σχέσεων του παιδιού με τους συνομηλίκους του (Woodhouse, Dykas, & Cassidy, 2011) και η κοινωνική αποδοχή συνδέεται επίσης με τη μοναξιά μέσω των σχέσεων του παιδιού με τους συνομηλίκους του (Nangle, Erdley, Newman, Mason, & Carpenter, 2003). Επιπρόσθετα, η ντροπαλότητα συνδέεται με την καταθλιπτική διάθεση (Dill, Vernberg, Fonagy, Twemlow, & Gamm, 2004) και η αντικοινωνική συμπεριφορά με τη συμμετοχή σε συμμορίες (Dishion, Nelson, & Yasui, 2005) μέσω των σχέσεων του παιδιού με τους συνομηλίκους του. Αναμφίβολα, ορισμένες έρευνες απέτυχαν να καταδείξουν τις διαμεσολαβητικές επιδράσεις των σχέσεων με τους συνομηλίκους (π.χ. Demir & Urberg, 2004). Η ιδέα της διαμεσολάβησης βεβαίως δεν είναι μια καθ' εαυτόν θεωρία όσον αφορά τις σχέσεις με τους συνομηλίκους, αλλά ένας τρόπος αντίληψης και μελέτης των μηχανισμών σχετικά με το πως οι φίλιες επηρεάζουν την ανάπτυξη των παιδιών μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο (Bukowski & Adams, 2005).

Ανακεφαλαίωση

Οι ερευνητές στο χώρο της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας έχουν στραφεί πλέον σε πιο συστημικές και ολιστικές προσεγγίσεις, λαμβάνοντας υπόψη αρκετούς παράγοντες επίδρασης και επιρροής, έτσι ώστε να κατανοηθεί καλύτερα η ανάπτυξη των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά. Η υφιστάμενη γνώση μας πληροφορεί ότι η διαδρομή από το γονότυπο στο φαινότυπο είναι μακριά και φαίνεται πως περιβάλλον και γονίδια αλληλεπιδρούν καθ' όλη τη διαδρομή (Maccoby, 2000). Γενετικές επιδράσεις (π.χ. ιδιοσυγκρασία, γενετική προδιάθεση, γονική μεταβίβαση γονιδίων) και αρκετές πτυχές του περιβάλλοντος (γονικές πρακτικές, συνομήλικοι, γειτονιά, πολιτισμός) λειτουργούν μέσα από ένα διαχρονικό αλληλεπιδραστικό μοντέλο στο οποίο οι επιδράσεις του ενός εξαρτώνται από τις επιδράσεις των άλλων παραγόντων.

Η παρούσα έρευνα λαμβάνοντας υπόψη την πολυπαραγοντική ερμηνεία της ανάπτυξης των παιδιών, μελετά μέσα από το φακό του οικολογικού μοντέλου τις επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις των γονικών πρακτικών, της ιδιοσυγκρασίας, της αυτοεκτίμησης και των σχέσεων με τους συνομηλικούς ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα κατά την παιδική και εφηβική ηλικία αν και είναι αναμενόμενα και παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά επιδημιολογίας, εντούτοις είναι θεραπεύσιμα. Δυστυχώς όμως συχνά περνούν απαρατήρητα ή δεν τους αποδίδεται η δέουσα σημασία από το περιβάλλον του παιδιού. Συνεπώς, κατά πρώτο λόγο η ανίχνευση και ο εντοπισμός των παραγόντων κινδύνου και προστασίας και κατά δεύτερο η ορθή ενημέρωση και πληροφόρηση του κοινού αλλά κυρίως των γονέων, μπορεί να συμβάλουν στη μείωση των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών.

Κεφάλαιο 3

Μεθοδολογία

3.1. Συμμετέχοντες

Οι συμμετέχοντες της έρευνας ήταν 588 παιδιά ηλικίας 10 έως 14 ετών και οι μητέρες τους. Τα 314 παιδιά προέρχονταν από την πέμπτη και έκτη τάξη δημοτικού (10-12 ετών), ενώ τα υπόλοιπα 274 παιδιά προέρχονταν από την πρώτη και δεύτερα τάξη γυμνασίου (13-14 ετών) (Μ.Ο=12.04, Τ.Α=1.03). Το 58% του δείγματος αποτελείται από κορίτσια και το 42% από αγόρια. Το δείγμα έχει επιλεγεί με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας, δηλαδή αρχικά επιλέγηκαν τυχαία τα σχολεία και στη συνέχεια επιλέγηκαν οι μαθητές και οι μητέρες οι οποίες έδωσαν τη συγκατάθεση τους για να συμμετέχουν οι ίδιες και τα παιδιά τους στην έρευνα. Τα σχολεία προερχόταν από τη Λευκωσία και περιλάμβαναν ένα ευρύ φάσμα από διάφορες αστικές και ημιαστικές γεωγραφικές περιοχές, έτσι ώστε το δείγμα να είναι αντιπροσωπευτικό του γενικού πληθυσμού.

Γραπτή άδεια εξασφαλίστηκε από το Υπουργείο Παιδείας για να επισκεφτούμε τα σχολεία, ενώ επίσης γραπτή συγκατάθεση λήφθηκε από τις μητέρες των παιδιών για να συμμετάσχουν και οι δύο (μητέρα-παιδί). Άδεια εξασφαλίστηκε επίσης από τους διευθυντές των σχολείων έτσι ώστε να επιτραπεί η είσοδος στα σχολεία για συλλογή δεδομένων. Όλες οι μητέρες που συμμετείχαν στην έρευνα είναι ελληνοκυπριακής καταγωγής, έτσι ώστε να αποφευχθούν πολιτισμικές επιδράσεις. Οι μισές μητέρες που συμμετείχαν στην έρευνα (50%) είχαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση και 41% είχε λυκειακή εκπαίδευση. Παρόμοια ποσοστά επικρατούν σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα. Συγκεκριμένα, 40% κατείχε πανεπιστημιακή εκπαίδευση ενώ 45% είχε λυκειακή εκπαίδευση. Όσον αφορά το μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας, στο 45% του δείγματος το εισόδημα κυμαινόταν μεταξύ 2000-4000 ευρώ, ενώ στο 31% το μηνιαίο εισόδημα ήταν

κάτω από 2000 ευρώ. Το 89% των παιδιών διέμενε και με τους δύο γονείς και το 70% του δείγματος αποτελείτο από τετραμελή ή πενταμελή οικογένεια. Συνεπώς, το δείγμα φανερώνει μια μέση κυπριακή οικογένεια.

3.2. Εργαλεία Συλλογής Δεδομένων

Προτού ξεκινήσει η ανάλυση των εργαλείων συλλογής δεδομένων, αξίζει να ειπωθεί πως όλα τα εργαλεία, πριν χρησιμοποιηθούν, έτυχαν μετάφρασης και προσαρμογής στον Κυπριακό πληθυσμό. Δηλαδή, προηγήθη πιλοτική χορήγηση.

Εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών

Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (The Strengths and Difficulties Questionnaire)

Τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και η προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών έχουν μετρηθεί με το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών σε δύο εκδοχές (The Strengths and Difficulties Questionnaire, SDQ) (Goodman, 1997). Δηλαδή, στην παιδική εκδοχή και τη γονική εκδοχή. Είναι σημαντικό να φανερωθεί πως τα ίδια τα παιδιά αντιλαμβάνονται τη ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή, συνεπώς η παιδική εκδοχή καταγράφει τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα από τη σκοπιά των παιδιών. Η γονική εκδοχή αποτυπώνει πως οι γονείς αντιλαμβάνονται τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών τους. Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο είναι ένα ευρέως διαδεδομένο εργαλείο μέτρησης και ανίχνευσης συμπεριφορών. Ειδικότερα, το SDQ μετρά θετικές και αρνητικές αποδόσεις του παιδιού δια μέσω πέντε κλιμάκων: 1) συναισθηματικά συμπτώματα (ενδεικτική δήλωση: «έχω πολλούς φόβους, τρομάζω εύκολα»), 2) προβλήματα διαγωγής (ενδεικτική δήλωση: «παίρνω πράγματα που δεν μου ανήκουν από το σπίτι, το σχολείο ή αλλού»), 3) προβλήματα με τους συνομηλίκους

(ενδεικτική δήλωση: «τα άλλα παιδιά με κοροϊδεύουν») 4) υπερκινητικότητα – έλλειψη προσοχής (ενδεικτική δήλωση: «τελειώνω τη δουλειά που κάνω, η προσοχή μου είναι καλή»), και 5) προκοινωνική συμπεριφορά (ενδεικτική δήλωση: «συχνά προσφέρομαι να βοηθήσω τους άλλους»).

Τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν σε μια τριτοβάθμια κλίμακα Likert type (1= δεν ισχύει έως 3= ισχύει απόλυτα), υποδεικνύοντας πως όσο υψηλότερη είναι η τιμή τόσο περισσότερα είναι τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Το συγκεκριμένο εργαλείο έχει σταθμιστεί και προσαρμοστεί στον Κυπριακό πληθυσμό από προηγούμενους ερευνητές και έχει δείξει καλή αξιοπιστία. Σε άλλες έρευνες η αξιοπιστία (Gronbach's alpha) ανήλθε μεταξύ .71 και .95 (Goodman, 1997), με τον έλεγχο-επανάλεγχο της αξιοπιστίας να ανέρχεται στο .62 (Goodman, Ford, Simmons, Gatward, & Meltzer, 2000). Στην παρούσα έρευνα ως προς τις αναφορές των παιδιών, η αξιοπιστία Gronbach's alpha στη κλίμακα εσωτερικευμένα προβλήματα ήταν .70, στη κλίμακα εξωτερικευμένα προβλήματα ήταν .70 και στη κλίμακα προκοινωνική συμπεριφορά ήταν .67. Στις αναφορές των γονέων, η αξιοπιστία Gronbach's alpha στην κλίμακα εσωτερικευμένα προβλήματα ήταν .70, στην κλίμακα εξωτερικευμένα προβλήματα ήταν .76 και στην κλίμακα προκοινωνική συμπεριφορά ήταν .70. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μεταβλητή εξωτερικευμένα προβλήματα έχει προκύψει από τη σύζευξη του παράγοντα διαταραχή διαγωγής και του παράγοντα υπερκινητικότητα – έλλειψη προσοχής.

Ιδιοσυγκρασία

Ερωτηματολόγιο Ιδιοσυγκρασίας Πρώιμης Εφηβείας (Early Adolescent Temperament Questionnaire – Revised)

Η ιδιοσυγκρασία των παιδιών μετρήθηκε με τη γονική εκδοχή του Ερωτηματολογίου Ιδιοσυγκρασίας Πρώιμης Εφηβείας (Early Adolescent Temperament Questionnaire – Revised) (EATQ-R; Putnam, Ellis, & Rothbart, 2001). Το EATQ-R

αποτελείται από 62 ερωτήματα και χρησιμοποιείται στην ηλικιακή ομάδα 9-15 ετών. Οι γονείς κλήθηκαν να απαντήσουν σχετικά με τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά των παιδιών σε μια πενταβάθμια κλίμακα Likert type (1= δεν ισχύει έως 5= ισχύει απόλυτα). Το EATQ-R βασίζεται στο μοντέλο που έχει προταθεί από την Rothbart και τους συνεργάτες της και περιλαμβάνει 10 κλίμακες. Οι 8 κλίμακες αφορούν διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας και οι 2 κλίμακες διαστάσεις συμπεριφοράς (επιθετική διάθεση και θλιμμένη διάθεση). Στην παρούσα έρευνα το εργαλείο έχει χρησιμοποιηθεί στην ολότητά του, δηλαδή και οι 10 κλίμακες. Οι κλίμακες που περιλαμβάνονται ως ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά είναι: 1) προσοχή (ενδεικτική δήλωση: «του είναι εύκολο να συγκεντρωθεί σε κάποιο πρόβλημα»), 2) κατασταλτικός έλεγχος (ενδεικτική δήλωση: «στις γιορτές ανοίγει τα δώρα πριν την ώρα τους»), 3) φόβος (ενδεικτική δήλωση: «ανησυχεί για την οικογένειά του όταν αυτή βρίσκεται μακριά»), 4) ματαίωση (ενδεικτική δήλωση: «εκνευρίζεται με ασήμαντα πράγματα που κάνουν τα άλλα παιδιά»), 5) δέσμευση (ενδεικτική δήλωση: «του αρέσει να περνά χρόνο με ένα καλό φίλο/η κάθε μέρα»), 6) ενεργός έλεγχος (ενδεικτική δήλωση: «δυσκολεύεται να τελειώσει τις εργασίες του στην ώρα του»), 7) υψηλής έντασης ευχαρίστηση ή εξωστρέφεια (ενδεικτική δήλωση: «πιστεύει πως θα ήταν διασκεδαστικό να πάμε ως οικογένεια ταξίδι σε ένα εξωτικό προορισμό») και 8) ντροπαλότητα (ενδεικτική δήλωση: «είναι ντροπαλό»). Οι 2 κλίμακες συμπεριφοράς είναι: 1) επιθετική διάθεση (ενδεικτική δήλωση: «κτυπά τις πόρτες όταν θυμώνει»), 2) θλιμμένη διάθεση (ενδεικτική δήλωση: «κάποτε κλαίει για ασήμαντα πράγματα»).

Προηγούμενες έρευνες κατέδειξαν ότι το EATQ-R διαθέτει υψηλή αξιοπιστία με δείκτες (Gronbach's alpha) από .63 έως .86 (Oldehinkel et al., 2006; Putnam, Ellis, & Rothbart, 2001). Εξ' όσων έχει διαπιστωθεί δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα σχετικά με τον έλεγχο-επανεέλεγχο της αξιοπιστίας. Στην παρούσα έρευνα η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου ήταν μεταξύ .72 έως .85 για όλες τις υπό-κλίμακες.

Γονικές πρακτικές

Ερωτηματολόγιο Αναμνήσεων Ανατροφής (My memories of Upbringing)

Είναι σημαντικό να περιγράψουμε πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται τις γονικές πρακτικές επειδή επηρεάζονται από αυτές μέσω της εσωτερικής αναπαράστασης που έχουν για τις πρακτικές ανατροφής τους. Ως εκ τούτου, το EMBU-C (Σουηδικό ακρωνύμιο για το: My memories of Upbringing) (EMBU-C; Markus, Lindhout, Boer, Hoogendijk, & Arindell, 2003) χρησιμοποιήθηκε για να μετρήσει την αντίληψη των παιδιών για τις γονικές πρακτικές. Το EMBU-C αποτελείται από 40 ερωτήματα τα οποία περιλαμβάνουν τους παράγοντες 1) υπερπροστατευτικότητα (ενδεικτική δήλωση: «όταν επιστρέφεις σπίτι πρέπει να πεις στους γονείς σου που ήσουν και τι έκανες»), 2) απόρριψη (ενδεικτική δήλωση: «οι γονείς σου σε κατηγορούν ότι φταις για ότι πάει στραβά»), 3) συναισθηματική θέρμη (ενδεικτική δήλωση: «οι γονείς σου σε αγαπούν έτσι όπως είσαι») και 4) αγχώδης ανατροφή (ενδεικτική δήλωση: «οι γονείς σου φοβούνται ότι κάτι θα σου συμβεί»). Κάθε ερώτημα αξιολογείται αν ανταποκρίνεται στο παιδί σε μια τετραβάθμια κλίμακα Likert type (1= όχι ποτέ έως 4= ναι τις περισσότερες φορές).

Η υπερπροστατευτικότητα περιλαμβάνει τον έλεγχο της συμπεριφοράς του παιδιού, την παρεμβατικότητα και την παροχή αυτονομίας προς το παιδί. Η απόρριψη χαρακτηρίζεται από μια στάση εχθρότητας, τιμωρητικότητας, υποτίμησης και απόδοσης ευθυνών προς το παιδί. Η συναισθηματική θέρμη αναφέρεται στη σημασία και προσοχή προς το παιδί, την επιβράβευση, την αγάπη χωρίς προϋποθέσεις, την υποστηρικτικότητα και τη θαλπωρή. Τέλος, η αγχώδης ανατροφή περιγράφει αν η ευρύτερη στάση της μητέρας είναι ιδιαίτερα αγχωτική και περιλαμβάνει το φόβο και το άγχος για την ασφάλεια του παιδιού. Οι τέσσερις συγκεκριμένοι παράγοντες συνδέονται συστηματικά με τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών (Kiff et al., 2011). Άλλες έρευνες που χρησιμοποίησαν το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο βρήκαν υψηλούς δείκτες

αξιοπιστίας (Gronbach $\alpha = .71$ με $.91$) (Oldehinkel et al., 2006) και καλό έλεγχο-επανέλεγχο αξιοπιστίας ($r = .78$) (Muris, Meesters, & Van Brakel, 2003). Στην παρούσα έρευνα η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου (Gronbach's alpha) ήταν από $.65$ έως $.83$.

Αυτοεκτίμηση του παιδιού

Κλίμακα Rosenberg

Η αυτοεκτίμηση του παιδιού μετρήθηκε με την κλίμακα του Rosenberg (Rosenberg, 1965) η οποία αποτελείται από 10 ερωτήματα. Η συγκεκριμένη κλίμακα αξιολογεί την αντίληψη που έχει κανείς για τον εαυτό του χρησιμοποιώντας πέντε θετικά και πέντε αρνητικά ερωτήματα (ενδεικτικές δηλώσεις: «γενικά, είμαι ευχαριστημένος/η με τον εαυτό μου», «αισθάνομαι ότι δεν έχω κάνει πολλά πράγματα για τα οποία να είμαι περήφανος/η»). Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αξιολογήσουν αν συμφωνούν ή διαφωνούν με τα ερωτήματα σε μια τετραβάθμια κλίμακα Likert type (1= συμφωνώ απόλυτα έως 4= διαφωνώ απόλυτα). Όσο πιο υψηλή είναι η τιμή, τόσο υψηλότερη είναι η αυτοεκτίμηση των παιδιών. Προηγούμενες έρευνες κατέδειξαν ότι η κλίμακα του Rosenberg διαθέτει υψηλή αξιοπιστία ($\alpha=.87$; Rosenberg, 1979; Rowley, Sellers, Chavous, & Smith, 1998). Στην παρούσα έρευνα η αξιοπιστία ανήλθε στο $\alpha=.80$.

Σχέσεις με Συνομηλίκους

Οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του μετρήθηκαν με δύο ερωτηματολόγια. Τα ερωτηματολόγια αφορούν την ποσοτική αλλά και την ποιοτική σχέση του παιδιού με τους συνομήλικούς του.

Προφίλ Αυτοαντίληψης του Παιδιού (Self Perception Profile for Children)

Η αντίληψη των παιδιών για την αποδοχή τους από την ομάδα των συνομηλίκων τους μετρήθηκε με την υπό-κλίμακα της κοινωνικής αποδοχής του προφίλ αυτοαντίληψης του παιδιού (Self Perception Profile for Children-SPPC; Harter, 1985). Η συγκεκριμένη

υπό-κλίμακα αποτελείται από έξι ερωτήματα τα οποία καταγράφουν είτε υψηλή είτε χαμηλή αποδοχή (ενδεικτικές δηλώσεις: «έχω πολλούς φίλους», «μου είναι δύσκολο να κάνω φίλους»). Για κάθε ερώτημα της υπό-κλίμακας, τα παιδιά καλούνται να απαντήσουν σε μια πενταβάθμια κλίμακα (1= διαφωνώ απόλυτα έως το 5= συμφωνώ απόλυτα). Οι απαντήσεις των παιδιών δημιουργούν μια μέση τιμή, κατά την οποία όσο πιο υψηλή είναι η τιμή τόσο υψηλότερη είναι η αποδοχή που απολαμβάνουν τα παιδιά. Έχουν γίνει μικρές αλλαγές στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο σε σχέση με την αρχική του εκδοχή λόγω χαμηλής αξιοπιστίας στην αρχική εκδοχή. Οι διορθώσεις αφορούν τη δημιουργία πενταβάθμιας κλίμακας και όχι την υιοθέτηση δύο αντίθετων δηλώσεων όπως επικρατεί στο αρχικό ερωτηματολόγιο. Η συγκεκριμένη πρακτική ακολουθήθηκε και σε άλλες έρευνες (Harter, 2012). Η υπό-κλίμακα της κοινωνικής αποδοχής εμφανίζει καλή εσωτερική συνέπεια τόσο στο αρχικό δείγμα αλλά και σε άλλα δείγματα ($a=.75-.84$; Harter, 1999). Στην παρούσα έρευνα η αξιοπιστία ήταν $a=.69$.

Ερωτηματολόγιο Ποιότητας της Φιλικής Σχέσης (Friendship Quality Questionnaire)

Το Ερωτηματολόγιο Ποιότητας της Φιλικής Σχέσης (Friendship Quality Questionnaire-FQQ; Parker & Asher, 1993) χρησιμοποιήθηκε για να μετρήσει την ποιοτική σχέση του παιδιού με τον καλύτερο του φίλο/φίλη. Το Ερωτηματολόγιο Ποιότητας της Φιλικής Σχέσης αποτελείται από έξι παράγοντες και αξιολογεί διάφορες διαστάσεις της ποιότητας της σχέσης του παιδιού. Οι παράγοντες είναι: 1) επιβράβευση και ενδιαφέρον (ενδεικτική δήλωση: «με κάνει να νιώθω ωραία για τις ιδέες μου»), 2) διαχείριση συγκρούσεων (ενδεικτική δήλωση: «τα βρίσκουμε εύκολα μετά από ένα καβγά»), 3) σύγκρουση και προδοσία (ενδεικτική δήλωση: «κάποτε λέει αρνητικά σχόλια για μένα σε άλλα παιδιά»), 4) βοήθεια και καθοδήγηση (ενδεικτική δήλωση: «βοηθά ο ένας τον άλλο σε διάφορες δραστηριότητες»), 5) συντροφικότητα (ενδεικτική δήλωση: «πάντοτε καθόμαστε μαζί στα διαλείμματα») και 6) αμοιβαιότητα (ενδεικτική δήλωση: «πάντοτε λέμε ο ένας στον άλλο τα προβλήματά μας»).

Για κάθε δήλωση οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν πόσο ανταποκρίνεται το συγκεκριμένο ερώτημα στη δική τους σχέση με τον καλύτερο τους φίλο/φίλη, σε μια πενταβάθμια κλίμακα Likert type (1= δεν ισχύει έως 5= ισχύει απόλυτα). Τα παιδιά προτού συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο έλαβαν οδηγίες να σκέφτονται τον/την καλύτερο/η τους φίλο/η. Με αυτό τον τρόπο τα παιδιά εμποδίζονται από το να σκέφτονται μια ιδεατή φιλία, αλλά να έχουν στο μυαλό τους την πραγματική φιλική σχέση που βιώνουν. Όσο υψηλότερος ο μέσος όρος στις κλίμακες τόσο υψηλότερη η ποιότητα της σχέσης. Η συγκεκριμένη κλίμακα εμφανίζει καλή αξιοπιστία σε άλλες έρευνες ($\alpha = .73-.90$) (Parker & Asher, 1993), όπως επίσης και στην παρούσα έρευνα κατά την οποία η αξιοπιστία ήταν $\alpha = .95$.

Δημογραφικά Στοιχεία

Τα δημογραφικά στοιχεία της κάθε οικογένειας που συμμετείχε στην έρευνα, συλλέχθηκαν με μια σειρά ερωτήσεων που περιλάμβαναν το φύλο του παιδιού, την τάξη, την εκπαίδευση των γονέων, το επάγγελμά τους, το μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας και τον τόπο διαμονής. Αυτά τα ερωτήματα απαντήθηκαν από τις μητέρες. Τα παιδιά έδωσαν πληροφορίες που περιέγραφαν την ηλικία τους, την τάξη στην οποία φοιτούν και την σύσταση της οικογένειάς τους.

3.3. Διαδικασία

Για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας επιβαλλόταν η εξασφάλιση άδειας από το Κέντρο Εκπαιδευτικής Αξιολόγησης και Ερευνών του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού (ΚΕΕΑ). Ως εκ τούτου, αφού εξασφαλίστηκε η γραπτή άδεια από το ΚΕΕΑ και η συγκατάθεση των διευθυντών/ντριών των σχολείων επισκεφτήκαμε τα σχολεία (1^η επίσκεψη) για εξασφάλιση άδειας από τη μητέρα. Κατά την πρώτη επίσκεψη είχε δοθεί στους μαθητές ένας σφραγισμένος φάκελος, ο οποίος στάλθηκε στη μητέρα και περιελάμβανε το έντυπο ενημέρωσης και συγκατάθεσης. Η συλλογή των δεδομένων

λήφθηκε αφότου οι μητέρες δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα, τόσο οι ίδιες όσο και τα παιδιά τους.

Κατά τη 2^η επίσκεψη στα σχολεία, δόθηκε στους μαθητές ένας σφραγισμένος φάκελος ο οποίος περιελάμβανε τα ερωτηματολόγια για το παιδί. Συγκεκριμένα, τα παιδιά αφού τους δόθηκαν οι κατάλληλες οδηγίες στη τάξη και αφού πληροφορήθηκαν για τη διασφάλιση της πλήρους ανωνυμίας τους, κλήθηκαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο για τις γονικές πρακτικές (EMBU), το ερωτηματολόγιο για τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα (SDQ) και τα ερωτηματολόγια για τις σχέσεις με τους συνομηλίκους (SPPC, FQQ). Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν μέσα στα πλαίσια μιας διδακτικής περιόδου και επιστράφηκαν την ίδια στιγμή στον ερευνητή.

Αφού οι μαθητές επέστρεψαν τα ερωτηματολόγια τους συμπληρωμένα, τους δόθηκε δεύτερος σφραγισμένος φάκελος ο οποίος περιελάμβανε τα ερωτηματολόγια της μητέρας. Σε αυτό το φάκελο είχε ήδη τοποθετηθεί ένας μοναδικός κωδικός αριθμός, ο οποίος είναι ο ίδιος με τα ερωτηματολόγια του κάθε παιδιού. Έτσι, στάλθηκαν και τα ερωτηματολόγια στις μητέρες, οι οποίες αφού διάβασαν τις οδηγίες συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ), όπως επίσης και το Ερωτηματολόγιο Ιδιοσυγκρασίας Πρώιμης Εφηβείας (EATQ-R) και το επέστρεψαν μέσω του παιδιού τους στο σχολείο τις επόμενες ημέρες.

3.4. Ερευνητικές Υποθέσεις

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τις άμεσες και έμμεσες σχέσεις των γονικών πρακτικών, της ιδιοσυγκρασίας, της αυτοεκτίμησης και των σχέσεων του παιδιού με τους συνομηλίκους του ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Μέσα από τη βιβλιογραφία διαφαίνονται συγκεκριμένες κατευθύνσεις στις οποίες έχουν στηριχτεί οι υποθέσεις της παρούσας έρευνας. Οι υποθέσεις αυτές είναι:

- 1) Οι γονικές πρακτικές, θα προβλέπουν τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα οι αρνητικές γονικές πρακτικές όπως είναι η γονική απόρριψη, η γονική υπερπροστατευτικότητα και η γονική αγχώδης ανατροφή θα προβλέπουν θετικά τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Αντίθετα η γονική θέρμη θα προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και θετικά την προκοινωνική συμπεριφορά,
- 2) Η ιδιοσυγκρασία θα προβλέπει τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα η αρνητική διάθεση θα προβλέπει θετικά τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, ενώ η εξωστρέφεια θα προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Επίσης ο συντελεστικός έλεγχος θα προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και θετικά την προκοινωνική συμπεριφορά.
- 3) Η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους (ποιοτική φιλική σχέση, κοινωνική αποδοχή) θα προβλέπουν αρνητικά τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα.
- 4) Η ιδιοσυγκρασία θα λειτουργεί ως ρυθμιστής στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών.
Συγκεκριμένα:
 - α) οι αρνητικές γονικές πρακτικές (υπερπροστατευτικότητα, απόρριψη, αγχώδης ανατροφή) θα προβλέπουν ισχυρότερα τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με υψηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης συγκριτικά με τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης.

β) οι αρνητικές γονικές πρακτικές θα προβλέπουν ισχυρότερα τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας συγκριτικά με τα παιδιά με υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας.

γ) οι αρνητικές πρακτικές θα προβλέπουν ισχυρότερα τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου συγκριτικά με τα παιδιά με υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου.

δ) η γονική θέρμη θα προβλέπει λιγότερα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης συγκριτικά με τα παιδιά με υψηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης.

ε) η γονική θέρμη θα προβλέπει λιγότερα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου συγκριτικά με τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου.

στ) η γονική θέρμη θα προβλέπει λιγότερα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας συγκριτικά με τα παιδιά με υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας.

5) Η αυτοεκτίμηση θα ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Συγκεκριμένα, η σχέση των αρνητικών γονικών πρακτικών όπως είναι η γονική απόρριψη, η υπερπροστατευτικότητα και η αγχώδης ανατροφή με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα θα είναι ισχυρότερη στα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση συγκριτικά με τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση.

6) Οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του θα ρυθμίζουν τη σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων

των παιδιών. Συγκεκριμένα η σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων θα είναι ισχυρότερη για τα παιδιά με αρνητικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους (χαμηλή αποδοχή, χαμηλή ποιοτική φιλική σχέση) σε σχέση με τα παιδιά με θετικές σχέσεις με τους συνομηλίκους (υψηλή αποδοχή, υψηλή ποιοτική φιλική σχέση).

7) Η αυτοεκτίμηση θα λειτουργεί ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικών πρακτικών και εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Συγκεκριμένα:

α) η γονική απόρριψη και η υπερπροστατευτικότητα θα σχετίζονται θετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα μέσω της αυτοεκτίμησης

β) η γονική θέρμη θα σχετίζεται αρνητικά με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα μέσω της αυτοεκτίμησης

8) Οι σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους του θα λειτουργούν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Συγκεκριμένα:

α) η γονική απόρριψη θα σχετίζεται θετικά με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα μέσω της κοινωνικής αποδοχής και της ποιοτικής φιλικής σχέσης.

β) η γονική θέρμη θα σχετίζεται αρνητικά με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα μέσω της κοινωνικής αποδοχής και της ποιοτικής φιλικής σχέσης.

3.5. Πλάνο Ανάλυσης

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται όλα τα στατιστικά βήματα που έγιναν. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε η ανάλυση συχνότητας, έτσι ώστε να ανιχνευτούν τα έγκυρα ποσοστά απαντήσεων από τους συμμετέχοντες σε όλα τα ερωτήματα. Έπειτα, πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος των μονομεταβλητών και πολυμεταβλητών επίπεδων (Kline,

1998; Tabachnick & Fidell, 2000). Ο συγκεκριμένος έλεγχος επιτρέπει τον αποκλεισμό του προβλήματος της πολυγραμμικότητας μιας και οι πολυμεταβλητές αναλύσεις είναι ευαίσθητες στις υψηλές συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών πρόβλεψης. Ο έλεγχος των δεδομένων επίσης περιελάμβανε τις περιγραφικές αναλύσεις για όλες τις μεταβλητές, τις αναλύσεις της γραμμικότητας, της ομοσκεδαστικότητας, της κανονικότητας, των ακραίων τιμών, της πολυγραμμικότητας και μοναδικότητας.

Η επεξεργασία και η ανάλυση των αποτελεσμάτων έγινε με το λογισμικό Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) version 19.0. Πρωτίστως, έγινε η ανάλυση αξιοπιστίας των κλιμάκων (cronbach's alpha). Έπειτα ακολούθησαν οι αναλύσεις συσχέτισης μεταξύ όλων των μεταβλητών, έτσι ώστε να φανερωθούν οι συνδέσεις μεταξύ πρακτικών, ιδιοσυγκρασίας, αυτοεκτίμησης, σχέσεις με συνομηλίκους και εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και προκοινωνική συμπεριφορά. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε η ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης ούτως ώστε να εξεταστεί εάν οι γονικές πρακτικές, η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους προβλέπουν τα εσωτερικευμένα/ εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Η επόμενη ανάλυση που πραγματοποιήθηκε ήταν η ανάλυση αλληλεπίδρασης με σκοπό να διαφανεί εάν η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους λειτουργούν ως ρυθμιστές στη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Τέλος, ακολούθησε η ανάλυση διαμεσολάβησης για να εξεταστεί εάν η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους λειτουργούν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών.

Κεφάλαιο 4

Αποτελέσματα

4.1. Ανάλυση Αξιοπιστίας

Σε μια ποσοτική έρευνα η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των εργαλείων αποτελούν καίριο ζήτημα για να μειωθούν ή να περιοριστούν τα σφάλματα μέτρησης. Σύμφωνα με τον Thorndike (1997), η αξιοπιστία ορίζεται ως η ακρίβεια στην διαδικασία μέτρησης. Για να διαπιστωθεί η αξιοπιστία των μετρήσεων στην παρούσα έρευνα, έχει διενεργηθεί η ανάλυση εσωτερικής συνέπειας των παραγόντων. Ο συντελεστής Cronbach alpha για όλες τις κλίμακες κυμαινόταν από .65 έως .96. Τα επίπεδα αξιοπιστίας για όλες τις κλίμακες παρουσιάζονται στον πίνακα 5.

4.2. Περιγραφικές Αναλύσεις και Αναλύσεις Συσχέτισης

Δεδομένου του γεγονότος ότι οι κλίμακες έδειξαν ικανοποιητική αξιοπιστία, δημιουργήθηκε μια ξεχωριστή μεταβλητή για την κάθε έννοια, η οποία αντιπροσωπεύει τον μέσο όρο του κάθε συμμετέχοντα στις μεταβλητές που συγκροτούν τον κάθε παράγοντα. Ο πίνακας 6 παρουσιάζει τους μέσους όρους και τις τυπικές αποκλίσεις για όλες τις νέες μεταβλητές. Στη συνέχεια, ακολούθησε η ανάλυση μεταβλητών συσχετίσεων (bivariate correlations) όλων των μεταβλητών για να εξεταστούν οι εξής σχέσεις: 1) μεταξύ των γονικών πρακτικών, των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς, 2) μεταξύ της ιδιοσυγκρασίας, των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς, 3) μεταξύ της αυτοεκτίμησης, των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς και 4) μεταξύ των σχέσεων με συνομηλίκους, των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς. Πραγματοποιήθηκαν ξεχωριστές αναλύσεις για τις συσχετίσεις που προέκυψαν από τις

αναφορές των παιδιών για τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά και ξεχωριστές αναλύσεις για τις συσχετίσεις που προέκυψαν από τις αναφορές των γονέων για τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά.

Τα αποτελέσματα έδειξαν τις εξής στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις: αρχικά ως προς τις γονικές πρακτικές, η γονική θέρμη παρουσίασε στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με τα εσωτερικευμένα προβλήματα $r = -.16, p < .01$ στις αναφορές των παιδιών και $r = -.10, p < .05$ στις αναφορές των γονέων. Θέρμη και εξωτερικευμένα προβλήματα συσχετιζόνταν επίσης αρνητικά στις αναφορές των παιδιών $r = -.40, p < .01$. Στατιστικά σημαντική, αν και χαμηλότερη, ήταν η ίδια σχέση στις αναφορές των γονέων $r = -.15, p < .01$. Θέρμη και προκοινωνική συμπεριφορά συσχετιζόνταν θετικά $r = .44, p < .01$ (αναφορές παιδιών) και $r = .15, p < .01$ (αναφορές γονέων).

Η γονική απόρριψη συσχετιζόταν θετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα $r = .34, p < .01$ στις αναφορές των παιδιών και $r = .09, p < .05$ στις αναφορές των γονέων. Επίσης, η γονική απόρριψη συσχετιζόταν αρνητικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα $r = .44, p < .01$ στις αναφορές των παιδιών και $r = .21, p < .01$ στις αναφορές των γονέων. Η γονική απόρριψη παρουσίασε επίσης αρνητική συσχέτιση με την προκοινωνική συμπεριφορά $r = -.20, p < .01$ μόνο στις αναφορές των παιδιών. Επιπλέον, η αγχώδης ανατροφή συσχετιζόταν θετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα $r = .27, p < .01$ (αναφορές παιδιών) και $r = .12, p < .01$ (αναφορές γονέων). Η αγχώδης ανατροφή συσχετιζόταν επίσης θετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα $r = .24, p < .01$ (αναφορές παιδιών) και $r = .18, p < .01$ (αναφορές γονέων). Δεν παρουσίασε στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την προκοινωνική συμπεριφορά. Η υπερπροστατευτικότητα εμφάνισε θετική συσχέτιση με τα εσωτερικευμένα προβλήματα $r = .21, p < .01$ και την προκοινωνική συμπεριφορά $r = .11, p < .01$ μόνο στις αναφορές των παιδιών.

Ως προς τις συσχετίσεις της ιδιοσυγκρασίας αναδείχθηκαν τα πιο κάτω αποτελέσματα: ο συντελεστικός έλεγχος παρουσίασε στατιστικά σημαντικές αρνητικές συσχετίσεις με τα εσωτερικευμένα προβλήματα τόσο στις αναφορές των παιδιών όσο και στις αναφορές των γονέων ($r = -.21, p < .01, r = -.42, p < .01$, αντίστοιχα). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα, ο συντελεστικός έλεγχος επίσης παρουσίασε στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση και στις δύο αναφορές ($r = -.37, p < .01, r = -.73, p < .01$, αντίστοιχα). Ακόμη, στατιστικά σημαντικές θετικές συσχετίσεις παρουσιάστηκαν μεταξύ συντελεστικού ελέγχου και προκοινωνικής συμπεριφοράς και στις δύο αναφορές ($r = .17, p < .01$ και $r = .37, p < .01$).

Η αρνητική διάθεση συσχετιζόταν θετικά και στις δύο αναφορές ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα ($r = .26, p < .01$ και $r = .51, p < .01$). Η αρνητική διάθεση συσχετιζόταν επίσης θετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα και στις δύο αναφορές ($r = .31, p < .01$ και $r = .55, p < .01$). Αντίθετα, η αρνητική διάθεση συσχετιζόταν αρνητικά με την προκοινωνική συμπεριφορά ($r = -.26, p < .01$) μόνο στις αναφορές των γονέων. Επιπρόσθετα, η εξωστρέφεια συσχετιζόταν αρνητικά μόνο με τα εσωτερικευμένα προβλήματα και στις δύο αναφορές ($r = -.16, p < .01, r = -.38, p < .01$ αντίστοιχα). Η εξωστρέφεια εμφάνισε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την προκοινωνική συμπεριφορά στις αναφορές των γονέων $r = .10, p < .05$. Ακολούθως, η δέσμευση συσχετιζόταν αρνητικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα μόνο στις αναφορές των γονέων $r = -.15, p < .01$. Θετική συσχέτιση παρουσιάστηκε μεταξύ δέσμευσης και προκοινωνικής συμπεριφοράς και στις δύο αναφορές ($r = .22, p < .01$ και $r = .54, p < .01$).

Η αυτοεκτίμηση συσχετιζόταν αρνητικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα $r = -.46, p < .01$ (αναφορές παιδιών) και $r = -.24, p < .01$ (αναφορές γονέων). Η αυτοεκτίμηση συσχετιζόταν επίσης αρνητικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα $r = -.45, p < .01$ (αναφορές παιδιών) και $r = -.25, p < .01$ (αναφορές γονέων). Επίσης, θετική συσχέτιση εμφανίστηκε μεταξύ αυτοεκτίμησης και προκοινωνικής συμπεριφοράς $r = .20, p < .01$

μόνο στις αναφορές των παιδιών. Ως προς τις σχέσεις με τους συνομηλίκους, η ποιοτική φιλική σχέση συσχετιζόταν αρνητικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα και στις δύο αναφορές ($r = -.13, p < .01$ και $r = -.12, p < .01$). Η ποιοτική φιλική σχέση συσχετιζόταν επίσης αρνητικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα και στις δύο αναφορές ($r = -.28, p < .01, r = -.16, p < .01$, αντίστοιχα). Αντίθετα, θετική συσχέτιση εμφανίστηκε μεταξύ ποιοτικής φιλικής σχέσης και προκοινωνικής συμπεριφοράς και στις δύο αναφορές ($r = .45, p < .01, r = .17, p < .01$, αντίστοιχα).

Ίδια εικόνα παρουσιάστηκε στις συσχετίσεις μεταξύ κοινωνικής αποδοχής και εσωτερικευμένων προβλημάτων και στις δύο αναφορές ($r = -.29, p < .01, r = -.23, p < .01$, αντίστοιχα). Αρνητικές συσχετίσεις παρουσιάστηκαν επίσης μεταξύ κοινωνικής αποδοχής και εξωτερικευμένων προβλημάτων ($r = -.18, p < .01, r = -.11, p < .01$, αντίστοιχα). Από την άλλη, η κοινωνική αποδοχή εμφάνισε θετική συσχέτιση με την προκοινωνική συμπεριφορά, $r = .15, p < .01$ μόνο στις αναφορές των παιδιών. Οι πίνακες 7 και 8 δείχνουν λεπτομερώς τις συσχετίσεις.

4.3. Βηματική Παλινδρόμηση

Το επόμενο βήμα στην ανάλυση δεδομένων ήταν η ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης έτσι ώστε να εξεταστεί εάν οι γονικές πρακτικές, η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους προβλέπουν τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα, στις αναφορές των παιδιών, το προβλεπτικό μοντέλο ανέδειξε επτά από τις έντεκα μεταβλητές πρόβλεψης. Το μοντέλο ήταν στατιστικά σημαντικό $F(7, 580) = 37.50, p < .001$, ερμηνεύοντας 31% της συνολικής διακύμανσης των εσωτερικευμένων προβλημάτων ($r^2 = .312$, Adjusted $r^2 = .303$). Όπως φαίνεται και στον πίνακα 9, η γονική απόρριψη ($\beta = .19, p < .001$), η υπερπροστατευτικότητα ($\beta = .11, p < .01$), η αρνητική διάθεση ($\beta = .10, p < .01$) και η δέσμευση ($\beta = .09, p < .05$) προβλέπουν θετικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα, ενώ η αυτοεκτίμηση ($\beta = -.32, p <$

.001), η εξωστρέφεια ($\beta = -.12, p < .001$) και η κοινωνική αποδοχή ($\beta = -.09, p < .05$) προβλέπουν αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Οι μεταβλητές της γονικής θέρμης, της αγχώδους ανατροφής, του συντελεστικού ελέγχου και της ποιοτικής φιλικής σχέσης δεν ήταν στατιστικά σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες.

Στις αναφορές των γονέων, το μοντέλο ήταν επίσης στατιστικά σημαντικό $F(5, 582) = 78.51, p < .001$, ερμηνεύοντας 40% της συνολικής διακύμανσης ($r^2 = .403$, Adjusted $r^2 = .398$). Όπως φαίνεται και στον πίνακα 10, η αρνητική διάθεση ($\beta = .34, p < .001$) και η δέσμευση ($\beta = .16, p < .001$) προβλέπουν θετικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα, ενώ η εξωστρέφεια ($\beta = -.34, p < .001$), ο συντελεστικός έλεγχος ($\beta = -.21, p < .001$) και η ποιοτική φιλική σχέση ($\beta = -.08, p < .05$) προβλέπουν αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Οι μεταβλητές της γονικής απόρριψης, της γονικής θέρμης, της αγχώδους ανατροφής, της υπερπροστατευτικότητας, της αυτοεκτίμησης και της κοινωνικής αποδοχής δεν ήταν στατιστικά σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες.

Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα, στις αναφορές των παιδιών, το μοντέλο ανέδειξε εννέα από τις έντεκα μεταβλητές ως στατιστικά σημαντικούς προβλεπτικούς παράγοντες. Το μοντέλο ήταν στατιστικά σημαντικό $F(9, 578) = 42.69, p < .001$, ερμηνεύοντας 40% της συνολικής διακύμανσης ($r^2 = .399$, Adjusted $r^2 = .390$). Όπως φαίνεται και στον πίνακα 11, η γονική απόρριψη ($\beta = .20, p < .001$), η αγχώδης ανατροφή ($\beta = .15, p < .001$), η αρνητική διάθεση ($\beta = .10, p < .01$), και η κοινωνική αποδοχή ($\beta = .08, p < .05$) προβλέπουν θετικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα, ενώ η αυτοεκτίμηση ($\beta = -.26, p < .001$), ο συντελεστικός έλεγχος ($\beta = -.16, p < .001$), η θέρμη ($\beta = -.14, p < .01$) η υπερπροστατευτικότητα ($\beta = -.10, p < .05$) και η ποιοτική φιλική σχέση ($\beta = -.10, p < .05$) προβλέπουν αρνητικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Οι μεταβλητές της εξωστρέφειας και της δέσμευσης δεν ήταν στατιστικά σημαντικές.

Στις αναφορές των γονέων, οι προβλεπτικοί παράγοντες ήταν έξι με το μοντέλο να είναι επίσης στατιστικά σημαντικό $F(6, 581) = 132.71, p < .001$, ερμηνεύοντας 58%

της συνολικής διακύμανσης ($r^2 = .578$, Adjusted $r^2 = .574$). Η αρνητική διάθεση ($\beta = .23$, $p < .001$), η εξωστρέφεια ($\beta = .07$, $p < .05$), η αγχώδης ανατροφή ($\beta = .06$, $p < .05$) και η κοινωνική αποδοχή ($\beta = .06$, $p < .05$) προβλέπουν θετικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα, ενώ ο συντελεστικός έλεγχος ($\beta = -.60$, $p < .001$) και η ποιοτική φιλική σχέση ($\beta = .08$, $p < .001$) προβλέπουν αρνητικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Οι μεταβλητές της γονικής θέρμης, της γονικής απόρριψη, της υπερπροστατευτικότητας, της δέσμευσης και της αυτοεκτίμησης ήταν μη στατιστικά σημαντικές. Ο πίνακας 12 δείχνει λεπτομερώς την ανάλυση.

Τέλος, ως προς την προκοινωνική συμπεριφορά στις αναφορές των παιδιών προέκυψαν τρεις προβλεπτικές μεταβλητές. Συγκεκριμένα, το μοντέλο ήταν στατιστικά σημαντικό $F(3, 584) = 74.74$, $p < .001$ και ερμηνεύει 28% της συνολικής διακύμανσης ($r^2 = .277$, Adjusted $r^2 = .274$). Όπως δείχνει ο πίνακας 13, η ποιοτική φιλική σχέση ($\beta = .29$, $p < .001$), η θέρμη ($\beta = .29$, $p < .001$) και η δέσμευση ($\beta = .11$, $p < .01$) προβλέπουν θετικά την προκοινωνική συμπεριφορά. Στις αναφορές των γονέων το μοντέλο ανέδειξε τέσσερις προβλεπτικές μεταβλητές και ήταν στατιστικά σημαντικό $F(4, 583) = 92.58$, $p < .001$, ερμηνεύοντας 39% της συνολικής διακύμανσης ($r^2 = .388$, Adjusted $r^2 = .384$). Όπως δείχνει ο πίνακας 14, η δέσμευση ($\beta = .54$, $p < .001$) και ο συντελεστικός έλεγχος ($\beta = .14$, $p < .001$) προβλέπουν θετικά την προκοινωνική συμπεριφορά, ενώ η αρνητική διάθεση ($\beta = .22$, $p < .001$) και η εξωστρέφεια ($\beta = .09$, $p < .05$) προβλέπουν αρνητικά την προκοινωνική συμπεριφορά.

4.4. Αναλύσεις Αλληλεπίδρασης (αναφορές παιδιών)

Σημαντική θετική αλληλεπίδραση φάνηκε μεταξύ γονικής απόρριψης και αρνητικής διάθεσης ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .41$, $p < .001$. Συγκεκριμένα, για τα παιδιά με χαμηλά και μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης, η σχέση μεταξύ γονικής απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν στατιστικά σημαντική, ενώ για τα παιδιά με υψηλά επίπεδα η σχέση δεν ήταν στατιστικά σημαντική

($\beta = .52, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα τιμών, $\beta = .44, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .19, p > .05$ για τα υψηλά επίπεδα). Στατιστικά σημαντική ήταν επίσης και η αλληλεπίδραση μεταξύ γονικής απόρριψης και αρνητικής διάθεσης ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .32, p < .001$. Οι μέτριες τιμές ήταν η μόνη ομάδα στην οποία η σχέση ήταν στατιστικά σημαντική $\beta = .37, p < .001$. Η γονική απόρριψη αλληλεπίδρασε επίσης με τον συντελεστικό έλεγχο τόσο ως προς τα εσωτερικευμένα $\beta = .32, p < .001$ όσο και ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .43, p < .001$. Αμφότερες των περιπτώσεων η αλληλεπίδραση ήταν ισχυρότερη στα μέτρια και υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου ($\beta = .32, p < .01$ για τις χαμηλές τιμές, $\beta = .32, p < .01$ για τις μέτριες τιμές και $\beta = .32, p < .01$ για τις υψηλές τιμές ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα και $\beta = .30, p < .01$ για τις χαμηλές τιμές, $\beta = .44, p < .001$ για τις μέτριες τιμές και $\beta = .46, p < .001$ για τις υψηλές τιμές ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα).

Η γονική απόρριψη επίσης αλληλεπίδρασε με την εξωστρέφεια ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .30, p < .001$. Τα χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας παρουσίασαν πιο ισχυρή ρύθμιση σε σύγκριση με τα υψηλά και μέτρια επίπεδα τιμών ($\beta = .48, p < .001$ για τις χαμηλές τιμές, $\beta = .34, p < .001$ για τις μέτριες τιμές και $\beta = .30, p < .01$ για τις υψηλές τιμές). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η πιο πάνω σχέση ήταν επίσης στατιστικά σημαντική $\beta = .42, p < .001$ έτσι ώστε η σχέση μεταξύ απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων να ήταν πιο ισχυρή στα μέτρια και υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας ($\beta = .39, p < .01$ για τις χαμηλές τιμές, $\beta = .45, p < .01$ για τις μέτριες τιμές και $\beta = .42, p < .01$ για τις υψηλές τιμές).

Επιπλέον, αλληλεπίδραση εμφανίστηκε μεταξύ απόρριψης και δέσμευσης $\beta = .33, p < .001$ ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Συγκεκριμένα, τα μέτρια επίπεδα και ακολούθως τα χαμηλά επίπεδα τιμών έδειξαν ισχυρότερη ρύθμιση ($\beta = .31, p < .01$ για τις χαμηλές τιμές, $\beta = .36, p < .001$ για τις μέτριες τιμές και $\beta = .30, p < .01$ για τις υψηλές τιμές). Αλληλεπίδραση εμφανίστηκε επίσης μεταξύ απόρριψης και δέσμευσης ως προς τα

εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .41, p < .001$. Η σχέση μεταξύ απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν ισχυρότερη στα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης ($\beta = .50, p < .001$ για τις χαμηλές τιμές, $\beta = .42, p < .001$ για τις μέτριες τιμές και $\beta = .40, p < .001$ για τις υψηλές τιμές).

Αρνητικές αλληλεπιδράσεις παρατηρήθηκαν μεταξύ γονικής θέρμης και αρνητικής διάθεσης ως προς τα εσωτερικευμένα $\beta = -.15, p < .001$ και εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.37, p < .001$. Μόνο τα μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης ήταν στατιστικώς σημαντικά με τιμή $\beta = -.19, p < .001$ σχετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Η σχέση μεταξύ θέρμης και εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο δυνατή στη χαμηλή ομάδα ($\beta = -.45, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα τιμών, $\beta = -.42, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = -.26, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα). Η θέρμη επίσης αλληλεπιδράσε αρνητικά με τον συντελεστικό έλεγχο στα εσωτερικευμένα $\beta = -.19, p < .001$ και εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.41, p < .001$. Στις δύο περιπτώσεις τα χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου δεν ήταν στατιστικώς σημαντικά ενώ τα υψηλά επίπεδα είχαν την ισχυρότερη ρύθμιση ($\beta = -.15, p < .01$ για τα μέτρια επίπεδα τιμών και $\beta = -.39, p < .001$ για τα υψηλά επίπεδα ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα, ενώ $\beta = -.41, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = -.42, p < .001$ για τα υψηλά επίπεδα ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα).

Θέρμη και εξωστρέφεια είχαν αρνητική αλληλεπίδραση στα εσωτερικευμένα $\beta = -.16, p < .001$ και εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.40, p < .001$. Σχετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα, τα μέτρια επίπεδα εξωστρέφειας ήταν η μόνη στατιστικώς σημαντική ομάδα ($\beta = -.17, p < .01$). Σχετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας είχαν την πιο σημαντική στατιστική σχέση ($\beta = -.51, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα τιμών, $\beta = -.36, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = -.48, p < .001$ για τα υψηλά επίπεδα). Παρόμοια εικόνα φάνηκε στην αλληλεπίδραση θέρμης και δέσμευσης. Θέρμη και δέσμευση είχαν αρνητική αλληλεπίδραση στα εσωτερικευμένα

προβλήματα $\beta = -.17, p < .001$ έτσι ώστε μόνο στα μέτρια επίπεδα δέσμευσης ήταν στατιστικά σημαντική η σχέση ($\beta = -.22, p < .01$). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα, πάλι εμφανίστηκε αρνητική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών θέρμη και δέσμευση $\beta = -.40, p < .001$. Συγκεκριμένα, τα παιδιά με μέτρια και χαμηλά επίπεδα δέσμευσης είχαν την πιο σημαντική στατιστική σχέση ($\beta = -.39, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα τιμών, $\beta = -.42, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = -.25, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα).

Μια άλλη ανάλυση αλληλεπίδρασης έδειξε σημαντική θετική αλληλεπίδραση. Η υπερπροστατευτικότητα και η αρνητική διάθεση αλληλεπίδρασαν μόνο ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα, $\beta = .20, p < .001$. Στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης, η σχέση μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή ($\beta = .26, p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα τιμών, $\beta = .23, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και μη στατιστικά σημαντική για τα υψηλά επίπεδα).

Ακόμη, σημαντική θετική αλληλεπίδραση εμφανίστηκε μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και του συντελεστικού ελέγχου $\beta = .20, p < .001$ ($\beta = .24, p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, $\beta = .20, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .24, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα), μεταξύ υπερπροστατευτικότητας και εξωστρέφειας $\beta = .20, p < .001$ (μη στατιστικά σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας, $\beta = .24, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .22, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα) και μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και της δέσμευσης $\beta = .19, p < .001$ ($\beta = .32, p < .01$ για τα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης, $\beta = .19, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και μη στατιστικά σημαντική για τα υψηλά επίπεδα), σε όλες τις περιπτώσεις μόνο ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα.

Κατά την τελευταία ανάλυση, ως προς τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας, στις αναφορές των παιδιών, σημαντική θετική αλληλεπίδραση εμφανίστηκε μεταξύ αγχώδους ανατροφής και αρνητικής διάθεσης ως

προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .26, p < .001$ ($\beta = .28, p < .01$ για τα χαμηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης, $\beta = .23, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .25, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα). Επίσης, αγχώδης ανατροφή και αρνητική διάθεση αλληλεπίδρασαν ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .24, p < .001$ ($\beta = .23, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα τα οποία ήταν τα μόνα στατιστικώς σημαντικά). Αλληλεπιδράσεις παρατηρήθηκαν επίσης μεταξύ αγχώδους ανατροφής και συντελεστικού ελέγχου ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .25, p < .001$ ($\beta = .27, p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, $\beta = .26, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και εκτός στατιστικής σημαντικότητας για τα υψηλά επίπεδα). Η ίδια αλληλεπίδραση εμφανίστηκε και ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .24, p < .001$ (μη στατιστικά σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, $\beta = .21, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .28, p < .01$ για τα υψηλά επίπεδα).

Η ανάλυση μεταξύ αγχώδους ανατροφής και εξωστρέφειας έδειξε θετική αλληλεπίδραση ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .24, p < .001$ ($\beta = .28, p < .01$ για τα χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας, $\beta = .29, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και εκτός στατιστικής σημαντικότητας για τα υψηλά επίπεδα) και ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .24, p < .001$ (μη στατιστικά σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας, $\beta = .26, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .25, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα). Παράλληλα, η ανάλυση μεταξύ αγχώδους ανατροφής και δέσμευσης κατέδειξε σημαντική θετική αλληλεπίδραση τόσο στα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .24, p < .001$ ($\beta = .44, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης, $\beta = .23, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .22, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα), όσο και στα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .20, p < .001$ ($\beta = .20, p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης, $\beta = .23, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .22, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα).

Προχωρώντας στην ανάλυση αλληλεπίδρασης μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αυτοεκτίμησης, προέκυψαν τα πιο κάτω ευρήματα. Η γονική απόρριψη αλληλεπίδρασε

με την αυτοεκτίμηση ως εξής στα εσωτερικευμένα προβλήματα: $\beta = .31, p < .001$ ($\beta = .32, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα αυτοεκτίμησης τα οποία ήταν τα μόνα στατιστικώς σημαντικά) και ως εξής στα εξωτερικευμένα προβλήματα: $\beta = .43, p < .001$ ($\beta = .39, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, $\beta = .45, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και μη στατιστικώς σημαντική για τα υψηλά επίπεδα). Η υπερπροστατευτικότητα επίσης αλληλεπίδρασε με την αυτοεκτίμηση μόνο ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .17, p < .001$, έτσι ώστε η αλληλεπίδραση να είναι ισχυρότερη στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα τιμών στην αυτοεκτίμηση ($\beta = .33, p < .01$ για τα χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, $\beta = .17, p < .01$ για τα μέτρια επίπεδα και μη στατιστικώς σημαντική για τα υψηλά επίπεδα). Ακόμη, η αγχώδης ανατροφή αλληλεπίδρασε με την αυτοεκτίμηση μόνο ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα

$\beta = .20, p < .001$, έτσι ώστε η αλληλεπίδραση να είναι ισχυρότερη στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα τιμών στην αυτοεκτίμηση ($\beta = .24, p < .01$ για τα χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, $\beta = .20, p < .01$ για τα μέτρια επίπεδα και μη στατιστικώς σημαντική για τα υψηλά επίπεδα).

Η επόμενη ανάλυση αλληλεπίδρασης έγινε μεταξύ των γονικών πρακτικών (γονική απόρριψη) και των σχέσεων με τους συνομηλίκους (ποιοτική φιλική σχέση, κοινωνική αποδοχή) η οποία ανέδειξε τα παρακάτω ευρήματα. Κατ' αρχήν η αλληλεπίδραση γονικής απόρριψης με την ποιότητα της φιλικής σχέσης έδειξε σημαντική θετική αλληλεπίδραση ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .32, p < .001$ ($\beta = .33, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης, $\beta = .33, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και εκτός στατιστικής σημαντικότητας για τα υψηλά επίπεδα). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η ίδια σχέση έδειξε τα εξής: $\beta = .43, p < .001$ έτσι ώστε η συγκεκριμένη σχέση να είναι πιο ισχυρή στα μέτρια και υψηλά επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης ($\beta = .27, p < .01$ για τα χαμηλά επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης, $\beta = .46, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .33, p < .01$ για τα υψηλά επίπεδα).

Χρησιμοποιώντας την ίδια ανάλυση για να εξετάσουμε την αλληλεπίδραση μεταξύ γονικής απόρριψης και κοινωνικής αποδοχής ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, τα αποτελέσματα έδειξαν σημαντικές θετικές αλληλεπιδράσεις. Ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα η αλληλεπίδραση ήταν $\beta = .31, p < .001$ ($\beta = .41, p < .001$ για τα χαμηλά επίπεδα κοινωνικής αποδοχής, $\beta = .31, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .25, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η αλληλεπίδραση ήταν $\beta = .46, p < .001$ (μη στατιστικά σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα κοινωνικής αποδοχής, $\beta = .45, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .56, p < .001$ για τα υψηλά επίπεδα). Ο πίνακας 15 δείχνει την ανάλυση.

4.4.1. Αναλύσεις Αλληλεπίδρασης (αναφορές γονέων)

Η ίδια διαδικασία στα πλαίσια του μοντέλου αλληλεπίδρασης ακολουθήθηκε και για τα προβλήματα που προέκυψαν από τις αναφορές των γονέων. Σημαντική θετική αλληλεπίδραση φάνηκε μεταξύ γονικής απόρριψης και αρνητικής διάθεσης $\beta = .20, p < .001$ μόνο για τα εξωτερικευμένα προβλήματα, έτσι ώστε η σχέση να είναι στατιστικά σημαντική μόνο στα παιδιά με μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης ($\beta = .24, p < .001$). Η γονική απόρριψη αλληλεπίδρασε επίσης με τον συντελεστικό έλεγχο ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .10, p < .05$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα η σχέση ήταν στατιστικώς σημαντική, $\beta = .10, p < .05$). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η ίδια αλληλεπίδραση ήταν $\beta = .20, p < .001$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα τιμών η σχέση ήταν στατιστικώς σημαντική, $\beta = .19, p < .001$). Ακόμη, η γονική απόρριψη αλληλεπίδρασε με την εξωστρέφεια μόνο ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .21, p < .001$ (μη στατιστικά σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας, $\beta = .22, p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .26, p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα). Απόρριψη και δέσμευση επίσης αλληλεπίδρασαν μόνο ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .41, p < .001$, έτσι ώστε η σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εξωτερικευμένων να είναι πιο ισχυρή για τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα δέσμευσης ($\beta = .50, p < .001$ για τα χαμηλά

επίπεδα δέσμευσης, $\beta = .42$, $p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .40$, $p < .001$ για τα υψηλά επίπεδα).

Επιπρόσθετα, η γονική θέρμη αλληλεπίδρασε αρνητικά με την αρνητική διάθεση μόνο ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.12$, $p < .01$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης η σχέση ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = -.20$, $p < .001$). Η ίδια εικόνα εμφανίστηκε στην αλληλεπίδραση της θέρμης με τον συντελεστικό έλεγχο, δηλαδή η θέρμη αλληλεπίδρασε αρνητικά με τον συντελεστικό έλεγχο μόνο σε σχέση με τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.17$, $p < .001$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα συντελεστικού ελέγχου η σχέση ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = -.12$, $p < .05$).

Η θέρμη αλληλεπίδρασε επίσης αρνητικά με την εξωστρέφεια στα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.08$, $p < .05$ ($\beta = -.23$, $p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας, $\beta = -.10$, $p < .05$ για τα μέτρια επίπεδα και μη στατιστικώς σημαντική για τα υψηλά επίπεδα). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η ίδια αλληλεπίδραση ήταν $\beta = -.15$, $p < .001$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα εξωστρέφειας η σχέση ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = -.15$, $p < .01$). Άλλη μια αρνητική αλληλεπίδραση προέκυψε μεταξύ της θέρμης και της δέσμευσης για τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.10$, $p < .05$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα η σχέση ήταν στατιστικώς σημαντική, $\beta = -.11$, $p < .05$) και για τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = -.17$, $p < .001$ (μη στατιστικώς σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης, $\beta = -.18$, $p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = -.22$, $p < .05$ για τα υψηλά επίπεδα).

Άλλη μια γονική πρακτική αλληλεπίδρασε με τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Σημαντική θετική αλληλεπίδραση προέκυψε μεταξύ αγχώδους ανατροφής και αρνητικής διάθεσης ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .10$, $p < .05$ (μόνο στα χαμηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης η σχέση ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .24$, $p < .05$). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η ίδια αλληλεπίδραση ήταν $\beta = .17$, $p < .001$ ($\beta = .21$, $p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης, $\beta = .13$, $p < .01$ για τα μέτρια επίπεδα και

εκτός στατιστικής σημαντικότητας για τα υψηλά επίπεδα). Ως προς την αλληλεπίδραση αγχώδους ανατροφής και συντελεστικού ελέγχου εμφανίστηκε παρόμοια εικόνα τόσο στα εσωτερικευμένα όσο και στα εξωτερικευμένα προβλήματα. Δηλαδή, $\beta = .13, p < .01$ για τα εσωτερικευμένα προβλήματα (μόνο στα μέτρια επίπεδα συντελεστικού ελέγχου η σχέση ήταν στατιστικώς σημαντική, $\beta = .18, p < .001$) και $\beta = .16, p < .001$ για τα εξωτερικευμένα προβλήματα (μόνο στα μέτρια επίπεδα ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .17, p < .001$).

Αλληλεπίδραση παρουσιάστηκε επίσης μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και της εξωστρέφειας ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .11, p < .01$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα εξωστρέφειας η σχέση ήταν στατιστικώς σημαντική $\beta = .14, p < .01$). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα η ίδια αλληλεπίδραση ήταν $\beta = .13, p < .01$ (μόνο στα υψηλά επίπεδα η σχέση ήταν στατιστικώς σημαντική, $\beta = .32, p < .01$). Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν εμφανίστηκε αλληλεπίδραση μεταξύ της γονικής διάστασης υπερπροστατευτικότητα και των ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών τόσο ως προς τα εσωτερικευμένα όσο και ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα.

Προχωρώντας στην ανάλυση αλληλεπίδρασης των γονικών πρακτικών με την αυτοεκτίμηση, διαπιστώθηκε σημαντική θετική αλληλεπίδραση μεταξύ της γονικής απόρριψης και της αυτοεκτίμησης μόνο ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .20, p < .001$. Συγκεκριμένα, για τα παιδιά με μέτρια και χαμηλά επίπεδα τιμών στην αυτοεκτίμηση, η σχέση μεταξύ γονικής απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή ($\beta = .22, p < .05$ για τα χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, $\beta = .15, p < .01$ για τα μέτρια και μη σημαντική για τα υψηλά επίπεδα).

Ως προς την ανάλυση αλληλεπίδρασης μεταξύ των γονικών πρακτικών και των σχέσεων με τους συνομηλίκους, προέκυψαν τα πιο κάτω αποτελέσματα: αρχικά η γονική απόρριψη αλληλεπίδρασε με την ποιοτική φιλική σχέση μόνο στα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .20, p < .001$ (μόνο στα μέτρια επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης η

σχέση ήταν στατιστικά σημαντική, $\beta = .20$, $p < .001$). Επίσης η γονική απόρριψη αλληλεπίδρασε με την κοινωνική αποδοχή, πάλι μόνο ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα $\beta = .21$, $p < .001$. Συγκεκριμένα, για τα παιδιά με υψηλά επίπεδα στην κοινωνική αποδοχή, η σχέση μεταξύ απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν ισχυρότερη (μη στατιστικά σημαντική για τα χαμηλά επίπεδα κοινωνικής αποδοχής, $\beta = .16$, $p < .001$ για τα μέτρια επίπεδα και $\beta = .38$, $p < .001$ για τα υψηλά επίπεδα). Ο πίνακας 16 δείχνει την ανάλυση.

4.5. Ανάλυση Διαμεσολάβησης

Για να εξεταστεί η έμμεση επίδραση (indirect effect) των γονικών πρακτικών στα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα μέσω της αυτοεκτίμησης, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση διαμεσολάβησης (mediation analysis). Συγκεκριμένα, για να εξεταστεί η ανάλυση χρησιμοποιήθηκε η προσέγγιση του Baron και Kenney (1986) μέσω της χρήσης ιεραρχικής παλινδρόμησης. Η γονική απόρριψη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,586) = 75.48$, $p < .001$) ερμηνεύοντας 10% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η αυτοεκτίμηση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(2,585) = 90.86$, $p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 22% της συνολικής διακύμανσης. Η αυτοεκτίμηση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.36$, $p < .001$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = .32$, $p < .001$ σε $\beta = .23$, $p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = 5.21$, $p < 0.001$).

Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε σχετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Συγκεκριμένα, η απόρριψη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εξωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,586) = 138.71$, $p < .001$), ερμηνεύοντας 21% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η

αυτοεκτίμηση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερόντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,585) = 107.92, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 30% της συνολικής διακύμανσης. Η αυτοεκτίμηση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.30, p < .001$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = .44, p < .001$ σε $\beta = .36, p < .001$. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = 5.61, p < 0.001$) υποδεικνύοντας ότι η αυτοεκτίμηση λειτουργεί ως διαμεσολαβητής στη σχέση μεταξύ απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοια αποτελέσματα παρατηρήθηκαν τόσο στις αναφορές των παιδιών όσο και στις αναφορές των γονέων (η επίδραση της διαμεσολάβησης ήταν ελαφρώς χαμηλότερη στις αναφορές των γονέων).

Στη συνέχεια ακολούθησε η ανάλυση της γονικής θέρμης ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα μέσω της αυτοεκτίμησης ως διαμεσολαβητή. Σε σχέση με τα εσωτερικευμένα προβλήματα, η θέρμη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων φανερόντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(1,586) = 16.05, p < .01$) ερμηνεύοντας 2% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η αυτοεκτίμηση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερόντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 64.38, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 17% της συνολικής διακύμανσης. Η αυτοεκτίμηση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.41, p < .001$) έτσι ώστε όταν η αυτοεκτίμηση τέθηκε στην ανάλυση, η σχέση μεταξύ θέρμης και εσωτερικευμένων προβλημάτων έπαψε πλέον να είναι στατιστικά σημαντική, υποδηλώνοντας πλήρη διαμεσολάβηση της αυτοεκτίμησης.

Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε σχετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Η θέρμη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εξωτερικευμένων προβλημάτων, φανερόντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(1,586) = 112.13, p < .001$)

ερμηνεύοντας 16% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η αυτοεκτίμηση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 98.08, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 25% της συνολικής διακύμανσης. Η αυτοεκτίμηση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.31, p < .001$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = -.41, p < .001$ σε $\beta = -.32, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = -5.32, p < .001$). Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοια αποτελέσματα παρατηρήθηκαν τόσο στις αναφορές των παιδιών όσο και στις αναφορές των γονέων (η επίδραση της διαμεσολάβησης ήταν ελαφρώς χαμηλότερη στις αναφορές των γονέων).

Ακολούθως, η αυτοεκτίμηση εξετάστηκε ως διαμεσολαβητής μεταξύ της γονικής υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η υπερπροστατευτικότητα τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,586) = 25.71, p < .001$) ερμηνεύοντας 4% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η αυτοεκτίμηση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 69.51, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 20% της συνολικής διακύμανσης. Η αυτοεκτίμηση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.40, p < .001$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = .21, p < .001$ σε $\beta = .16, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = 2.59, p < .001$). Η ίδια διαδικασία δεν ακολουθήθηκε στα εξωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές) επειδή η υπερπροστατευτικότητα δεν προέβλεπε τα εξωτερικευμένα προβλήματα, γεγονός που αποτελεί προϋπόθεση για την ανάλυση διαμεσολάβησης. Το ίδιο παρουσιάστηκε και στα εσωτερικευμένα προβλήματα στις αναφορές των γονέων.

Η επόμενη ανάλυση αφορούσε την ανάλυση διαμεσολάβησης γονικών πρακτικών (απόρριψη, θέρμη) και εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων με διαμεσολαβητή τις σχέσεις με τους συνομηλίκους (ποιοτική φιλική σχέση, κοινωνική αποδοχή). Ειδικότερα, η γονική απόρριψη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,586) = 75.48, p < .001$) ερμηνεύοντας 11% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η ποιοτική φιλική σχέση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 40.98, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 12% της συνολικής διακύμανσης. Η ποιοτική φιλική σχέση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.10, p < .05$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = .34, p < .001$ σε $\beta = .32, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = 2.13, p < 0.05$).

Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Δηλαδή, η γονική απόρριψη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εξωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,586) = 138.71, p < .001$) ερμηνεύοντας 19% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η ποιοτική φιλική σχέση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 87.38, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 23% της συνολικής διακύμανσης. Η ποιοτική φιλική σχέση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.20, p < .001$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = .44, p < .001$ σε $\beta = .40, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = 3.53, p < 0.001$). Δεν πραγματοποιήθηκε η ανάλυση σχετικά με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στις αναφορές των γονέων επειδή δεν ικανοποιούνταν οι προϋποθέσεις.

Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε αλλά αυτή την φορά διαμεσολαβητής ήταν η άλλη μεταβλητή των σχέσεων με τους συνομηλίκους, δηλαδή η κοινωνική αποδοχή. Συγκεκριμένα, η απόρριψη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική θετική πρόβλεψη ($F(1,586) = 75.48, p < .001$) ερμηνεύοντας 11% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η κοινωνική αποδοχή τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 49.16, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 14% της συνολικής διακύμανσης. Η κοινωνική αποδοχή είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.17, p < .001$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = .34, p < .001$ σε $\beta = .31, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = 2.65, p < 0.001$). Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρήθηκαν επίσης στις αναφορές των γονέων σχετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα (η επίδραση ήταν ελαφρώς χαμηλότερη στις αναφορές των γονέων). Η ανάλυση όμως σχετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές) δεν έδειξε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα. Δηλαδή η κοινωνική αποδοχή δεν λειτούργησε ως διαμεσολαβητής στη σχέση μεταξύ γονικής απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Η ποιοτική φιλική σχέση και η κοινωνική αποδοχή λειτούργησαν επίσης ως διαμεσολαβητές στην σχέση γονικής θέρμης και εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Συγκεκριμένα, η θέρμη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές παιδιών), φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(1,586) = 16.05, p < .001$) ερμηνεύοντας 3% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η ποιοτική φιλική σχέση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 11.06, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 4% της συνολικής διακύμανσης. Η ποιοτική φιλική σχέση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.11, p < .05$), έτσι ώστε στο δεύτερο

μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = -.16, p < .001$ σε $\beta = -.12, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = -2,40, p < 0.05$).

Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα τα αποτελέσματα ήταν τα εξής: η θέρμη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εξωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές παιδιών), φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(1,586) = 112.13, p < .001$) ερμηνεύοντας 16% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η ποιοτική φιλική σχέση τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 40.98, p < .001$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 18% της συνολικής διακύμανσης. Η ποιοτική φιλική σχέση είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.14, p < .01$), έτσι ώστε στο δεύτερο μπλοκ ο συντελεστής για την ανεξάρτητη μεταβλητή μειώθηκε από $\beta = -.40, p < .001$ σε $\beta = -.35, p < .001$). Συνεπώς, σύμφωνα με το τεστ του Sobel εμφανίστηκε σημαντική έμμεση επίδραση μέσω του διαμεσολαβητή ($z = -3,19, p < 0.001$). Σχετικά με τις αναφορές των γονέων, στα εσωτερικευμένα προβλήματα δεν πραγματοποιήθηκε η ανάλυση επειδή δεν ικανοποιούνταν οι προϋποθέσεις. Σχετικά με τα εξωτερικευμένα προβλήματα δεν προέκυψε διαμεσολάβηση σύμφωνα με το τεστ του Sobel.

Τέλος, η κοινωνική αποδοχή εξετάστηκε ως διαμεσολαβητής μεταξύ θέρμης και εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η διαμεσολάβηση ήταν στατιστικά σημαντική μόνο σχετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές). Συγκεκριμένα, στις αναφορές των γονέων εμφανίστηκε πλήρης διαμεσολάβηση. Δηλαδή, η θέρμη τέθηκε στο πρώτο μπλοκ ως μεταβλητή πρόβλεψης των εσωτερικευμένων προβλημάτων, φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(1,586) = 6.06, p < .05$) ερμηνεύοντας 1% της συνολικής διακύμανσης. Στο δεύτερο μπλοκ, η κοινωνική αποδοχή τέθηκε ως διαμεσολαβητής στην ανάλυση φανερώνοντας σημαντική αρνητική πρόβλεψη ($F(2,585) = 8.80, p < .01$) με το νέο μοντέλο να ερμηνεύει 3% της συνολικής διακύμανσης.

Η κοινωνική αποδοχή είχε σημαντική ανεξάρτητη συμβολή στο μοντέλο ($\beta = -.14, p < .01$), ενώ η σχέση θέρμης και εσωτερικευμένων προβλημάτων έπαυε να είναι στατιστικά σημαντική, υποδηλώνοντας ότι όταν ελεγχθεί η κοινωνική αποδοχή η σχέση μεταξύ θέρμης και εσωτερικευμένων προβλημάτων δεν είναι πλέον σημαντική. Αξίζει να σημειωθεί ότι διαμεσολάβηση εμφανίστηκε και στις αναφορές των παιδιών σχετικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα, αλλά η επίδραση της διαμεσολάβησης ήταν πιο αδύνατη από τις αναφορές των γονέων. Τα γραφήματα 1 έως 11 δείχνουν τις διαμεσολαβήσεις.

4.6. Ποιοτική ανάλυση των διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων

Στόχος της συγκεκριμένης ανάλυσης ήταν να διερευνηθούν οι ποιοτικές διαφορές σχετικά με τις αναφορές των παιδιών και των γονέων ως προς την εμφάνιση εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Η συγκεκριμένη ανάλυση, έδειξε πράγματι διαφορές στον τρόπο που οι γονείς και τα παιδιά αντικρίζουν τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών. Συγκεκριμένα, ως προς τις άμεσες σχέσεις το ποσοστό ομοιότητας ήταν 52%. Ως προς τις αλληλεπιδράσεις το ποσοστό ομοιότητας ήταν 67%, ενώ ως προς τις διαμεσολαβήσεις το ποσοστό ομοιότητας ήταν 71%. Συνολικά, το ποσοστό ομοιότητας για όλες τις σχέσεις ήταν 60%. Οι πίνακες 17 έως 19 δείχνουν τις αναλύσεις.

Κεφάλαιο 5

Συζήτηση

Τα ερωτήματα τα οποία έχουν διερευνηθεί στην παρούσα έρευνα έχουν ως στόχο να συμβάλουν στην κατανόηση του πολύπλοκου φαινομένου της εμφάνισης εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Χρησιμοποιώντας συγχρονική μεθοδολογία, η παρούσα έρευνα εξέτασε εάν οι γονικές πρακτικές, η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους συνδέονται με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι γονικές πρακτικές, η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους συνδέονται με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, επιβεβαιώνοντας αρκετά από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Επίσης, έχει εξεταστεί εάν η ιδιοσυγκρασία, η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους αλληλεπιδρούν με τις γονικές πρακτικές ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν αρκετές αλληλεπιδράσεις υποστηρίζοντας όλες τις θεωρίες αλληλεπίδρασης που έχουν προταθεί. Τέλος, έχει εξεταστεί εάν η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους διαμεσολαβούν τη σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων, κάτι που έχει επιβεβαιωθεί από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας.

5.1. Άμεσες Σχέσεις

5.1.1. Οι γονικές πρακτικές ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς

Όπως αναμενόταν από τις υποθέσεις, οι γονικές πρακτικές συνδέονται με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Η

πρώτη υπόθεση της παρούσας έρευνας, δηλαδή ότι οι αρνητικές γονικές πρακτικές (απόρριψη, υπερπροστατευτικότητα και αγχώδης ανατροφή) θα συνδέονται θετικά με τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, υποστηρίζεται εν μέρει από τα αποτελέσματα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, η γονική απόρριψη και η υπερπροστατευτικότητα προβλέπουν θετικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα στις αναφορές των παιδιών, εύρημα το οποίο ευθυγραμμίζεται με σχετικές έρευνες (Barber, 1996; Kiff et al., 2011). Φαίνεται ότι η γονική απόρριψη επηρεάζει τα παιδιά μειώνοντας την αυτοαξία και αυτοεικόνα τους γεγονός που δημιουργεί συναισθηματικά κενά, ενώ η υπερπροστατευτικότητα περιορίζει τις ενέργειες, τις δράσεις και την έκφραση των παιδιών στοιχεία που δείχνουν έλλειψη εμπιστοσύνης προς τα παιδιά, συνθήκες οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν άγχος και ανασφάλεια.

Στις αναφορές των γονέων, οι γονικές πρακτικές δεν προβλέπουν τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Το συγκεκριμένο εύρημα επιδέχεται δύο ερμηνειών, αφενός οι γονείς ενδεχομένως να επιρρίπτουν τις ευθύνες στην ιδιοσυγκρασία των παιδιών και αφετέρου πιθανόν να αρνούνται να παραδεχτούν τα προβλήματα των παιδιών τους ή δεν είναι ικανοί να τα αναγνωρίσουν. Μέσα από τη βιβλιογραφία έχει επανειλημμένως διαφανεί ότι οι γονείς δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν τα εσωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών τους (Colder, Lochman, & Wells, 1997).

Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα, στις αναφορές των παιδιών, η γονική απόρριψη και η αγχώδης ανατροφή προβλέπουν θετικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Η γονική απόρριψη φαίνεται να δημιουργεί θυμό, ένταση και ανησυχία στα παιδιά λόγω της επικριτικής και της εχθρικής στάσης των γονέων, με αποτέλεσμα τα παιδιά να στρέφουν τον θυμό τους είτε προς τον εαυτό τους (εσωτερικευμένα προβλήματα) είτε προς τους άλλους (εξωτερικευμένα προβλήματα) (Saudino et al., 2008). Επιπλέον, η αγχώδης ανατροφή πιθανόν να δημιουργεί υπερένταση και έλλειψη ηρεμίας στα παιδιά λόγω του

έντονου άγχους των γονέων, με αποτέλεσμα τα παιδιά να βιώνουν εσωτερικό αναβρασμό οδηγώντας τα σε επιθετικές συμπεριφορές (εξωτερικευμένα προβλήματα).

Από την άλλη μεριά, η γονική θέρμη και η υπερπροστατευτικότητα προβλέπουν αρνητικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Η γονική θέρμη φαίνεται να προσδίδει ηρεμία, ασφάλεια και αίσθημα εσωτερικού ελέγχου στα παιδιά, στοιχεία τα οποία εμποδίζουν τα παιδιά να εμπλακούν σε επιθετικές συμπεριφορές (Collins et al., 2000). Η υπερπροστατευτικότητα φαίνεται να αποτρέπει τα παιδιά από επιθετικές συμπεριφορές επειδή η συνεχής προστασία και επίβλεψη από τους γονείς, τους δίδει τον έλεγχο που πιθανόν να μην διαθέτουν τα παιδιά για να ελέγξουν τις επιθετικές τους ορμές (McLeod, Weisz & Wood, 2007). Επιπλέον, η υπερπροστατευτικότητα αν και είναι μια υπέρμετρη μορφή ελέγχου, εντούτοις ενδεχομένως να συντείνει στην οριοθέτηση των παιδιών και ως εκ τούτου στη μείωση των εξωτερικευμένων προβλημάτων (Rubin et al., 2002).

Ακόμη, φάνηκε ότι η γονική θέρμη προβλέπει την προκοινωνική συμπεριφορά (μόνο στις αναφορές των παιδιών), εύρημα που ταυτίζεται με τις υποθέσεις. Η θέρμη ενδεχομένως να προσφέρει ασφάλεια στα παιδιά στοιχείο απαραίτητο για την εξερεύνηση του φυσικού και κοινωνικού κόσμου, η οποία εξερεύνηση οδηγεί σε ικανότητα στις κοινωνικές συναναστροφές (Ainsworth, Blehar, waters, & Wall, 1979· Neal & Frick-Horbury, 2001). Επιπρόσθετα, η θέρμη προσδίδει το αίσθημα της επάρκειας στα παιδιά επιτρέποντάς τα να είναι ικανά, να προσφέρουν, αλλά και να μοιράζονται τα υγιή συναισθήματα που νιώθουν με άλλα παιδιά και ενήλικες και ως εκ τούτου να αποκτούν υγιείς και αμοιβαίες διαπροσωπικές σχέσεις και δεσμούς οικειότητας.

5.1.2. Η ιδιοσυγκρασία ως προβλεπτικός παράγοντας των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς

Όπως αναμενόταν από τη δεύτερη υπόθεση της παρούσας έρευνας, η αρνητική διάθεση προβλέπει θετικά τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα (και στις

δύο αναφορές). Τα παιδιά με αρνητική διάθεση, λόγω της υψηλής συναισθηματικής τους διέγερσης πιθανόν να αναστατώνονται ευκολότερα από τα κοινωνικά ερεθίσματα και ως αποτέλεσμα να είναι ευάλωτα στην ανάπτυξη προβλημάτων. Επίσης, τα συγκεκριμένα παιδιά ενδεχομένως να διαστρεβλώνουν τις κοινωνικές πληροφορίες επειδή τις βιώνουν πιο έντονα, με συνέπεια οι κοινωνικές τους σχέσεις να είναι δυσκολότερες. Ακόμη, επιβεβαιώνοντας τις υποθέσεις, η εξωστρέφεια (και στις δύο αναφορές) και ο συντελεστικός έλεγχος (μόνο στις αναφορές των γονέων), φάνηκε να προβλέπουν αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Επιπρόσθετα, ο συντελεστικός έλεγχος προβλέπει αρνητικά και τα εξωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές). Από τη μία πλευρά, η εξωστρέφεια παρέχει τη δυνατότητα στα παιδιά να είναι κοινωνικά ενεργά και να αποκτούν διαπροσωπικές σχέσεις, συνεπώς τα εμποδίζει από την εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων. Ο συντελεστικός έλεγχος από την άλλη, προσδίδει στα παιδιά την ικανότητα αναγνώρισης και χειρισμού των συναισθημάτων τους αλλά και ελέγχου της συμπεριφοράς τους προστατεύοντάς τα από την εμφάνιση εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Όπως επίσης αναμενόταν ο συντελεστικός έλεγχος (μόνο στις αναφορές των γονέων) προβλέπει θετικά την προκοινωνική συμπεριφορά. Τα παιδιά με συντελεστικό έλεγχο διαθέτουν την ικανότητα να ρυθμίζουν τα συναισθήματα τους γεγονός που τα κάνει περισσότερο ικανά στις κοινωνικές τους σχέσεις και αλληλεπιδράσεις. Αν και δεν περιλαμβανόταν στις υποθέσεις της παρούσας έρευνας, εντούτοις αξίζει να αναφερθεί ότι η αρνητική διάθεση (μόνο στις αναφορές των γονέων) και η εξωστρέφεια (μόνο στις αναφορές των παιδιών) προβλέπουν αρνητικά την προκοινωνική συμπεριφορά. Η έκφραση θυμού και γενικότερα η υψηλή συναισθηματική διέγερση των παιδιών με αρνητική διάθεση, τα θέτει σε δυσμενή θέση για ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και κατ' επέκταση κοινωνικών σχέσεων. Ακόμη, τα εξωστρεφή παιδιά λόγω των χαμηλών επιπέδων φόβου που έχουν, δεν πειθαρχούνται ούτε οριοθετούνται εύκολα, άρα πιθανόν

να μην λαμβάνουν υπόψη και να μην σέβονται τα δικαιώματα των άλλων παιδιών. Στην αντίπερα όχθη, η δέσμευση προβλέπει θετικά την προκοινωνική συμπεριφορά (και στις δύο αναφορές). Η ανάγκη για στενούς δεσμούς που προκύπτει από τη δέσμευση ως ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό, φαίνεται να οδηγεί τα παιδιά στην κοινωνικοποίηση και την αναζήτηση φιλικών σχέσεων γεγονός που συντείνει στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς.

Ένα άλλο εύρημα το οποίο αν και δεν περιλαμβανόταν στις υποθέσεις εντούτοις είναι αξιοσημείωτο είναι το εξής: η εξωστρέφεια ενώ προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα, την ίδια στιγμή προβλέπει θετικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα (μόνο στις αναφορές των γονέων). Το συγκεκριμένο εύρημα υποστηρίζεται μέσα από τη βιβλιογραφία μιας και τα χαμηλά επίπεδα φόβου, που είναι το κύριο χαρακτηριστικό της εξωστρέφειας, αποτελούν παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση εξωτερικευμένων προβλημάτων (Eisenberg et al., 2005a). Τόσο τα υψηλά όσο και τα χαμηλά επίπεδα φόβου ρέπουν προς την εμφάνιση προβλημάτων στα παιδιά. Επιπλέον, η δέσμευση προβλέπει θετικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές). Η δέσμευση είναι ένα ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό το οποίο δεν έχει μελετηθεί στο παρελθόν σε σχέση με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, όμως φαίνεται να εμπλέκεται στην εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων. Πιθανόν τα παιδιά που έχουν έντονη ανάγκη τη δέσμευση και τις στενές σχέσεις, να είναι πιο επιρρεπή στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων προβλημάτων, ειδικότερα αν δεν ικανοποιούνται οι συγκεκριμένες ανάγκες.

5.1.3. Η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους ως προβλεπτικοί παράγοντες των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς

Η τρίτη υπόθεση της παρούσας έρευνας, δηλαδή ότι η αυτοεκτίμηση θα προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα επιβεβαιώνεται από τα

ευρήματα. Σύμφωνα με την Harter (1999), τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση νιώθουν ασφαλή, άνετα και πλήρη με τον εαυτό τους, στοιχεία που τα εμποδίζουν από την ανάπτυξη εσωτερικευμένων ή εξωτερικευμένων μορφών συμπεριφοράς. Το συγκεκριμένο εύρημα βρέθηκε μόνο στις αναφορές των παιδιών. Αυτό, πιθανόν να προκύπτει επειδή τα παιδιά δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη σχέση που έχουν με τον εαυτό τους και του αποδίδουν ή μη προβληματικές συμπεριφορές.

Η υπόθεση ότι οι σχέσεις με τους συνομηλίκους (ποιοτική φιλική σχέση, κοινωνική αποδοχή) θα προβλέπουν τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, επίσης υποστηρίζεται από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας. Συγκεκριμένα, η ποιοτική φιλική σχέση προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα (μόνο στις αναφορές των γονέων) και τα εξωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές) γεγονός που υποστηρίζεται από τη βιβλιογραφία (π.χ. Parker & Asher, 1993). Δηλαδή, αν ένα παιδί έχει ποιότητα στη φιλία του έστω και με ένα άλλο παιδί, το προστατεύει από την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων μορφών συμπεριφοράς. Τα παιδιά που εισπράττουν το ενδιαφέρον, την αποδοχή και την επιβράβευση από ένα άλλο συνομηλικό τους παιδί, πιθανόν να έχουν την ασφάλεια και το στήριγμα για να αντιμετωπίσουν τα στρεσογόνα γεγονότα, κάτι που τα προστατεύει από την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Kung & Farrell, 2000).

Η άλλη διάσταση των σχέσεων με τους συνομηλίκους, δηλαδή η κοινωνική αποδοχή, προβλέπει αρνητικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα (μόνο στις αναφορές των παιδιών) και θετικά τα εξωτερικευμένα προβλήματα (και στις δύο αναφορές). Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα υποστηρίζουν τις υποθέσεις, κατά το ήμισυ, μιας και η αποδοχή προστατεύει ένα παιδί μόνο από τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η αποδοχή προσφέρει αγάπη και αυτοπεποίθηση στα παιδιά γεγονός που τα προστατεύει από την εμφάνιση καταθλιπτικών ή αγχωδών διαταραχών (Asher & Coie, 1990). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα, η κοινωνική αποδοχή φάνηκε να

λειτουργεί ως παράγοντας κινδύνου. Ενδεχομένως τα παιδιά που τυγχάνουν κοινωνικής αποδοχής, ειδικότερα κατά τη συγκεκριμένη αναπτυξιακή περίοδο, να αποκτούν διαστρεβλωμένη εικόνα για τον εαυτό τους, δηλαδή υπερβολική αυτοπεποίθηση. Η υπερβολική αυτοπεποίθηση αποτελεί στοιχείο που ίσως να οδηγεί στην υπεροψία, με απότοκο την παραβίαση των βασικών δικαιωμάτων των άλλων παιδιών (εξωτερικευμένα προβλήματα) (Rubin & Mills, 1988). Επιπλέον, τα παιδιά τα οποία είναι αποδεκτά από τους συνομηλικούς τους, έχουν περισσότερες επιλογές για ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με άλλα παιδιά, άρα και περισσότερες ευκαιρίες ή πιθανότητες για εμπλοκή σε «επικίνδυνες» φιλίες (Vernberg, 1990).

5.2. Αλληλεπιδράσεις

5.2.1. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα

Ακολούθως, εξετάστηκε η τέταρτη υπόθεση, δηλαδή αν η ιδιοσυγκρασία (αρνητική διάθεση, συντελεστικός έλεγχος, εξωστρέφεια) λειτουργεί ως ρυθμιστής μεταξύ των γονικών πρακτικών (απόρριψη, υπερπροστατευτικότητα, θέρμη, αγχώδης ανατροφή) και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Συγκεκριμένα, η αρνητική διάθεση ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η σχέση μεταξύ γονικής απόρριψης και εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν στατιστικά σημαντική μόνο στα παιδιά με μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης. Από την άλλη, η σχέση γονικής απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα παιδιά μέτριας και χαμηλής αρνητικής διάθεσης. Στα παιδιά υψηλής αρνητικής διάθεσης η πιο πάνω σχέση δεν ήταν στατιστικά σημαντική.

Τα παραπάνω αποτελέσματα δεν επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις. Αυτό που αναμενόταν ήταν ότι η σχέση μεταξύ γονικής απόρριψης και

εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων θα ήταν ισχυρότερη στα παιδιά με υψηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης. Τα παιδιά με υψηλά επίπεδα αρνητικής διάθεσης, επειδή διεγείρονται εύκολα συναισθηματικά βιώνουν πιο έντονα τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα, συνεπώς είναι πιο επιρρεπή στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Παρόλα αυτά, σε αρκετές άλλες μελέτες δεν επαληθεύονται τα συγκεκριμένα αποτελέσματα, αφού οι πλείστες από τις μελέτες αυτές δεν δείχνουν αλληλεπιδράσεις (Kiff et al., 2011).

Ωστόσο, μια λογική εξήγηση που μπορεί να δοθεί για το συγκεκριμένο αποτέλεσμα, είναι η αναπτυξιακή περίοδος των παιδιών του δείγματος της παρούσας έρευνας (Wachs, 1991). Οι περισσότερες μελέτες οι οποίες βρήκαν ότι τα παιδιά με υψηλή αρνητική διάθεση επηρεάζονται περισσότερο από τη γονική απόρριψη, έγιναν σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το παιδί καθορίζει το είδος της κοινωνικοποίησης που παρέχουν οι γονείς προς τα παιδιά τους, αλλά και το είδος της δεκτικότητας, αντιδραστικότητας ή διαπραγμάτευσης που θα φέρουν τα παιδιά σε αυτή τη δυαδική σχέση (Feldman, 2009). Ασφαλώς, σε κάθε αναπτυξιακό στάδιο η φύση της αλληλεπίδρασης αλλά και οι επιδράσεις είναι διαφορετικές. Η γονική απόρριψη του παιδιού με χαμηλή αρνητική διάθεση όταν βρίσκεται στη βρεφική ή προσχολική ηλικία, διαφέρει από την απόρριψη του ίδιου παιδιού όταν βρίσκεται στην εφηβεία. Κατά το στάδιο της εφηβείας, όπου τα παιδιά πλέον μπορούν να επεξεργαστούν αφηρημένες έννοιες, τα παιδιά με χαμηλή αρνητική διάθεση μη μπορώντας να δικαιολογήσουν τη γονική απόρριψη φαίνεται να αντιδρούν. Σε αντίθεση τα παιδιά με υψηλή αρνητική διάθεση, λόγω της «δύσκολης» τους ιδιοσυγκρασίας, αναμένουν ότι θα ενεργοποιούν αρνητικές γονικές πρακτικές και συνεπώς δικαιολογούν τη γονική απόρριψη. Επομένως, τα παιδιά διαφέρουν ως προς την ευαισθησία τους στις γονικές πρακτικές ανάλογα με το αναπτυξιακό επίπεδο στο οποίο βρίσκονται (Kiff et al., 2011).

Επιπλέον, ο συντελεστικός έλεγχος φάνηκε να λειτουργεί ως ρυθμιστής μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα μέτρια επίπεδα συντελεστικού ελέγχου (και στις δύο αναφορές). Ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα τα μέτρια και υψηλά επίπεδα είχαν πιο ισχυρή επίδραση. Στις αναφορές των γονέων, η σχέση της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων δεν ήταν στατιστικά σημαντική τόσο στα χαμηλά όσο και στα υψηλά επίπεδα. Αυτό που αναμενόταν ήταν ότι τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, λόγω της μεγαλύτερης δυσκολίας στον έλεγχο και τη ρύθμιση των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς τους, θα εμφάνιζαν περισσότερα προβλήματα.

Η πιο πάνω υπόθεση φαίνεται να μην επαληθεύεται στην παρούσα έρευνα, μιας και τα παιδιά που φαίνεται να βλάπτονται περισσότερο από τη γονική απόρριψη είναι τα παιδιά με μέτρια και υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου. Η ιδιοσυγκρασία των παιδιών έχει μετρηθεί από τις αναφορές των γονέων, συνεπώς δεν θα ήταν άστοχο να λεχθεί ότι οι γονείς πιθανόν να μην είναι αρκετά ικανοί να αναγνωρίσουν τα ακριβή επίπεδα συντελεστικού ελέγχου των παιδιών τους. Δηλαδή, ουσιαστικά τα μέτρια επίπεδα συντελεστικού ελέγχου ίσως να είναι τα χαμηλά επίπεδα. Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι και σε άλλες έρευνες έχει βρεθεί ότι τα υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου επηρεάζονται από τις αρνητικές γονικές πρακτικές (π.χ. Kiff, Lenqua, & Bush, 2011). Κατά συνέπεια, η επικρατούσα άποψη ότι τα παιδιά με υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου δεν επηρεάζονται αρκετά από τις αρνητικές γονικές πρακτικές, πιθανόν να πρέπει να επανεξεταστεί.

Μια άλλη υπόθεση η οποία εξετάστηκε είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ της γονικής απόρριψης και της εξωστρέφειας ως προς τα εσωτερικευμένα/ εξωτερικευμένα προβλήματα. Φάνηκε ότι τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας εμφάνισαν

περισσότερα εσωτερικευμένα προβλήματα. Όπως αναμενόταν, τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας είναι πιο επιρρεπή στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων προβλημάτων, ειδικά στην παρουσία αρνητικών πρακτικών όπως η γονική απόρριψη. Τα συγκεκριμένα παιδιά, λόγω φοβικής ιδιοσυγκρασίας, επεξεργάζονται πιο απειλητικά τις κοινωνικές πληροφορίες (π.χ. γονική απόρριψη) και εστιάζονται περισσότερο στα αρνητικά γεγονότα της ζωής. Ως εκ τούτου, αποφεύγουν τις κοινωνικές συναναστροφές με αποτέλεσμα την εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων.

Αντίθετα, η σχέση της γονικής απόρριψης και των εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα παιδιά με υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας. Ο φόβος έχει την ιδιαιτερότητα να είναι επιζήμιος τόσο στα χαμηλά όσο και στα υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας. Ενώ στα παιδιά με υψηλά επίπεδα φόβου (δηλαδή χαμηλή εξωστρέφεια) η επεξεργασία των κοινωνικών πληροφοριών περιέχει απειλή, φόβο και κίνδυνο, στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα φόβου (δηλαδή υψηλή εξωστρέφεια) συμβαίνει το αντίθετο, γεγονός που τα ωθεί να δοκιμάζουν ριψοκίνδυνες καταστάσεις συχνά με τη μορφή επιθετικών ή παραβατικών ενεργειών (Lengua, 2003).

Μια άλλη γονική διάσταση, η υπερπροστατευτικότητα, αλληλεπίδρασε επίσης με τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά μόνο ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Ειδικότερα, η σχέση μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα παιδιά με μέτρια και χαμηλή αρνητική διάθεση. Στα παιδιά υψηλής αρνητικής διάθεσης η σχέση δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Αυτό που αναμενόταν ήταν ότι η υπερπροστατευτικότητα θα επηρέαζε περισσότερο τα παιδιά με υψηλή αρνητική διάθεση. Φαίνεται όμως ότι τα παιδιά που διεγείρονται εύκολα συναισθηματικά, όπως είναι τα παιδιά με υψηλή αρνητική διάθεση, επιθυμούν τη συνεχή προστασία, τον έλεγχο και την επίβλεψη των γονέων τους έτσι ώστε να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά τους. Η συνεχής προστασία ίσως να εκλαμβάνεται από αυτά τα παιδιά ως ενδιαφέρον και ως εκ τούτου να τα προστατεύει από την εμφάνιση προβλημάτων. Σε

αντίθεση, τα παιδιά με χαμηλά και μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης επειδή μπορούν από μόνα τους να ρυθμίσουν την συμπεριφορά τους και γενικά είναι παιδιά που προσαρμόζονται πιο εύκολα στο περιβάλλον και τις νέες καταστάσεις, δεν χρειάζονται την επιπρόσθετη προστασία των γονέων. Η επιπρόσθετη προστασία και έλεγχος είναι επιζήμια στα συγκεκριμένα παιδιά, εύρημα που υποστηρίζει τη θεωρία του «καλού ταιριάσματος» (Chess & Thomas, 1991). Δηλαδή ότι η μη συνταύτιση των αναγκών του παιδιού με τις γονικές πρακτικές είναι επιβλαβείς για τα παιδιά.

Η αλληλεπίδραση μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και του συντελεστικού ελέγχου έδειξε ότι στα μέτρια και χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, η σχέση μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή. Αποτέλεσμα το οποίο συνάδει με τις υποθέσεις, μιας και τα χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου αποτελούν παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση προβλημάτων. Το συγκεκριμένο εύρημα συνάδει με το μοντέλο προδιάθεσης-άγχους, το οποίο υποστηρίζει ότι ορισμένα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά (όπως ο χαμηλός συντελεστικός έλεγχος) θέτει τα παιδιά σε ευάλωτη θέση.

Επιπλέον, η εξωστρέφεια ρύθμιζε τη σχέση μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων προβλημάτων. Για τα παιδιά με μέτρια και υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας, η σχέση ήταν ισχυρότερη σε σύγκριση με τα χαμηλά επίπεδα, στα οποία η σχέση δεν ήταν στατιστικώς σημαντική. Εύρημα που καταδεικνύει ότι τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας (δηλαδή υψηλά επίπεδα φόβου) χρειάζονται τη συνεχή προστασία των γονέων τους για να νιώθουν ασφαλή. Αντιθέτως, τα παιδιά τα οποία δεν φοβούνται, φαίνεται να μην έχουν έντονα την ανάγκη της προστασίας των γονέων τους και όταν αυτή παρέχεται σε υπερβολικό βαθμό δημιουργεί πρόβλημα στα παιδιά. Ένα εύρημα που υποστηρίζει τη θεωρία του «καλού ταιριάσματος» (Chess & Thomas, 1991).

Αλληλεπιδράσεις παρατηρήθηκαν επίσης μεταξύ της γονικής θέρμης και όλων των ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών τόσο ως προς τα εσωτερικευμένα όσο και ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα. Συγκεκριμένα, όπως αναμενόταν, η σχέση μεταξύ της γονικής θέρμης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν αρνητικά πιο ισχυρή στα παιδιά με μέτρια και χαμηλή αρνητική διάθεση. Η γονική θέρμη αλληλεπίδρασε επίσης αρνητικά με τον συντελεστικό έλεγχο (μόνο στις αναφορές των παιδιών). Η πιο πάνω σχέση φαίνεται να είναι πιο ισχυρή στα παιδιά με υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου σε σχέση με τα παιδιά χαμηλού συντελεστικού ελέγχου. Συνδυάζοντας και τα δύο ευρήματα, εξάγεται ένα σημαντικό συμπέρασμα. Τα παιδιά με «εύκολη ιδιοσυγκρασία» (χαμηλή αρνητική διάθεση και υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου), φαίνεται ότι αυτό που χρειάζονται για να έχουν μια ομαλή ψυχοκοινωνική προσαρμογή είναι απλά η παροχή ενός θετικού περιβάλλοντος το οποίο θα τους δώσει την ώθηση για ανάπτυξη της «καλής τους φύσης» (Wachs, 1991).

Επίσης, η εξωστρέφεια λειτούργησε ως ρυθμιστής μεταξύ της γονικής θέρμης και των εσωτερικευμένων προβλημάτων. Όπως αναμενόταν, η σχέση μεταξύ της γονικής θέρμης και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν αρνητικά πιο ισχυρή στα παιδιά με χαμηλά και μέτρια επίπεδα εξωστρέφειας. Η συγκεκριμένη αλληλεπίδραση υποδηλώνει ότι τα παιδιά τα οποία έχουν ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό υψηλού κινδύνου για εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων, στην παρουσία θετικών γονικών πρακτικών μπορεί να παρουσιάσουν την καλύτερη προσαρμογή. Το συγκεκριμένο εύρημα υποστηρίζει την υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας, δηλαδή ότι τα παιδιά με «δύσκολα» ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά βλάπτονται περισσότερο από τις αρνητικές γονικές πρακτικές αλλά επωφελούνται και περισσότερο από τις θετικές γονικές πρακτικές (Belsky, 2005).

Ως προς την αλληλεπίδραση της γονικής θέρμης με τα εξωτερικευμένα προβλήματα, η σχέση ήταν αρνητική τόσο στα παιδιά με χαμηλά όσο και στα παιδιά με

υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας. Αποτέλεσμα το οποίο υποστηρίζει την υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας, αφού αν αναλογιστεί κανείς ότι τόσο τα χαμηλά όσο και τα υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας ρέπουν προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα (Kiff et al., 2011), τότε η γονική θέρμη φαίνεται να ωφελεί και τις δύο κατηγορίες παιδιών. Η γονική θέρμη ενδεχομένως να αποτελεί αντίδοτο απέναντι στο φόβο των παιδιών με χαμηλή εξωστρέφεια, ενώ παράλληλα προσφέρει ηρεμία και ασφάλεια στα παιδιά υψηλής εξωστρέφειας. Κατά συνέπεια, τα παιδιά που απολαμβάνουν τη σημασία, την επιβεβαίωση και τη θαλπωρή των γονέων τους, μέσα από τη γονική θέρμη, προστατεύονται από την ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων (Davidov & Grusec, 2006).

Επιπρόσθετα, η αγχώδης ανατροφή φάνηκε να αλληλεπιδρά με όλα τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Η αλληλεπίδραση της αγχώδους ανατροφής με την αρνητική διάθεση ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, ήταν πιο ισχυρή στα παιδιά με χαμηλά και μέτρια επίπεδα αρνητικής διάθεσης. Αυτό που αναμενόταν, ήταν ότι τα παιδιά με υψηλή αρνητική διάθεση, θα εμφανίζουν περισσότερα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα στην παρουσία της αγχώδους ανατροφής. Μια πιθανή ερμηνεία που μπορεί να δοθεί είναι ότι η αγχώδης ανατροφή ενδέχεται να εκλαμβάνεται ως έλεγχος από τα παιδιά που απογοητεύονται και αναστατώνονται εύκολα, άρα να τα αποτρέπει από το να προβούν σε επιθετικές συμπεριφορές. Σε αντίθεση, τα παιδιά με χαμηλή αρνητική διάθεση, μιας και δεν απογοητεύονται εύκολα από τις προσπάθειές τους, πιθανώς η αγχώδης ανατροφή να αποτελεί γι' αυτά υπερβολικό έλεγχο και περιορισμό, γεγονός που τα κάνει να αντιδρούν (Veenstra et al., 2006).

Αλληλεπίδραση φάνηκε επίσης μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και του συντελεστικού ελέγχου ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Η σχέση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν θετικά πιο ισχυρή στα μέτρια και χαμηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα συνάδει

με τις υποθέσεις, μιας και τα παιδιά χαμηλότερων επιπέδων συντελεστικού ελέγχου επηρεάζονται περισσότερο από τις αρνητικές γονικές πρακτικές (Ellis & Boyce, 2008). Τα συγκεκριμένα παιδιά εμφανίζουν εσωτερικευμένα προβλήματα επειδή δυσκολεύονται να χειριστούν τις συναισθηματικές συγκινήσεις που προκύπτουν από το περιβάλλον (Wachs, 1991).

Η σχέση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και των εξωτερικευμένων προβλημάτων, ήταν πιο ισχυρή στα μέτρια και υψηλά επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, αποτέλεσμα που δεν επιβεβαιώνει την τέταρτη υπόθεση. Φαίνεται ότι τα παιδιά με υψηλότερα επίπεδα συντελεστικού ελέγχου, θεωρούν τον εαυτό τους ικανό να προστατευτεί από κινδύνους. Για αυτό το λόγο, εκλαμβάνουν το υπερβολικό άγχος και την ανησυχία των γονέων τους ως αχρείαστα. Ενδεχομένως, η στάση των γονέων να τα βλάπτει επειδή δίδεται περισσότερη «δοσολογία» της συγκεκριμένης γονικής πρακτικής. Σύμφωνα με τη θεωρία του «καλού ταιριάσματος», το μη συνταίριασμα μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας επιφέρει προβλήματα προσαρμογής (Chess & Thomas, 1991).

Μια άλλη υπόθεση η οποία εξετάστηκε ήταν η αλληλεπίδραση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και της εξωστρέφειας ως προς τα εσωτερικευμένα/ εξωτερικευμένα προβλήματα. Συγκεκριμένα, η σχέση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα μέτρια και χαμηλά επίπεδα εξωστρέφειας. Από την άλλη, η σχέση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και των εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα μέτρια και υψηλά επίπεδα εξωστρέφειας. Φαίνεται ότι τα παιδιά με χαμηλότερα επίπεδα εξωστρέφειας, επειδή έχουν ανεπτυγμένο το αίσθημα του φόβου, ένα αγχώδες περιβάλλον τα κάνει να κλειστούν περισσότερο, κατά συνέπεια να εμφανίσουν εσωτερικευμένα προβλήματα. Σε αντίθεση, τα παιδιά με υψηλότερα επίπεδα εξωστρέφειας το αγχώδες περιβάλλον τους δίδει την αίσθηση του περιορισμού και του εγκλεισμού, συνθήκες που τα κάνει να αντιδρούν με αρνητικό τρόπο (Lindhout, Marcus, Hoogendijk & Boer, 2009). Η αντίδραση αυτή φέρει

εξωτερικευμένα και όχι εσωτερικευμένα προβλήματα λόγω των χαμηλών επιπέδων φόβου. Τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα φόβου, υποτιμούν τον κίνδυνο και προβαίνουν πιο εύκολα σε επιθετικές συμπεριφορές (Leve et al., 2005).

Μια άλλη διάσταση της ιδιοσυγκρασίας, η δέσμευση, παρόλο που δεν περιλαμβανόταν στις υποθέσεις, εντούτοις λειτουργεί ως ρυθμιστής μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Για παράδειγμα, η δέσμευση ρυθμίζει τη σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η πιο πάνω σχέση ήταν ισχυρότερη στα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης. Τα ίδια ευρήματα βρέθηκαν και στη σχέση μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων προβλημάτων, καθώς επίσης και στη σχέση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και των εσωτερικευμένων προβλημάτων (στις αναφορές των παιδιών). Στα χαμηλά επίπεδα δέσμευσης οι προαναφερόμενες σχέσεις ήταν πιο ισχυρές.

Διαφορετική εικόνα διαπιστώθηκε στη σχέση μεταξύ της γονικής θέρμης και των εξωτερικευμένων προβλημάτων (στις αναφορές των παιδιών). Δηλαδή, η πιο πάνω σχέση ήταν αρνητικά πιο ισχυρή στα παιδιά με μέτρια και χαμηλά επίπεδα δέσμευσης. Συνδυάζοντας τα πιο πάνω ευρήματα, τα παιδιά με χαμηλότερα επίπεδα δέσμευσης φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από τις αρνητικές γονικές πρακτικές και γενικότερα αποτελούν παράγοντα κινδύνου για την εμφάνιση προβλημάτων (κυρίως εσωτερικευμένων). Τα παιδιά που δεν επιθυμούν τις στενές διαπροσωπικές σχέσεις και άρα ενδεχομένως να μην έχουν τέτοιες, δεν απολαμβάνουν τα οφέλη των στενών σχέσεων όπως η ασφάλεια, η επιβράβευση, η επιβεβαίωση, η αναγνώριση με απότοκο να παραμένουν εκτεθειμένα και ευάλωτα στην ανάπτυξη προβλημάτων (Hartup, 1983).

Ταυτόχρονα, φαίνεται να επωφελούνται περισσότερο από τις θετικές γονικές πρακτικές όπως η γονική θέρμη, μιας και εμφανίζουν τα λιγότερα εξωτερικευμένα

προβλήματα στην παρουσία της γονικής θέρμης. Εύρημα που υποστηρίζει την υπόθεση της διαφορικής επιδεκτικότητας (Belsky, 2005). Τα παιδιά με «δύσκολα» ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά, όταν βιώσουν θετικές γονικές πρακτικές βοηθούνται έτσι ώστε να ρυθμίσουν τη δύσκολη συμπεριφορά τους. Επιπλέον, σύμφωνα και με το μοντέλο διαμεσολάβησης, ενδεχομένως η γονική θέρμη να συμβάλλει στην ανάπτυξη αυτοεκτίμησης ή κοινωνικών δεξιοτήτων σε αυτά τα παιδιά τα οποία με τη σειρά τους μειώνουν τις πιθανότητες εμφάνισης προβλημάτων.

5.2.2. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και της αυτοεκτίμησης ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών

Η αυτοεκτίμηση, όπως αναμενόταν, λειτούργησε ως ρυθμιστής μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Συγκεκριμένα, η σχέση μεταξύ των πιο πάνω μεταβλητών ήταν πιο ισχυρή στα παιδιά με μέτρια και χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης. Η αυτοεκτίμηση λειτούργησε επίσης ως ρυθμιστής μεταξύ της υπερπροστατευτικότητας και των εσωτερικευμένων προβλημάτων (μόνο στις αναφορές των παιδιών). Για τα παιδιά με χαμηλά και μέτρια επίπεδα αυτοεκτίμησης, η σχέση των δυο πιο πάνω μεταβλητών ήταν ισχυρότερη. Επιπλέον, η σχέση μεταξύ της αγχώδους ανατροφής και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα μέτρια και χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης των παιδιών.

Συνδυάζοντας όλα τα πιο πάνω αποτελέσματα, επιβεβαιώνεται ότι τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, είναι επιρρεπή στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων ειδικά στην παρουσία αρνητικών πρακτικών. Η υπερπροστατευτικότητα επιφέρει εσωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, ενώ η γονική απόρριψη και η αγχώδης ανατροφή επιφέρουν τόσο εσωτερικευμένα όσο και εξωτερικευμένα προβλήματα στα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση. Αντιθέτως, τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση φαίνεται να μην

επηρεάζονται από τις αρνητικές γονικές πρακτικές, συνεπώς η αυτοεκτίμηση λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας για την εμφάνιση προβλημάτων (Emler, 2002). Τα παιδιά με χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης επειδή δεν αγαπούν, ούτε εμπιστεύονται τον εαυτό τους, οι αρνητικές γονικές πρακτικές φαίνεται να ενισχύουν την ήδη αρνητική αξιολόγηση του εαυτού τους. Αυτό με τη σειρά του, τα θέτει σε ευάλωτη θέση ως προς την ανάπτυξη εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Brown, 1993).

5.2.3. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και των σχέσεων με τους συνομηλίκους ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών

Η έκτη υπόθεση ότι η γονική απόρριψη θα αλληλεπιδρά με τις σχέσεις με τους συνομηλίκους ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα υποστηρίζεται εν μέρει από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Συγκεκριμένα, η σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα χαμηλά και μέτρια επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης με τους συνομηλίκους. Στα υψηλά επίπεδα η πιο πάνω σχέση δεν ήταν στατιστικώς σημαντική. Με απλά λόγια, η ποιοτική φιλική σχέση προστατεύει τα παιδιά από τα εσωτερικευμένα προβλήματα, μιας και στα υψηλά επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης, η σχέση της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων προβλημάτων δεν ήταν σημαντική. Η ποιοτική φιλική σχέση με ένα συνομήλικο παρέχει αγχολυτικές και αντικαταθλιπτικές ιδιότητες μέσα από το αμοιβαίο ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα τα παιδιά που έχουν έστω και ένα ποιοτικό φίλο/η να προστατεύονται από την εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων (Bukowski & Adams, 2005).

Τα αντίθετα όμως αποτελέσματα εμφανίζονται στη σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εξωτερικευμένων προβλημάτων. Η συγκεκριμένη σχέση είναι ισχυρότερη στα μέτρια και υψηλά επίπεδα ποιοτικής φιλικής σχέσης. Σύμφωνα με τον Schwartz και τους συνεργάτες του, δεν διαδραματίζει απλά ρόλο πόσοι είναι οι φίλοι κάποιου και ποια είναι η σχέση μαζί τους, αλλά και ποιοι είναι αυτοί (Schwartz et al.,

2000). Για παράδειγμα, εάν η ποιοτική φιλική σχέση είναι με ένα παραβατικό συνομηλικο τότε πιθανόν να δεχθεί κανείς πίεση για παραβατικές συμπεριφορές (Patterson, Dishion & Yoerger, 2000), ειδικά κατά την περίοδο της εφηβείας. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό όχι απλά η ποιότητα με το φίλο/η αλλά να είναι ο σωστός φίλος/η.

Η άλλη διάσταση των σχέσεων με τους συνομηλίκους, δηλαδή η κοινωνική αποδοχή, λειτουργεί επίσης ως ρυθμιστής μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Συγκεκριμένα, η σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εσωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα χαμηλά και μέτρια επίπεδα κοινωνικής αποδοχής. Τα παιδιά τα οποία δεν είναι αποδεκτά από τους συνομηλίκους τους δεν έχουν ίσες ευκαιρίες για ανάπτυξη ποιοτικών φιλικών σχέσεων, συγκριτικά με ένα παιδί που απολαμβάνει την αποδοχή των συνομηλίκων του (Asher & Rose, 1997). Επιπλέον, το γεγονός ότι δεν γίνεται αποδεκτό από την κοινωνία των συνομηλίκων μειώνει την αυτοεκτίμηση του, αυξάνοντας έτσι τις πιθανότητες για εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων (Lansford et al., 2003). Από την άλλη, η σχέση μεταξύ της γονικής απόρριψης και των εξωτερικευμένων προβλημάτων ήταν πιο ισχυρή στα υψηλά και μέτρια επίπεδα κοινωνικής αποδοχής. Φαίνεται πως τα παιδιά τα οποία είναι αποδεκτά από τους συνομηλίκους τους, από τη στιγμή που έχουν περισσότερες ευκαιρίες για φιλικές σχέσεις αυτόματα έχουν και περισσότερες ευκαιρίες να εμπλακούν σε «επικίνδυνες σχέσεις» με παραβατικούς συνομηλίκους (Newcomb et al. 1993).

5.3. Διαμεσολαβήσεις

5.3.1. Αυτοεκτίμηση και σχέσεις με τους συνομηλίκους ως διαμεσολαβητές μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών

Οι αναλύσεις διαμεσολάβησης επιβεβαίωσαν την υπόθεση επτά και οκτώ, δηλαδή ότι η αυτοεκτίμηση και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους λειτουργούν ως διαμεσολαβητές

στη σχέση των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Συγκεκριμένα, η σχέση μεταξύ των γονικών πρακτικών (γονική απόρριψη, υπερπροστατευτικότητα, γονική θέρμη) και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων φάνηκε να λειτουργεί μέσω της αυτοεκτίμησης (και στις δύο αναφορές). Αφενός, η γονική απόρριψη δίδει την αντίληψη στα παιδιά ότι δεν είναι άξια αγάπης (Sigel, McGillicuddy-DeLisi & Goodnow, 1992) και αφετέρου η υπερπροστατευτικότητα δίδει την αντίληψη στα παιδιά ότι δεν είναι ικανά και άξια να λειτουργήσουν αυτόνομα (Caldera & Hart, 2004). Αυτά τα δύο στοιχεία φαίνεται να μειώνουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών (Siegler et al., 2003). Από την άλλη, η γονική θέρμη δίδει το αίσθημα στα παιδιά ότι είναι άξια αγάπης και ικανά, συνθήκες που αυξάνουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνονται από τη βιβλιογραφία, όπου αποδεικνύεται ότι η υψηλή αυτοεκτίμηση μειώνει τις πιθανότητες εμφάνισης εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (Emler, 2002).

Ακόμη, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους (ποιοτική φιλική σχέση, κοινωνική αποδοχή) λειτούργησαν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των γονικών πρακτικών (γονική απόρριψη, γονική θέρμη) και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων (μόνο στις αναφορές των παιδιών). Τα παιδιά που απορρίπτονται από τους γονείς τους ενδεχομένως να αναπτύσσουν διαστρεβλωμένη εικόνα για τις φιλικές σχέσεις. Δηλαδή, δεν εμπιστεύονται εύκολα τα άλλα παιδιά, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται στη δημιουργία και διατήρηση ποιοτικών φιλικών σχέσεων (Lansford et al., 2003). Επιπλέον, η γονική απόρριψη συνδέεται με τα εσωτερικευμένα προβλήματα μέσω της χαμηλής κοινωνικής αποδοχής. Φαίνεται ότι τα παιδιά που βιώνουν απόρριψη από τους γονείς τους δεν αποκτούν κοινωνικές δεξιότητες, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να λειτουργήσουν επαρκώς μέσα στην κοινωνία των συνομηλίκων και ως εκ τούτου να μην τυγχάνουν κοινωνικής αποδοχής. Οι συνθήκες αυτές οδηγούν σε αυξημένες πιθανότητες για εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων (Hartup, 1983).

Από την άλλη, η γονική θέρμη συνδέεται αρνητικά με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα μέσω της ποιοτικής φιλικής σχέσης (μόνο στις αναφορές των παιδιών). Η γονική θέρμη λειτουργεί ακριβώς με τον αντίθετο τρόπο από τη γονική απόρριψη. Δηλαδή, η θέρμη προσδίδει το αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης προς τα παιδιά, καθιστώντας τα ικανά να αποκτούν υγιείς σχέσεις, γεγονός που τα προστατεύει από την ανάπτυξη προβλημάτων. Επίσης, η γονική θέρμη συνδέεται αρνητικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα μέσω της κοινωνικής αποδοχής. Όπως έχει λεχθεί και πιο πάνω, η θέρμη παρέχει ασφάλεια και εμπιστοσύνη, στοιχεία που προάγουν κοινωνικές δεξιότητες (Sigel et al., 1992), με αποτέλεσμα τα παιδιά να είναι ικανά να λειτουργήσουν μέσα στην ευρύτερη κοινωνία. Η ικανότητα ενός παιδιού να λειτουργεί με συνεργασία μέσα στην κοινωνία, του προσδίδει κοινωνική αποδοχή, γεγονός που το αποτρέπει από την εμφάνιση εσωτερικευμένων προβλημάτων.

5.4. Ποιοτική ανάλυση διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων

Ένα ενδιαφέρον ερευνητικό ερώτημα είναι να εξακριβωθεί ο βαθμός ομοιότητας των απαντήσεων ως προς την εμφάνιση εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Δηλαδή, πως τα παιδιά και οι γονείς αντιλαμβάνονται τα προβλήματά τους και κατά πόσο οι απαντήσεις τους διαφέρουν ή συγκλίνουν. Η ποιοτική ανάλυση των διαφορών στις αναφορές των παιδιών και των γονέων κατέδειξε συνολικό ποσοστό ομοιότητας για όλες τις σχέσεις 60%. Είναι εμφανές ότι παιδιά και γονείς αντιλαμβάνονται διαφορετικά τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Συνεπώς, το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι οι μετρήσεις για τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών δεν πρέπει να βασίζονται σε μονόπλευρες απόψεις αλλά να προέρχονται από διάφορες πηγές πληροφόρησης.

Ένα σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι ο βαθμός ομοιότητας ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα είναι 48%, σε αντίθεση με 77% ομοιότητα ως προς τα

εξωτερικευμένα προβλήματα. Ως εκ τούτου, είναι φανερή η απόκλιση ειδικότερα ως προς τα εσωτερικευμένα προβλήματα. Το συγκεκριμένο εύρημα επιδέχεται δύο ερμηνειών, αφενός ενδεχομένως οι γονείς να μην είναι ικανοί να εντοπίσουν τα εσωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών τους (Colder et al., 1997) ή αφετέρου τα παιδιά πιθανόν να υπερβάλλουν ως προς τον βαθμό που βιώνουν τα εσωτερικευμένα τους προβλήματα. Από την άλλη, το 77% ομοιότητα ως προς τα εξωτερικευμένα προβλήματα, αν και είναι υψηλότερο το ποσοστό, εντούτοις αποκαλύπτει την απόκλιση των απόψεων παιδιών και γονέων. Μια πιθανή ερμηνεία που μπορεί να δοθεί είναι ότι τα παιδιά στην προσπάθεια τους να φανούν «ώριμα» ή να «δείξουν δυναμικότητα» υπερεκτιμούν τον βαθμό εμφάνισης της επιθετικότητάς τους. Σε κάθε περίπτωση πάντως, είναι γεγονός ότι τα παιδιά και οι γονείς δεν αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών.

5.5. Περιορισμοί

Στην παρούσα έρευνα προκύπτουν ορισμένοι περιορισμοί. Τα ερωτηματολόγια του γονέα έχουν συμπληρωθεί μόνο από τη μητέρα, κατά συνέπεια οι γονικές πρακτικές αλλά και τα προβλήματα αφορούν αποκλειστικά τη σχέση μητέρας-παιδιού. Ακόμη, οι μετρήσεις σχετικά με την ιδιοσυγκρασία του παιδιού λήφθηκαν μόνο από τις μητέρες, οι οποίες πιθανόν να δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν την ιδιοσυγκρασία του παιδιού τους. Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι οι γονείς στις αναφορές τους για την ιδιοσυγκρασία του παιδιού τους, τείνουν να την προσομοιάζουν με τη δική τους προσωπικότητα (Veenstra et al., 2006). Άλλος περιορισμός είναι ότι οι μετρήσεις για τις γονικές πρακτικές, την αυτοεκτίμηση και τις σχέσεις με τους συνομηλίκους προέρχονται από αυτοαναφορές των παιδιών. Οι μετρήσεις που προέρχονται μονόπλευρα ενδεχομένως να επιφέρουν το φαινόμενο της «διαστρεβλωμένης αναφοράς» (reporter bias). Επίσης, ένας άλλος περιορισμός είναι το γεγονός ότι η παρούσα έρευνα βασίζεται μόνο στη χρήση ερωτηματολογίων.

Η συγχρονική μεθοδολογία η οποία ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα αποτελεί ακόμη έναν περιορισμό. Ο σχεδιασμός της έρευνας δεν λαμβάνει υπόψη τους παράγοντες που προηγούνται της εμφάνισης των εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων. Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα δεν ανιχνεύουν τους παράγοντες που δύνανται να διατηρήσουν ή να αλλάξουν τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, κάτι που μπορεί να γίνει με τη χρήση διαχρονικών μεθόδων.

Επίσης, το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε αφορά παιδιά προ-εφηβείας και πρώιμης εφηβείας, τα οποία πιθανόν να επηρεάζονται διαφορετικά από τις γονικές πρακτικές σε σχέση με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας ή όψιμης εφηβείας. Συνεπώς, τα αποτελέσματα δεν μπορούν να γενικευθούν σε παιδιά άλλων ηλικιών. Ένας άλλος περιορισμός, είναι το γεγονός ότι τα αποτελέσματα πιθανόν να ισχύουν μόνο στο συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο. Δηλαδή, οι σχέσεις μεταξύ των παραγόντων οι οποίες έχουν εντοπιστεί, ενδεχομένως να περιγράφουν άτομα που προέρχονται από παρόμοιο πολιτισμικό πλαίσιο με αυτό της παρούσας έρευνας. Κατά συνέπεια, χρειάζεται περισσότερη έρευνα για να εξεταστεί αν τα συγκεκριμένα αποτελέσματα ισχύουν και σε άλλα πολιτισμικά πλαίσια.

Επιπρόσθετος περιορισμός είναι το γεγονός ότι ορισμένοι προβλεπτικοί παράγοντες, αν και είναι στατιστικά σημαντικοί, εντούτοις έδειξαν χαμηλό μέγεθος επίδρασης. Ως εκ τούτου, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας πρέπει να ερμηνεύονται με ιδιαίτερη προσοχή. Τέλος, υπάρχει η ανησυχία της αλληλοεπικάλυψης μεταξύ ορισμένων χαρακτηριστικών της ιδιοσυγκρασίας και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων συμπεριφορών. Ωστόσο, υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι η αφαίρεση αυτών των ερωτημάτων δεν επέφερε καμία διαφορά (Lemery, Essex, & Smider, 2002).

5.6. Συνεισφορά της παρούσας έρευνας

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας στοχεύουν να συνεισφέρουν στην κατανόηση του πολύπλοκου φαινομένου της εμφάνισης εσωτερικευμένων και

εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Χρησιμοποιώντας παράγοντες πλαισίου (γονικές διαστάσεις, σχέσεις με συνομηλίκους), γενετικούς παράγοντες (όλες τις ιδιοσυγκρασιακές διαστάσεις), αλλά και ατομικούς παράγοντες (αυτοεκτίμηση), η παρούσα έρευνα αποκαλύπτει συγκεκριμένους παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων ή εξωτερικευμένων προβλημάτων. Για παράδειγμα, γνωρίζοντας ότι ο συντελεστικός έλεγχος συσχετίζεται αρνητικά με τα προβλήματα των παιδιών, τότε μπορούμε να εκπαιδύσουμε τους γονείς να χρησιμοποιούν συγκεκριμένες πρακτικές ώστε να αυξήσουν τα επίπεδα συντελεστικού ελέγχου των παιδιών τους. Επίσης, γνωρίζοντας ότι η αυτοεκτίμηση και η ποιοτική φιλική σχέση συνδέονται αρνητικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα, τότε μπορούμε να στοχεύσουμε στην αύξηση της αυτοεκτίμησης των παιδιών αλλά και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων για δημιουργία ποιοτικής φιλικής σχέσης.

Επίσης, η παρούσα έρευνα πέρα από τα μοντέλα των κύριων επιδράσεων, εξετάζει μοντέλα αλληλεπίδρασης μεταξύ των παραγόντων πλαισίου και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων, χρησιμοποιώντας ποικίλους παράγοντες ως ρυθμιστές. Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να ενισχύσουμε τις γνώσεις των γονέων έτσι ώστε να χρησιμοποιούν τις ενδεδειγμένες γονικές πρακτικές λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες του παιδιού τους. Για παράδειγμα, τα παιδιά με υψηλή αρνητική διάθεση ωφελούνται από γονικές πρακτικές που χαρακτηρίζονται από έντονη προστασία, ενώ στα παιδιά με χαμηλή αρνητική διάθεση δεν συμβαίνει αυτό.

Επιπρόσθετα, το μοντέλο αλληλεπίδρασης και διαμεσολάβησης που χρησιμοποιείται στην παρούσα έρευνα παρέχει γνώσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο σε προληπτικά όσο και σε παρεμβατικά προγράμματα. Οι επιστήμες που ασχολούνται με τα προγράμματα πρόληψης περιλαμβάνουν ερωτήσεις του τύπου πώς και για ποιον ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα έχει αποτέλεσμα. Τα μοντέλα αλληλεπίδρασης και διαμεσολάβησης είναι ιδανικά για να εξετάσουν τέτοιου είδους ερωτήματα. Η παρέμβαση

που θα γίνει σε κάθε παιδί πρέπει να ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες του, αφού ορισμένες φορές τα προβλήματα προκύπτουν όχι μόνο λόγω της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού αλλά από το μη συνταίριασμα μεταξύ ιδιοσυγκρασίας και αντιδράσεων των γονέων. Για παράδειγμα, το εύρημα ότι η χαμηλή αρνητική διάθεση στα παιδιά σε συνδυασμό με τη γονική υπερπροστατευτικότητα, αποτελούν παράγοντες κινδύνου για ανάπτυξη εσωτερικευμένων προβλημάτων, μας παρέχει πληροφορίες για την ανάπτυξη και το σχεδιασμό προληπτικών προγραμμάτων.

Τέλος, η παρούσα έρευνα σκοπεύει να συνεισφέρει στην κατανόηση των προβλημάτων των παιδιών μελετώντας ταυτόχρονα και άλλους παράγοντες, εκτός από τις γονικές πρακτικές και την ιδιοσυγκρασία. Γνωρίζοντας τον τρόπο με τον οποίο το σύστημα των συνομηλίκων επηρεάζει τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών, τότε μπορούν να αναπτυχθούν προγράμματα με στόχο την τροποποίηση ή την αλλαγή των αρνητικών αντιλήψεων των παιδιών. Κατά συνέπεια, τα παιδιά θα μπορούν να βελτιώσουν τις σχέσεις τους και κατ' επέκταση την προσαρμογή τους. Για παράδειγμα, το εύρημα ότι η γονική απόρριψη συνδέεται με τα εσωτερικευμένα προβλήματα μέσω της χαμηλής κοινωνικής αποδοχής, μας πληροφορεί ότι είναι αναγκαίος ο σχεδιασμός προγραμμάτων για να βοηθηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν ομαλές διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους.

5.7. Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας καταδεικνύουν ότι η ανάπτυξη των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών αποτελεί ένα σύνθετο και πολύπλοκο φαινόμενο. Παρόλο που έχουν γίνει αρκετά βήματα προς την κατεύθυνση της κατανόησης αυτού του φαινομένου, εντούτοις αρκετά ερευνητικά ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα. Πρέπει να δοθεί περισσότερη προσοχή στην αιτιότητα των σχέσεων μιας και οι περισσότερες έρευνες χρησιμοποίησαν συγχρονική μεθοδολογία για

να εξετάσουν τις διάφορες πηγές επίδρασης (γονικές πρακτικές, ιδιοσυγκρασία, σχέσεις με συνομηλίκους, αυτοεκτίμηση, κλπ) ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Για παράδειγμα, η γονική απόρριψη προκαλεί τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών ή τα συγκεκριμένα προβλήματα προκαλούν τη γονική απόρριψη;

Επιπλέον, οι μελλοντικές έρευνες θα ήταν χρήσιμο να χρησιμοποιούν διάφορες μεθόδους μέτρησης, όπως για παράδειγμα πολλαπλές πηγές πληροφόρησης (γονείς, δασκάλους, αυτοαναφορές παιδιών), εργαστηριακά πειράματα, παρατηρήσεις ή φυσιολογικές μετρήσεις. Επίσης, αρκετές έρευνες μελέτησαν την επίδραση των γονικών πρακτικών στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την αμφίδρομη σχέση μεταξύ τους. Επιπρόσθετα, οι μελλοντικές έρευνες θα ήταν καλό να εξετάσουν την αλλαγή στο χρόνο χρησιμοποιώντας διαχρονικό σχεδιασμό. Για παράδειγμα, ορισμένα παιδιά αλλάζουν κατά τη διάρκεια του χρόνου και μειώνονται τα προβλήματα προσαρμογής τους, ενώ σε ορισμένα άλλα παιδιά εξακολουθούν να επιμένουν. Ποιοι είναι λοιπόν εκείνοι οι παράγοντες που συντείνουν στην αλλαγή και ποιοι εκείνοι που καθορίζουν τη συνέχεια των προβλημάτων; Κατά συνέπεια, το κλειδί για τις μελλοντικές έρευνες έγκειται στο να φωτιστεί το κομμάτι της συνέχειας ή μη των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Όπως διαπιστώνουν ορισμένοι ερευνητές (Mullineaux et al., 2009; Crawford et al., 2011) η σχέση των αρνητικών γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων δεν εφαρμόζεται σε όλα τα παιδιά. Συνεπώς, ένα ενδιαφέρον ερευνητικό ερώτημα, με το οποίο οι σύγχρονες έρευνες θα πρέπει να ασχοληθούν, είναι πώς διαφέρουν τα παιδιά που εμφανίζουν εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα από τα παιδιά που βιώνουν παρόμοιες γονικές πρακτικές, αλλά δεν οδηγούνται στο ίδιο εξελικτικό μονοπάτι; Ως εκ τούτου, είναι

σημαντικό να δοθεί έμφαση στους παράγοντες που λειτουργούν προστατευτικά στα παιδιά από την εμφάνιση τέτοιων προβλημάτων.

Ακόμη, είναι απαραίτητες οι έρευνες παρεμβάσεων στους γονείς και στα παιδιά σε διάφορα αναπτυξιακά στάδια, έτσι ώστε να διευκρινιστεί τι συντείνει στο να αλλάξουν ή να παραμείνουν τα προβλήματα των παιδιών. Είναι σημαντικό για παράδειγμα να γνωρίζουμε αν μια γονική πρακτική είναι «επιβλαβής» (π.χ. γονική απόρριψη) ή αν απλώς δεν λειτουργεί σωστά (π.χ. υπερπροστατευτικότητα). Αν είναι επιβλαβής πρέπει να απομακρυνθεί, ενώ αν δεν λειτουργεί σωστά απλώς πρέπει να αντικατασταθεί. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαίο να κατανοηθεί η δυναμική που κρύβεται πίσω από την εμφάνιση των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Αναγκαία, είναι επίσης η χρήση πιο εξελιγμένων μεθοδολογικών προσεγγίσεων, όπως για παράδειγμα διαχρονικά μοντέλα ανάπτυξης (growth modeling), τα οποία θα συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας. Ακόμη, είναι απαραίτητο να βελτιωθούν οι έρευνες που έχουν ως επίκεντρο το μοντέλο αλληλεπίδρασης. Δηλαδή, θα υπήρχε περισσότερη σαφήνεια στα αποτελέσματα αν υπήρχε συμφωνία μεταξύ των ερευνητών για τις γονικές μεταβλητές αλλά και τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά. Οι έρευνες φαίνεται να διαφέρουν στον ορισμό αλλά και στη μέτρηση των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας. Για παράδειγμα, ορισμένοι ερευνητές χρησιμοποιούν ως γονική μέτρηση τη γονική υπευθυνότητα, άλλοι ερευνητές χρησιμοποιούν τη γονική θέρμη, ενώ ορισμένοι άλλοι τη γονική ευαισθησία. Οι πιο πάνω έννοιες φαίνεται να είναι κοντινές αλλά συνάμα διαφέρουν, με απόρροια να προκαλείται σύγχυση ως προς τη σχέση τους με τα εσωτερικευμένα/ εξωτερικευμένα προβλήματα (Feinberg et al., 2000).

Επίσης, είναι λιγοστές οι μελέτες οι οποίες εξέτασαν ταυτόχρονα αρκετές διαστάσεις της ιδιοσυγκρασίας και αρκετές διαστάσεις της γονικότητας. Μελλοντικές

έρευνες θα ήταν καλό να καλύψουν αυτό το βιβλιογραφικό κενό. Επιπρόσθετα, η έννοια της θετικής συναισθηματικότητας φαίνεται να μην έχει μελετηθεί αρκετά από τους ερευνητές. Ωστόσο, σύμφωνα με αρκετές έρευνες οι οποίες χρησιμοποιούν διαδραστικά μοντέλα, οι γονείς επηρεάζουν την ιδιοσυγκρασία των παιδιών (Belsky et al., 1998; Davidov & Grusec, 2006; Hinshaw, 2008). Συνεπώς, οι επόμενες έρευνες είναι αναγκαίο να επικεντρωθούν στον εντοπισμό των γονικών πρακτικών που συντείνουν στην ανάπτυξη της θετικής συναισθηματικότητας, έτσι ώστε να προωθηθούν εκείνες οι συγκεκριμένες γονικές πρακτικές. Ακόμη, οι μελλοντικές έρευνες θα ήταν χρήσιμο να συμπεριλάβουν μοντέλα με τα οποία να εξετάζουν εάν η αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών και της ιδιοσυγκρασίας προβλέπουν αλλαγές στα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών.

Ένας υποσχόμενος ερευνητικός δρόμος, είναι ο εντοπισμός παραγόντων διαμεσολάβησης και ο ρόλος τους στην εξεύρεση παραγόντων κινδύνου ή προστασίας. Τα μοντέλα διαμεσολάβησης συμβάλλουν στην κατανόηση των μηχανισμών που οδηγούν στη σύνδεση των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων. Χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι πιθανοί διαμεσολαβητές, οι ερευνητές πιθανόν να υπερεκτιμούν ή να υποτιμούν τις σχέσεις μεταξύ των γονικών πρακτικών και των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών. Για παράδειγμα, το εύρημα ότι η γονική απόρριψη λειτουργεί μέσω της χαμηλής αυτοεκτίμησης για να επιφέρει εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, φωτίζει τον μηχανισμό μέσα από τον οποίο μεταδίδονται τα προβλήματα των παιδιών. Με αυτό τον τρόπο δίδεται η ευχέρεια καλύτερου σχεδιασμού προγραμμάτων πρόληψης αλλά και παρεμβατικών προγραμμάτων.

Οι γονείς χρησιμοποιούν ένα ευρύ φάσμα από πρακτικές, δηλαδή την ίδια στιγμή μπορεί να χρησιμοποιούν αγχώδης ανατροφή, υπερπροστατευτικότητα, χαμηλό συμπεριφορικό έλεγχο και θέρμη. Όμως, σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι ο

υψηλός ψυχολογικός έλεγχος συνδέεται με τα εξωτερικευμένα προβλήματα αλλά μόνο όταν οι γονείς χρησιμοποιούν ταυτόχρονα και υψηλό συμπεριφορικό έλεγχο (Kiff et al., 2011). Η συγκεκριμένη ενδιαφέρουσα αλληλεπίδραση, ανοίγει δίοδους για μελλοντικές έρευνες οι οποίες θα ερευνούν συνδυαστικά την αλληλεπίδραση των γονικών πρακτικών.

Τέλος, σύμφωνα με τον Reiss (2005) υπάρχει μια στατιστικά σημαντική αρνητική αλληλεπίδραση μεταξύ της αρνητικής διάθεσης και της γονικής θέρμης ως προς τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη αλληλεπίδραση δεν εξηγεί επαρκώς το πώς παράγεται ακριβώς αυτό το αποτέλεσμα. Τι ακριβώς κάνει η γονική θέρμη για να τροποποιήσει το μονοπάτι από την αρνητική διάθεση στα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα; Επηρεάζει τους βιολογικούς μηχανισμούς, τους συμπεριφορικούς μηχανισμούς ή και τα δύο; Οι επόμενες έρευνες είναι απαραίτητο να λύσουν τέτοια ερωτήματα. Ενδεχομένως, τα συγκεκριμένα ερωτήματα να μπορούν να λυθούν μελετώντας περισσότερο από ένα παιδί μέσα στην οικογένεια. Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να ανακαλύψουμε διαφορές εντός της οικογένειας και όχι μεταξύ των οικογενειών.

5.8. Τελικά Συμπεράσματα

Η σύγχρονη έρευνα στο χώρο της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας δίδει έμφαση σε μια πιο ολιστική και συστηματική προσέγγιση για την κατανόηση των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων των παιδιών, μελετώντας τα ως μέρος ενός ευρύτερου συστήματος άμεσων και έμμεσων επιδράσεων (Crawford et al., 2011). Παράγοντες όπως οι γονικές πρακτικές, η ιδιοσυγκρασία των παιδιών, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους και η αυτοεκτίμηση φαίνεται να επηρεάζουν σημαντικά την ανάπτυξη των παιδιών. Σκοπός της παρούσας έρευνας, ήταν ακριβώς να συμβάλει στην περαιτέρω κατανόηση του πολύπλοκου φαινομένου της εμφάνισης εσωτερικευμένων/

εξωτερικευμένων προβλημάτων και της προκοινωνικής συμπεριφοράς σε παιδιά σχολικής ηλικίας.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας καταδεικνύουν ότι όλοι οι παράγοντες λειτουργούν ταυτόχρονα για να προβλέψουν τα προβλήματα των παιδιών, γεγονός που συνάδει με την οικολογική προσέγγιση. Οι πιο πάνω παράγοντες (γονικές πρακτικές, ιδιοσυγκρασία, σχέσεις με συνομηλίκους, αυτοεκτίμηση) έχουν άμεσες επιδράσεις στα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών, αλλά και στην προκοινωνική συμπεριφορά. Επιπλέον, οι αλληλεπιδράσεις κατέδειξαν ότι είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη η ιδιοσυγκρασία του παιδιού και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του (σχέσεις με συνομηλίκους, αυτοεκτίμηση), όταν εξετάζονται οι επιδράσεις των γονικών πρακτικών ως προς τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών. Τα αποτελέσματα φανερώνουν αρκετές αλληλεπιδράσεις οι οποίες υποδηλώνουν ότι υπάρχουν ατομικές διαφορές στην ευαισθησία των παιδιών στις θετικές και αρνητικές γονικές πρακτικές.

Ο στόχος της παρούσας έρευνας είναι να εντοπίσει ποιες γονικές πρακτικές είναι κατάλληλες αναλόγως των ιδιομορφιών των παιδιών. Για παράδειγμα, το εύρημα ότι η υπερπροστατευτικότητα αποτελεί αρνητική πρακτική για τα παιδιά με υψηλή εξωστρέφεια, αλλά θετική πρακτική για τα παιδιά με χαμηλή εξωστρέφεια, αναδεικνύει ότι αν μια πρακτική θα ονομαστεί θετική ή αρνητική εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του παιδιού. Το ίδιο συμβαίνει και με τα παιδιά χαμηλής και υψηλής αρνητικής διάθεσης. Δηλαδή, η υπερπροστατευτικότητα στα παιδιά χαμηλής αρνητικής διάθεσης συνδέεται με τα εσωτερικευμένα προβλήματα, συνεπώς αποτελεί αρνητική γονική πρακτική. Από την άλλη, στα παιδιά υψηλής αρνητικής διάθεσης η υπερπροστατευτικότητα δεν συνδέεται με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα, άρα αποτελεί θετική γονική πρακτική. Επίσης, το γενικότερο εύρημα ότι τα παιδιά με «εύκολη ιδιοσυγκρασία» αναπτύσσονται

καλύτερα μέσα σε ένα περιβάλλον που διακατέχεται από γονική θέρμη, καταδεικνύει τι ωφελεί αυτά τα παιδιά.

Επίσης, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας έχουν ως στόχο να βελτιώσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τις γονικές πρακτικές αλλά και τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών. Δηλαδή, επιχειρεί να απαντήσει σε ερωτήματα του τύπου ποια παιδιά είναι υψηλού κινδύνου για ανάπτυξη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων, τι προστατεύει τα παιδιά, ποιες γονικές πρακτικές είναι οι αρμόζουσες για κάθε παιδί και ποιοι είναι οι μηχανισμοί σύνδεσης των γονικών πρακτικών με τα εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα. Οι συγκεκριμένες πληροφορίες είναι χρήσιμες για την ανάπτυξη και το σχεδιασμό προγραμμάτων πρόληψης και παρέμβασης, τα οποία θα απευθύνονται σε γονείς και εκπαιδευτικούς.

Ένα από τα αγωνιώδη ερωτήματα των γονέων είναι πώς αναπτύσσονται τα παιδιά τους. Η σύγχρονη έρευνα οφείλει να συνεχίσει να ασχολείται με την επίδραση των γονέων ως προς την ανάπτυξη των παιδιών, εμπλουτίζοντας τις γνώσεις μας γύρω από το θέμα. Οι διαταραχές κατά την ενήλικη ζωή μπορεί να έχουν την ρίζα τους στους παράγοντες κινδύνου της παιδικής ηλικίας. Κατανοώντας τους παράγοντες κινδύνου μπορούμε να προλάβουμε την επιδείνωση των προβλημάτων στα παιδιά. Σύμφωνα με αρκετούς ερευνητές, αν αυτοί οι πρώτοι παράγοντες κινδύνου μειώνονταν μέσα από αποτελεσματικές παρεμβάσεις, μέχρι και 57% των περιπτώσεων με εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα θα αποτρέπονταν έως την ηλικία των έντεκα ετών (Carter et al., 2004). Κατά συνέπεια, μπορεί κανείς να αναλογιστεί πόσο διαφορετική θα ήταν η ζωή αυτών των παιδιών, των οικογενειών τους και της κοινωνίας ευρύτερα αν υπήρχε η έγκαιρη και σωστή παρέμβαση. Καταληκτικά, στην παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να εξετάσουμε ποικίλους παράγοντες που σχετίζονται με την εμφάνιση εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στα παιδιά. Η πρόθεσή μας, ήταν να χρησιμοποιήσουμε

τα δεδομένα αυτά με απώτερο σκοπό να συμβάλουμε στην κατανόηση και κατ' επέκταση μείωση του πολυδιάστατου φαινομένου της εμφάνισης εσωτερικευμένων/ εξωτερικευμένων προβλημάτων στην παιδική ηλικία και στην πρώιμη εφηβεία.

Νίκος Γεωργίου

Βιβλιογραφία

- Abidin, R.R. (1992). The determinants of parenting behavior. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(4), 407-412. DOI: 10.1207/s15374424jccp2104-12.
- Ahadi, S.A., Rothbart, M.K., & Ye, R. (1993). Children's temperament in the U.S. and China: similarities and differences. *European Journal of Personality*, 7, 359-377.
- Allen, J.P., Leadbeater, B.J., & Aber, I. (1994). The development of behavior syndromes in at-risk adolescents. *Development and Psychopathology*, 6, 323-342.
- Amato, P.R., & Cheadle, J.E. (2008). Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: A comparison of adopted and biological children. *Social Forces*, 86(3), 1139-1161. DOI: 10.1353/sof.0.0025.
- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.rev.). Washington DC: Author.
- Anderson, J.C., Williams, S., McGee, R., & Silva, P.A. (1987). DSM-III disorders in preadolescent children. Prevalence in a large sample from the general population. *Archive General Psychiatry*, 44, 69-76. DOI: 10.1001/archpsyc.1987.01800130081010.
- Angold, A., & Rutter, M. (1992). The effects of age and pubertal status on depression in a large clinical sample. *Development and psychopathology*, 4, 5-28. DOI: 10.1017/S0954579400005538.
- Asher, S.R., & Coie, J.D. (1990). *Peer rejection in childhood*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Asher, S.R., & Rose, A.J. (1997). Promoting children's social-emotional adjustment with peers. In P. Salovey & D.J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 196-230). New York: Basic Books.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Barber, B.K. (1996). Parental psychological control: Revising a neglected construct. *Child development*, 67, 3296-3319. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1996.tb01915.x.
- Barkmann, C., & Schulte-Markwort, M. (2005). Emotional and behavioral problems of children and adolescents in Germany. An epidemiological screening. *Social Psychiatry Psychiatric Epidemiology*, 40(5), 357-366. DOI: 10.1007/s00127-005-0904-3.
- Barkow, J. (1980). Prestige and self-esteem: A biosocial interpretation. In D.R. Omark F.F. Strayer, & D.G. Freedom (Eds.), *Dominance relations: An ethological view of human conflict and social interaction* (pp. 319-332). New York: Garland STPM Press.
- Baron, R.M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182. DOI: 10.1037/0022-3514.51.6.1173.
- Bates, J., Petit, G., & Dodge, K. (1995). Family and child factors in stability and change in children's aggressiveness in elementary school. In J. MaCord (Ed.), *Coercion and punishment in long-term perspectives* (pp. 124-138). New York: Cambridge University Press.

- Baumeister, F.R., & Leary, R.M. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529. DOI: 10.1037/0033-2909.117.3.497.
- Baumrid, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43-88.
- Baumrid, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1, pt.2). DOI: 10.1037/h0030372.
- Baumrid, D. (1989). Rearing competent children. In *Child Development Today and Tomorrow*, Damon, W. (Ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Bednar, R.L., Wells, M.G., & Peterson, S.R. (1989). *Self-esteem: paradoxes and innovations in clinical theory and practice*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Belsky, J. (1997). Variation in susceptibility to environmental influence: An evolutionary argument. *Psychological Inquiry*, 8, 182-186. DOI: 10.1207/s15327965pli0803_3.
- Belsky, J. (2005). Differential susceptibility to rearing influence: An evolutionary hypothesis and some evidence. In B. Ellis & D. Bjorklund (eds.), *Origins of the social mind: Evolutionary Psychology and Child Development* (pp. 139-163). New York, NY: Guilford Press.
- Belsky, J., Bakermans-Kranenbourg, M.J., & van Ijzendoorn, M.H. (2007). For better and for worse: Differential susceptibility to environmental influences. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 300-304. DOI: 10.1111/j.1467-8721.2007.00525.x

- Belsky, J., Kuang-Hua, H., & Crnic, K. (1998). Mothering, fathering, and infant negativity as antecedents of boy's externalizing problems and inhibition at age 3 years: Differential susceptibility to rearing experience? *Development and Psychopathology*, 10, 301-319.
- Belsky, J., & Pluess, M. (2009). Beyond diathesis stress: Differential susceptibility to environmental influences. *Psychological Bulletin*, 135(6), 885-908. DOI: 10.1037/a0017376.
- Bernstein, G.A. & Borchardt, C.M. (1991). Anxiety disorders of childhood and adolescence: A critical review. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30(4), 519-532. DOI: 10.1097/00004583-199107000-00001.
- Biggs, B.K., Nelson, J.M., & Sampilo, M.L. (2010). Peer relations in the anxiety-depression link: Test of a mediation model. *Anxiety, Stress, & Coping*, 23(4), 431-447. DOI: 10.1080/10615800903406543.
- Birnbaum, D.W., & Croll, W.L. (1984). The etiology of children's stereotypes about sex differences in emotionality. *Sex Roles*, 10, 677-691. DOI: 10.1007/BF00287379.
- Blair, C. (2002). Early intervention for low birth weight preterm infants: The role of negative emotionality in the specification of effects. *Development and Psychopathology*, 14, 311-332. DOI: 1017/S0954579402002079.
- Block, J.H. (1978). Another look at sex differentiation in the socialization behaviors of mothers and fathers. In J. Sherman & F.L. Denmark (Eds.), *Psychology of women: Future of research* (pp. 29-87). New York: Psychological Dimensions.
- Boivin, M., Hymel, S., & Bukowski, W.M. (1995). The roles of social withdrawal, peer rejection, and victimization by peers in predicting loneliness and depressed mood

- in children. *Development and Psychopathology*, 7, 765-786. DOI: 10.1017/S0954579400006830.
- Bot, M., de Leeuw den Bouter, B.J., & Adriaanse, M.C. (2011). Prevalence of psychosocial problems in Dutch children aged 8-12 years and its association with risk factors and quality of life. *Epidemiology of Psychiatric Science*, 20(4), 357-365. DOI: 10.1017/S2045796011000540.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol. I*. New York: Basic Books.
- Boyce, W.T., & Ellis, B.J. (2005). Biological sensitivity to context: I. An evolutionary-developmental theory of the origins and functions of stress reactivity. *Development and Psychopathology*, 17, 271-301. DOI: 10.1017/S0954579405050145.
- Boyd, C.P., Kostanski, M., Gullone, E., Ollendick, T.H., & Shek, D.T.L. (2000). Prevalence of anxiety and depression in Australian adolescents: Comparisons with worldwide data. *Journal of Genetic Psychology*, 161(4), 479-492. DOI: 10.1080/00221320009596726.
- Brauner, C.B., & Stephens, C.B. (2006). Estimating the prevalence of early childhood serious emotional/behavioral disorders: Challenges and recommendations. *Public Health Reports*, 121, 303-310.
- Brennan, T.G., & O'Laideain, D.S. (1980). A comparison of normal and disturbed adolescent Offer Self Image Questionnaire responses in an Irish cultural setting. *Journal of Youth and Adolescence*, 9, 11-18. DOI: 10.1007/BF02088376.
- Brody, L.R. (1999). *Gender, emotion and the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Bronfenbrenner, U. (1989). Ecological systems theory. In R. Vasta (ed.), *Six theories of child development*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Brown, J.D. (1993). Self-esteem and self-evaluations: Feeling is believing. In J. Suls (ed.), *Psychological perspectives on the self* (vol.4, pp.27-58). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Buchanan, J.P., McGue, M., Keyes, M., & Iacono, W.G. (2009). Are there shared environmental influences on adolescent behavior? Evidence from a study of adoptive siblings. *Behavioral Genetics*, 39, 532-540. DOI: 10.1007/s10519-009-9283-y.
- Bukowski, W.M., & Adams, R. (2005). Peer relationships and psychopathology: Markers, moderators, mediators, mechanisms, and meanings. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 3-10. DOI: 10.1207/s15374424jccp3401_1.
- Bukowski, W.M., & Hoza, B. (1989). Popularity and friendship: Issues in theory, measurement, and outcome. In T.J. Berndt & G. W. Ladd (eds.). *Peer relationships in child development* (pp.15-45). New York: Wiley.
- Buss, A.H., & Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Caldera, M.Y., & Hart, S. (2004). Exposure to Child Care, Parenting Style and Attachment Security. *Infant and Child development*, 13, 21-33. DOI: 10.1002/icd.329.
- Calkins, S.D. (2002). Does aversive behavior during toddlerhood matter? The effects of difficult temperament on maternal perceptions and behavior. *Infant Mental Health Journal*, 23, 381-402. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2011.00847.x.
- Carter, A.S., Briggs-Gowan, M.J., & Davis, N.O. (2004). Assessment of young children's social-emotional development and psychopathology: Recent advances and

recommendations for practice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(1), 109-134. DOI: 10.1046/j.0021-9630.2003.00316.x.

Chaplin, T.M., Cole, P.M., & Zahn-Waxler, C. (2005). Parental socialization of emotion expression: Gender differences and relations to child adjustment. *Emotion*, 5(1), 80-88. DOI: 10.1037/1528-5642.5.1.80.

Chess, S. & Thomas, A. (1991). Temperament and the concept of goodness of fit In J.Strelau & A. Angleitner (Eds), *Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement*. New York, NY: Plenum Press.

Cicchetti, D., & Cohen, D. J. (Eds.), (1995). *Developmental psychopathology: Theory and method (Vol. 1)*. New York: Wiley.

Colder, C.R., Lochman, J.E., & Wells, K.C. (1997). The moderating effects of children's fear and activity level on relations between parenting practices and childhood symptomatology. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25, 251-263. DOI: 10.1023/A: 1025704217619.

Colder, C.R., & O' Connor, R.M. (2004). Gray's reinforcement sensitivity model and child psychopathology: Laboratory and questionnaire assessment of the BAS and BIS. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, 435-451. DOI: 10.1023/B: JACP.0000030296.54122.b6.

Collins, N.L., & Reed, S.J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644-663. DOI: 10.1037/0022.3514.58.4.644

Collins, W.A., Maccoby, E.E., Steinberg, L., Hetherington, E.M., & Bornstein, M.H. (2000). Contemporary research on parenting. *American Psychologist*, 55 (2), 218-232. DOI: 10.1037//0003-066X.55.2.218.

- Conger, R., & Elder, G.E. (1994). *Families in troubled times: Adapting to change in rural America*. New York: Aldine.
- Connell, A.M., & Goodman, S.H. (2002). The association between psychopathology in fathers versus mothers and children's internalizing and externalizing behavior problems: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 128, 746-773. DOI: 10.1037/0033-2909.128.5.746.
- Cooper, J.E., Holman, J., & Braithwaite, V.A. (1983). Self-esteem and family cohesion: The child's perspective and adjustment. *Journal of Marriage and Family*, 45(1) 153-159.
- Cornell, A. H., & Frick, P.J. (2007). The moderating effects of parenting styles in the association between behavioral inhibition and parent-reported guilt and empathy in preschool children. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36, 305-318.
- Costa P.T., Jr., & McGrae, R.R. (1994). Set like plaster: Evidence for the stability of adult personality. In T.F. Hetherington, & J.L. Weinberger (Eds.), *Can personality change?* (pp.21-40). Washington, DC: American Psychological Association.
- Costello, E.J. (1989). Developments in child psychiatric epidemiology. *Journal of American Academy Child and Adolescent Psychiatry*, 28, 836-841. DOI: 10.1097/00004583-198911000-00004.
- Costello, E.J., Costello, A.J., Edelbrock, C., Burns, B.J., & Dulcan, M.K. (1988). Psychiatric disorders in pediatric primary care. Prevalence and risk factors. *Archives General Psychiatry*, 45, 1107-1116. DOI: 10.1001/archpsyc.1988.01800360055008.

- Cowan, P.A., Powell, D., & Cowan, C.P. (1998). Parenting interventions: A family systems perspective. In W. Damon, I. Siegel, & K.A. Renninger (Eds.), *Handbook of child psychology: Child psychology in practice* (Vol. 4, pp, 3-72). New York: Wiley.
- Crawford, N.A., Schrock, S., & Woodruff-Borden, J. (2011). Child internalizing symptoms: Contributions of child temperament, maternal negative affect, and family functioning. *Child Psychiatry Human Development*, 42, 53-64. DOI: 10.1007/s10578-010-0202-5.
- Crittenden, M.P. (1992). Quality of attachment in the preschool years. *Development and Psychopathology*, 4, 209-241. DOI: 10.1017/S0954579400000110.
- Crockenberg, S., & McClusky, K. (1986). Change in maternal behavior during the baby's first year of life. *Child Development*, 57, 746-753.
- Crocker, J., & Park, L.E. (2004). The costly pursuit of self-esteem. *Psychological Bulletin*, 130, 392-414. DOI: 10.1037/0033.2909.130.3.392.
- Cutrona, C.E. (1982). Transition to college: Loneliness and the process of social adjustment. In L.A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy* (pp. 291-309). New York: Wiley.
- Dalgas-Pelish, P. (2006). Effects of a self-esteem intervention program on school-age children. *Pediatric Nursing*, 8, 341-349.
- Davidov, M., & Grusec, J.E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, 77, 44-58. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2006.00855.x.

- Davies, P.T., & Cummings, M.E. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116(3), 387-411. DOI: 10.1037/0033-2909.116.3.387.
- Deater-Deckard, K. (2001). Annotation: Recent research examining the role of peer relationships in the development of psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(5), 565-579. DOI: 10.1017/S0021963001007272.
- Deater-Deckard, K., & Dodge, K. (1997). Spare the rod, spoil the authors: emerging themes in research on parenting. *Psychological Inquiry*, 8, 230-235. DOI: 10.1207/s15327965pli0803_13.
- Degnan, K.A., Calkins, S.D., Keane, S.P., & Hill-Soderlund, A.L. (2008a). Profiles of disruptive behavior across early childhood: Contributions of frustration reactivity, physiological regulation, and maternal behavior. *Child Development*, 79, 1357-1376. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2008.01193.x.
- De Haan, A.D., Prinzie, P., & Dekovic, M. (2009). Mother's and father's personality and parenting: The mediating role of sense of competence. *Developmental Psychology*, 45(6), 1695-1707. DOI: 10.1037/a0016121.
- Demir, M., & Urberg, K.A. (2004). Friendship and adjustment among adolescents. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 68-82. DOI: 10.1016/j.jecp.2004.02.006.
- Diamond, S. (1957). *Personality and temperament*. New York: Harper.
- Dill, E.J., Vernberg, E.M., Fonagy, P., Twemlow, S.W., & Gamm, B.K. (2004). Negative affect in victimized children: The roles of social withdrawal, peer rejection, and attitudes towards bullying. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, 159-173. DOI: 10.1023/B: JACP.0000019768.31348.81.

- Dishion, T.J., Nelson, S.E., & Yasui, M. (2005). Predicting early adolescent gang involvement from middle school adaptation. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34, 62-73. DOI: 10.1207/s15374424jccp3401_6.
- Dodge, K.A., Bates, J., & Petit, G.S. (1990). Mechanisms in the cycle of violence. *Science*, 250, 1678-1683. DOI: 10.1126/science.2270481.
- Domitrovich, C.E., & Bierman, K.L. (2001). Parenting practices and child social adjustment: Multiple pathways of influence. *Meriill-Palmer Quarterly*, 47(2), 235-263. DOI: 10.1353/mpq.2001.0010.
- Dornbusch, S., Ritter, P. L., Leiderman, H. P., Roberts, F. D. & Fraleigh, M.J. (1987). The relation of Parenting Style to Adolescent School Performance. *Child Development*, 58, 1244-1257.
- Downey, G., & Walker, E. (1992). Distinguishing family-level and child-level influences on the development of depression and aggression. *Development and Psychopathology*, 4, 81-96. DOI: 10.1017/S0954579400005575.
- Duck, S. (1983). *The psychology of close relationships*. New York: St. Martin's press.
- Dumas, M.T., Lawford, H., Tieu, T.T., & Pratt, W.M. (2009). Positive Parenting in Adolescence and Its Relation to Low Point Narration and Identity Status in Emerging Adulthood: A Longitudinal Analysis. *Developmental Psychology*, 45, 1531-1544. DOI: 10.1037/a0017360.
- Eaton, W.O., & Enns, L.R. (1986). Sex differences in human motor activity level. *Psychological Bulletin*, 100, 19-28. DOI: 10.1037/0033-2909.100.1.19.

- Eggum, N.D., Eisenberg, N., Spinrad, T.L., Reiser, M., Gaertner, B.M., Sallquist, J., et al. (2009). Development of shyness: Relations with children's fearfulness, sex, and maternal behavior. *Infancy*, 14, 263-286. DOI: 10.1080/15250000902839971.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T.L., Fabes, R.A., Shepard, S.A., Reiser, M., Murphy, B.C., Losoya, S.H., & Guthrie, I. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, 72(4), 1112-1134. DOI: 10.1111/1467-8624.00337.
- Eisenberg, N., Sadovsky, A., Spinrad, T.L., Fabes, R.A., Losoya, S. H., Valiente, C., et al. (2005a). The relations of problem behavior status to children's negative emotionality, effortful control, and impulsivity: Concurrent relations and prediction of change. *Developmental Psychology*, 41, 193-211. DOI: 10.1037/0012-1649.41.1.193.
- Ellis, B.J., & Boyce, W. (2008). Biological sensitivity to context. *Current Directions in Psychological Science*, 17, 183-187. DOI: 10.1111/j.1467-8721.2008.00571.x.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J.S., Goldsmith, H.H., & Van Hulle, C.A. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 33-72. DOI: 10.1037/0033-2909.132.1.33.
- Emler, N. (2002). The costs and causes of low self-esteem. *Youth Studies Australia*, 21(3), 45-48.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited: Or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28, 404-416. DOI: 10.1037/h0034679.
- Epstein, H.T. (1978). Growth spurts during brain development: Implications for educational policy and practice. In K.J. Rehage (Ed.), *Education and the brain*

(Part II), NSSE Chicago: The Seventy-Seventh Yearbook of the National Society for the study of education.

Fagot, B.I. (1997). Attachment, parenting, and peer interactions of toddler children. *Developmental Psychology*, 33, 489-499. DOI: 10.1037/0012-1649.33.3.489.

Fairchild, A.J., & MacKinnon D.P. (2009). A general model for testing mediation and moderation effects. *Prevention Science*, 10, 87-99. DOI: 10.1007/s11121-008-0109-6.

Feinberg, M.E., Neiderhiser, J.M., Simmens, S., Reiss, D., & Hetherington, M. (2000). Sibling comparison of differential parental treatment in adolescence: Gender, self-esteem, and emotionality as mediators of the parenting-adjustment association. *Child Development*, 71(6), 1611-1628. DOI: 10.1111/1467-8624.00252.

Feldman, R.S. (2009). *Εξελικτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη*. Αθήνα: Gutenberg.

Filipek, P. (1999). Neuroimaging in the developmental disorders: The state of science. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 113-128. DOI: 10.1111/1469-7610.00426.

Fombone, E. (1994). The Chartres study: prevalence of psychiatric disorders among French school-aged children. *British Journal of Psychiatry*, 164, 69-79.

Forehand, R., Wells, K.C., & Griest, D.L. (1980). An examination of the social validity of a parent training program. *Behavior Therapy*, 11, 488-502. DOI: 10.1016/S0005-7894(80)80065-7.

Fowles, D.C., & Kochanska, G. (2000). Temperament as a moderator of pathways to conscience in children: The contribution of electrodermal activity. *Psychophysiology*, 37, 788-795.

- Freud, S. (1920). *A general introduction to psychoanalysis*. New York: Boni & Liveright.
- Frick, P.J., Kamphaus, R.W., Lahey, B.B., Christ, M.A.G., Hart, E.L., & Tannenbaum, T.E. (1991). Academic underachievement and the disruptive behavior disorders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 59*, 289-294. DOI: 10.1037/0022-006x.59.2.289.
- Frick, P.J., & Morris, A.S. (2004). Temperament and developmental pathways to conduct problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 54-68. DOI: 10.1207/S15374424JCCP3301_6.
- Friedman, R.M., Kutash, K., & Duchnowski, A.J. (1996). The population of concern: Defining the issues. In: Stroul, BA, editor. *Children's mental health: Creating systems of care in a changing society*. Baltimore: Paul H. Brooks.
- Gallagher, K.C. (2002). Does child temperament moderate the influence of parenting on adjustment? *Developmental Review, 22*, 623-643. DOI: 10.1016/S0273-2297(02)00503-8.
- Gauze, C., Bukowski, W.M., Aquan-Assee, J., & Sippola, L.K. (1996). Interactions between family environment and friendship and association with self-perceived well-being during early adolescence. *Child Development, 67*, 2201-2216. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1996.tb01852.x.
- Gilliom, M., & Shaw, D.S. (2004). Codevelopment of externalizing and internalizing problems in early childhood. *Development and Psychopathology, 16*, 313-333. DOI: 10.1017/S0954579404044530.
- Gold, m., & Mann, D. (1972). Delinquency as defense. *American Journal of Orthopsychiatry, 42*, 463-468. DOI: 10.1111/j.1939-0025.1972.tb02513.x.

- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581-586. DOI: 10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x.
- Goodman, R., Ford, T., Simmons, H., Gatward, R., & Meltzer, H. (2000). Using the strengths and difficulties questionnaire (SDQ) to screen for child psychiatric disorders in a community sample. *The British Journal of Psychiatry*, 177, 534-539. DOI: 10.1192/bjp.177.6.534.
- Goodman, S.H., Rouse, M.H., Connell, A.M., Broth, M.R., Hall, C.M., & Heyward, D. (2011). Maternal depression and child psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Child Family Psychology Review*, 14, 1-27. DOI: 10.1007/s10567-010-0080-1.
- Gray, M., & Steinberg, L. (1999). Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 574-587. DOI: 10.2307/353561.
- Grolnick, W.S., & Ryan, R.M. (1989). Parent styles associated with children's self-regulation and competence in school. *Journal of Educational Psychology*, 81, 143-154. DOI: 10.1037/0022-0663.81.2.143.
- Gruner, K., Muris, P., & Merckelbach, H. (1999). The relationship between anxious rearing behaviors and anxiety disorders symptomatology in normal children. *Journal of Behavior Therapy*, 30, 27-35. DOI: 10.1016/S0005-7916(99)00004-X.
- Guajardo, R.N., Snyder, G., & Petersen, R. (2009). Relationships among Parenting Practices, Parental Stress, Child Behavior, and Children's Social - cognitive Development. *Infant and Child Development*, 18, 37-60. DOI: 10.1002/icd.578.

- Hansen, J.C., & Maynard, P.E. (1973). *Youth: Self-concept and behavior*. Columbus, OH: Charles E. Merrill.
- Harter, S. (1982). The Perceived Competence Scale for Children. *Child Development*, 53, 87-97. DOI: 10.2307/1129640.
- Harter, S. (1985). Manual for the self-perception profile for children. Denver, CO: University of Denver.
- Harter, S. (1988b). Manual for the self-perception profile for adolescents. Denver, CO: University of Denver.
- Harter, S. (1993). Causes and consequences of low self-esteem in children and adolescents. In R.F. Baumeister (Ed.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (pp. 87-116). New York: Plenum.
- Harter, S. (1999). *The cognitive and social construction of the developing self*. New York: Guilford Press.
- Harter, S. (2012). *Self-Perception Profile for Children: Manual and Questionnaires*. Denver, CO: University of Denver.
- Hartup, W.W. (1983). Peer relations. In P.H. Mussen (Ed.), *Handbook of child development: Vol 4. Socialization personality and social development* (4th ed., pp. 103-196). New York: Wiley.
- Hastings, P.D., Rubin, K.H., & DeRose, L. (2005). Links among gender, inhibition, and parental socialization in the development of prosocial behavior. *Merrill- Palmer Quarterly*, 51, 467-493.

- Hewstone, M., & Stroebe, W. (2007). *Introduction to Social Psychology. A European perspective*. Oxford: BLACKWELL Publishers.
- Hinshaw, S.P. (2008). Developmental psychopathology as a scientific discipline: Relevance to behavioral and emotional disorders of childhood and adolescence. In T.P. Beauchaine & S.P. Hinshaw (Eds.), *Child and adolescent psychopathology* (pp. 3-26). Hoboken, NJ: Wiley.
- Hodges, E.V.E., Boivin, M., Vutaro, F., & Bukowski, W.M. (1999). The power of friendship: Protection against an escalating cycle of peer victimization. *Developmental Psychology*, 35(1), 94-101. DOI: 10.1037/0012-1649.35.1.94.
- Horwitz, B., & Neiderhiser, J.M. (2011). Gene-environment interplay, family relationships, and child adjustment. *Journal of Marriage and Family*, 73, 804-816. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2011.00846.x.
- Inkson, K.J.H. (1978). The work values of New Zealand male manual workers: A research note. *New Zealand Psychologist*, 7, 46.
- James, W. (1890). *Principles of psychology*. New York: Dover.
- Junoven, J., & Wentzel, K. (1996). *Social Motivation. Understanding Children's School Adjustment*. New York: Cambridge University Press.
- Kagan, J. (1999). The concept of behavioral inhibition. In L.A Schmidt & J. Schulkin (Eds.), *Extreme fear, shyness, and social phobia: Origins, biological mechanisms, and clinical outcomes* (pp. 3-13). New York, NY: Oxford University Press.
- Κάκουρος, Ε., & Μανιαδάκη, Κ. (2006). *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων. Αναπτυξιακή προσέγγιση*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

- Kiff, C.J., Lengua, L.J., & Bush, N.R. (2011). *Temperament variation in sensitivity to parenting: Predicting changes in depression and anxiety. Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 1199-1212. DOI: 10.1007/s10802-011-9539-x.
- Kiff, C.J., Lengua, L.J., & Zalewski, M. (2011). Nature and Nurturing: Parenting in the context of child Temperament. *Clinical Child Family Psychology Review*, 14, 251-301. DOI: 10.1007/s10567-011-0093-4.
- Kim, J., & Cicchetti, D. (2010). Longitudinal pathways linking child maltreatment, emotion regulation, peer relations, and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(6), 706-716. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2009.02202.x.
- Kingery, J.N., Erdley, C.A., & Marshall, K.C. (2011). Peer acceptance and friendship as predictors of early adolescent's adjustment across the middle school transition. *Merill-Palmer Quarterly*, 57(3), 215-243. DOI: 10.1353/mpq.2011.0012.
- Kochanska, G. (1995). Children's temperament, mother's discipline, and security of attachment: Multiple pathways to emerging internalization. *Child Development*, 66, 597-615. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1995.tb00892.x.
- Kochanska, G., Coy, K.C., & Murray, K.T. (2001). The development of self-regulation in the first four years of life. *Child Development*, 72, 1091-1111. DOI: 10.1111/j.1467-8624.00336.
- Kung, E.M., & Farrell A.D. (2000). The role of parents and peers in early adolescent substance use: An examination of mediating and moderating effects. *Journal of Child and Family Studies*, 9(4), 509-528. DOI: 10.1023/A: 1009427010950.

- La Greca, A.M., & Harrison, H.M. (2005). Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: Do they predict social anxiety and depression? *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 49-61. DOI: 10.1207/s1537.4424jccp3401_5.
- Lansford, J.E., Criss, M.M., Petit, G.S., Dodge, K.A., & Bates, J.E. (2003). Friendship quality, peer group affiliation, and peer antisocial behavior as moderators of the link between negative parenting and adolescent externalizing behavior. *Journal of Research on Adolescence*, 13(2), 161-184. DOI: 10.1111/1532-7795.1302002.
- Lavigne, J.V., Gibbons, R.D., Christoffel, K.K., Arend, R., Rosenbaum, D., & Binns, H. (1996). Prevalence rates and correlates of psychiatric disorders among preschool children. *Journal of American Academy Child and Adolescent Psychiatry*, 35, 204-214. DOI: 10.1097/00004583-199602000-00014.
- Leadbeater, B.J., Kuperminc, G.P., Blatt, S.J., & Hertzog, C. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental Psychology*, 35(5), 1268-1282. DOI: 10.1037/0012-1649.35.5.1268.
- Leary, M.R. (1983). *Understanding social anxiety: Social personality and clinical perspectives*. Newbury Park, CA: Sage.
- Leary, M.R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 32-35. DOI: 10.1111/1467-8721.00008.
- Leary, M.R., Terdal, S.K., Tambor, E.S., & Downs, D.L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3), 518-530. DOI: 10.1037/0022-3514.68.3.518.

- Lengua, L.J. (2003). Associations among emotionality, self-regulation, adjustment problems and positive adjustment in middle childhood. *Journal of Applied Developmental Psychology, 24*, 595-618. DOI: 10.1016/j.appdev.2008.08.002.
- Lengua, L.J. (2006). Growth in temperament and parenting as predictors of adjustment during children's transition to adolescence. *Developmental Psychology, 42*(2), 819-832. DOI: 10.1037/0012-1649.42.5.819.
- Lengua, L.J., & Kovacs, E.A. (2005). Bidirectional associations between temperament and parenting and the prediction of adjustment problems in middle childhood. *Applied Developmental Psychology, 26*, 21-38. DOI: 10.1016/j.appdev.2004.10.001.
- Lengua, L.J., Wolchik, S.A., Sandler, I. N., & West, S.G. (2000). The additive and interactive effects of parenting and temperament in predicting adjustment problems of children of divorce. *Journal of Clinical Child Psychology, 29* (2), 232-244. DOI: 10.1207/S15374424jccp2902_9.
- Leve, L.D., Kim, H.K., & Pears, K.C. (2005). Childhood temperament and family environment as predictors of internalizing and externalizing trajectories from ages 5 to 17. *Journal of Abnormal Child Psychology, 33*(5), 505-520. DOI: 10.1007/s10802-005-6734-7.
- Lindhood, I.E., Marcus, M.T., Hoogendijk, T.M., & Boer, F. (2009). Temperament and parental child-rearing style: unique contributions to clinical anxiety disorders in childhood. *European Child & Adolescent Psychiatry, 18*(7), 439-446. DOI:10.1007/s00787-009-0753-9.
- Lippa, R.A. (2005). *Gender, nature, and nurture*. New York: Taylor & Francis Group.

- Maccoby, E.E. (2000). Parenting and its effects on children: On reading and misreading behavior genetics. *Annual Reviews of Psychology*, 51 (1), 1-27.
- Maccoby, E.E., & Martin, J.A. (1983). *Socialization in the context of the family: Parent-child interaction*. In Mussen, P.H. (ed.) *Handbook of child psychology* (Vol. 4, pp. 1-101), New York: Wiley.
- MacGue, M., & Bouchard, T.J. Jr. (1998). Genetic and environmental influences on human behavioral differences. *Annual Reviews of Neuroscience*, 21, 1-24. DOI: 10.1146/annurev.neuro.21.1.1.
- MacKinnon, D.P., & Fairchild, A.J. (2009). Current directions in mediation analysis. *Psychological Science*, 18 (1), 16-19. DOI: 10.1111/j.1467-8721.2009.01598.x.
- McLeod, B.D., Weisz, J.R., & Wood, J.J. (2007). Examining the association between parenting and childhood depression: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27, 986-1003. DOI: 10.1016/j.cpr.2007.03.001.
- Markus, M.T., Lindhout, I.E., Boer, F., Hoogendijk, T.H.G., & Arrindell, W.A. (2003). Factors of perceived parental rearing styles: The EMBU-C examined in a sample of Dutch primary school children. *Personality and Individual Differences*, 34, 503-519. DOI: 10.1016/S0191-8869(02)00090-9.
- Mash, E.J., & Wolfe, D.A. (1999). *Abnormal Child Psychology*. Boston: Wadsworth Publishing Company.
- Meltzer, H., Gatward, R, Goodman, R, Ford, T. (2003). Mental health of children and adolescents in Great Britain. *International Review of Psychiatry*, 15, 185-187. DOI: 10.1080/0954026021000046155.

- Metsapelto, R., & Pulkkinen, L. (2003). Personality traits and parenting: Neuroticism, extraversion, and openness to experience as discriminative factors. *European Journal of Personality*, 17, 59-78. DOI: 10.1002/per.468.
- Morris, A.S., Silk, J.s., Steinberg, L., Sessa, F.M., Avenevoli, S., & Essex, M.J. (2002a). Temperamental vulnerability and negative parenting as interacting predictors of child adjustment. *Journal of Marriage and Family*, 64, 461-471. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2002.00461.x.
- Mullineaux, P.Y., Deater-Deckard, K, Petrill, S.A., & Thompson, L.A. (2009). Parenting and child behavior problems: A longitudinal analysis of non- shared environment. *Infant and Child Development*, 18, 133-148. DOI: 10.1002/ICD.593.
- Muris, P., Meesters, C., & Van Brakel, A. (2003). Assessment of anxious rearing behaviors with a modified version of the “Egna Minnen Beträffande Uppfostran” (EMBU) questionnaire for Children. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 25, 229-237. DOI: 10.1023/A: 1025894928131.
- Murray, K.T., & Kochanska, G. (2002). Effortful control: Factor structure and relation to externalizing and internalizing behaviors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30, 503-514. DOI: 10.1023/A: 1019821031523.
- Nachmias, M., Gunnar, M., Mangelsdorf, S., Parritz, R.H., & Buss, K. (1996). Behavioral inhibition and stress reactivity: The moderating role of attachment security. *Child Development*, 67, 508-522. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1996.tb01748.x.
- Nangle, D.W., Erdley, C.A., Newman, J.E., Mason, C.A., & Carpenter, E.M. (2003). Popularity, friendship quantity, and friendship quality: Interactive influences on

children's loneliness and depression. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32(4), 546-555. DOI: 10.1207/S15374424JCCP3204_7.

Newcomb, A.F., Bukowski, W.M., & Pattee, L. (1993). Children's peer relations: A meta-analytic review of popular, rejected, neglected, controversial, and average sociometric status. *Psychological Bulletin*, 113(1), 99-128. DOI: 10.1037/0033-2909.113.1.99.

Nikolas, M., Klump, K.L., & Burt, A.S. (2013). Etiological contributions to the covariation between children's perceptions of inter-parental conflict and child behavioral problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 239-251. DOI: 10.1007/s10802-012-9679-7.

Offer, D., & Howard, K.I. (1972). An empirical analysis of the Offer Self Image Questionnaire for adolescents. *Archives of General Psychiatry*, 27, 529-533. DOI: 10.1001/archpsyc.1972.01750280091015.

Oldehinkel, A.J., Veenstra, R., Ormel, J., de Winter, A.F., & Verhulst, F.C. (2006). Temperament, parenting, and depressive symptoms in a population sample of preadolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47 (7), 684-695. DOI: 10.1111/j.1469-7610-2005.01535.x.

Olson, S.L., Sameroff, A.J., Kerr, D.C.R., Lopez, N.L., & Wellman, H.M. (2005). Developmental foundations of externalizing problems in young children: The role of effortful control. *Development and Psychopathology*, 17, 25-45. DOI: 10.1017/S0954579405050029.

- Ostrov, E., Offer, D., Howard, K.I. (1982). Values and self-conceptions held by normal and delinquent adolescent males. *Journal of Psychiatric Treatment and Evaluation*, 4, 503-509.
- Panak, W.F. & Garber, J. (1992). Role of aggression, rejection, and attributions in the prediction of depression in children. *Development and Psychopathology*, 4(1), 145-165. DOI: 10.1017/S0954579400005617.
- Παρασκευοπούλου, I.N. (1985). *Εξελικτική Ψυχολογία. Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Park, A.K., & Waters, E. (1989). Security of Attachment and Preschool Friendships. *Child Development*, 60, 1076-1081.
- Park, H.S. & Bauer, S. (2002). Parenting Practices, Ethnicity, Socioeconomic Status and Academic Achievement in Adolescents. *School Psychology International*, 23(4), 386-396. DOI: 10.1177/0143034302234002.
- Parker, J.G., & Asher, S.R. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29(4), 611-621.
- Parker, J.G., Rubin, K.H., & Erath, S.A., Wojslawiwicz, J.C., & Buskirk, A.A. (2006). Peer relationships, child development, and adjustment: A developmental psychopathology perspective. In D.Cicchetti & D.J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology*, vol. 1: *Theory and method* (2nd ed., pp. 419-493). Hoboken, NJ: Wiley.
- Patock-Peckham, J.A., & Morgan-Lopez, A. A. (2009). Mediation links between parenting styles, perceptions of parental confidence, self-esteem, and depression

on alcohol related problems in emerging adulthood. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 70, 215-226.

Patterson, G.R., Dishion, T.J., & Yoerger, K. (2000). Adolescent growth in new forms of problem behavior: Macro- and micro- peer dynamics. *Prevention Science*, 1, 3-13.
DOI: 10.1023/A: 1010019915400.

Peterson C.C., Slaughter V.P., & Paynter J. B. (2007). Social maturity and theory of mind and typically developing children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(12), 1243-1250. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2007.01810.x.

Philips, S., King, S., & Dubois, L. (1978). Spontaneous activities of female versus male newborns. *Child Development*, 49, 590-597.

Piaget, J. (1932/1965). *The moral judgment of the child*. New York: Free Press.

Plomin, R. (2011). Commentary: Why are children in the same family so different? Non-shared environment three decades later. *International Journal of Epidemiology*, 40(3), 582-592. DOI: 10.1093/ijc/dyq144.

Plomin, R., DeFries, J.C., & Loehlin, J.C. (1977). Genotype-environment interaction and correlation in the analysis of human behavior. *Psychological Bulletin*, 84, 309-322.

Putnam, S.P., Ellis, L.K., & Rothbart, M.K. (2001). The structure of temperament from infancy through adolescence. In A. Elias & A. Angleitner (Eds.), *Advances/proceedings in research on temperament* (pp. 165-182). Germany: Pabst Scientist Publisher.

- Rapee, R.M. (2002). The development and modification of temperamental risk for anxiety disorders: Prevention of a lifetime of anxiety? *Biological Psychiatry*, 52, 947-957. DOI: 10.1016/S0006-3223(02)01572-X.
- Reiss, D. (2005). The interplay between genotypes and family relationships. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 139-143. DOI: 10.1111/j.0963-7214.2005.00352.x.
- Reiss, D., Neiderhiser, J., Hetherington, E.M., & Plomin, R. (2000). *The relationship code: Deciphering genetic and social influences on adolescent development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Restifo, K., Akse, J., Guzman, N.V., Benjamis, C., Dick, K. (2009). A pilot study of self-esteem as a mediator between family factors and depressive symptoms in young adult university students. *Journal of Nervous Mental Disorders*, 197(3), 166-171. DOI: 10.1097/NMD.0b013e318199f790.
- Richters, J.E. (1993). Community violence and children's development: Towards a research agenda for the 1990's. *Psychiatry*, 56, 3-6.
- Riley, D., San Juan, R.R., Klinkner, J., & Ramminger, A. (2008). *Social & Emotional Development: Connecting Science and Practice in Early Childhood Settings*. Michigan: HighScope Press.
- Robbers, S., Van Oort, F., Verhulst, F., Van Beijsterveldt, C., Boomsma, D., & Bartels, M. (2012). Childhood problem behavior and parental divorce: evidence for gene-environment interaction. *Social Psychiatry Psychiatric Epidemiology*, 47, 1539-1548. DOI: 10.1007/s00127-011-0470-9.

- Roberts, R.E., Attkisson, C., & Rosenblatt, A. (1998). Prevalence of psychopathology among children and adolescents. *American Journal of Psychiatry*, 155(6), 715-725.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. USA: Basic Books.
- Rothbart, M.K., & Bates, J.E. (2006). Temperament. In N. Eisenberg, W. Damon, & R.M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3, Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp99-166). Hoboken, NJ: Wiley.
- Rothbart, M.K., & Derryberry, D. (1981). Development of individual differences in temperament. In M.E. Lamb & A.L. Brown (Eds.), *Advances in developmental psychology* (vol. 1, pp. 37-86). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rothbart, M.K. & Sanson, A. (1995). Child temperament and parenting. Unpublished manuscript.
- Rose, B.M., Holmbeck, G.N., Coakley, R.M., & Franks, E.A. (2004). Mediator and moderator effects in developmental and behavioral pediatric research. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 25(1), 58-67.
- Rowley, S.J., Sellers, R.M., Chavous, T.M., & Smith, M.A. (1998). The relationship between racial identity and self-esteem in African American college and high school students. *Journal of Personality and Social Psychology*. 74(3), 715-724.

- Rubin, K.H., Burgess, K.B., & Hastings, P.D. (2002). Stability and social-behavioral consequences of toddler's inhibited temperament and parenting behaviors. *Child Development, 73*, 483-495. DOI: 10.1111/1467-8624.00419.
- Rubin, K.H. & Mills, R.S. (1988). The many faces of social isolation in childhood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 56*, 916-924.
- Saudino, K.J., Carter, A.S., Purper-Ouakil, D., Gorwood, P. (2008). The etiology of behavioral problems and competencies in very young children. *Journal of Abnormal Psychology, 117*(1), 48-62. DOI: 10.1037/0021-843X.117.1.48.
- Sanson, A., Hemphill, S.A., & Smart, D. (2004). Connections between temperament and social development: A review. *Social Development, 13*(1), 142-170. DOI: 10.1046/j.1467-9507.2004.00261.x.
- Sanson, A., Prior, M., & Kyrios, M. (1990). Contamination of measures in temperament research. *Merill-Palmer Quarterly, 36*, 179-192.
- Scaramella, L.V., Conger, R.D., & Simons, R.L. (1999). Parental protective influences and gender-specific increases in adolescent internalizing and externalizing problems. *Journal of Research on Adolescence, 9*, 111-141. DOI: 10.1207/s15327795jra0902_1.
- Schwartz, D., Petit, G.S., Dodge, K.A., & Bates, J.E. (2000). Friendship as a moderating factor in the pathway between early harsh home environment and later victimization in the peer group. *Developmental Psychology, 36*(5), 646-662. DOI: 10.1037//0012-1649.36.5.646.
- Schwebel, D.C., Brezausek, C.M., Ramey, S.L., & Ramey, C.T. (2004). Interactions between child behavior patterns and parenting: Implications for children's

unintentional injury risk. *Journal of Pediatric Psychology*, 29, 93-104. DOI: 10.1093/jpepsy/jsh013.

Schweitzer, R.D., Seth-Smith, M., & Callan, V. (1992). The relationship between self-esteem and psychological adjustment in young adolescents. *Journal of Adolescence*, 15, 83-97. DOI: 10.1016/0140-1971(92)90067-F.

Sentse, M., Veenstra, R., Lindenberg, S., Verhulst, F.C., & Ormel, J. (2009). Buffers and risks in temperament and family for early adolescent psychopathology: Generic, conditional or domain-specific effects? The TRAILS study. *Developmental Psychology*, 45, 419-430. DOI: 10.1037/a0014072.

Shanahan, M.J., & Hofer, S.M. (2005). Social context in gene-environment interaction: Retrospect and prospect. *The Journals of Gerontology*, 60, 65-76. DOI: 10.1093/geronb/60.special_issue_1.

Siegler, R., Deloache, J. & Eisenberg, N. (2002). *How children develop*. New York: Worth Publishers.

Sielberg, J.L., & Eaves, L.J. (2004). Analyzing the contributions of genes and parent-child interaction to childhood behavioral and emotional problems: A model for the children of twins. *Psychological Medicine*, 34, 347-356. DOI: 10.1017/S0033291703008948.

Sigel, E.I., McGillicuddy-DeLisi, V.A., & Goodnow, J.J. (1992). *Parental Belief Systems: The Psychological Consequences for Children (Second Edition)*. New Jersey: LEA.

- Silverman, I.W. (2003). Gender differences in resistance to temptation: Theories and evidence. *Developmental Review*, 23, 219-259. DOI: 10.1016/S0273-2297(03)00012-1.
- Simpkins, S.D., & Parke, R.D. (2001). The relations between parental friendships and children's friendships: Self-reports and observational analysis. *Child Development*, 72(2), 569-582. DOI: 10.1111/1467-8624.00297.
- Simpson, G.A., Bloom, B., Cohen, R.A., Blumberg, S., & Bourdon, K.H. (2005). U.S. children with emotional and behavioral difficulties: Data from the 2001, 2002, and 2003. *National Center for Health Statistics*, 23, 1-13. DOI: 10.1542/peds.2005-2006.
- Smets, A.C., & Hartup, W.W. (1988). Systems and symptoms: Family cohesion/adaptability and childhood behavior problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 16, 233-246. DOI: 10.1007/BF00913598.
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 93-159. DOI: 10.1016/S0065-2601(08)60328-7.
- Steinberg, L., Lamborn, S., Darling, N., Mounts, N., & Dornbusch, S. (1994). Over-time changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 65, 754-770. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1994.tb00781.x.
- Stright, A.D., Gallagher, K.C., & Kelley, K. (2008). Infant temperament moderates relations between maternal parenting in early childhood and children's adjustment

in first grade. *Child Development*, 79, 186-200. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2007.01119.x.

Sullivan, H.S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.

Swenson, R.R., & Prelow, H.M. (2005). Ethnic identity, self-esteem, and perceived efficacy as mediators of the relation of supportive parenting and psychosocial. *Journal of Adolescence*, 28(4), 465-477. DOI: 10.1016/j.adolescence.2004.09.005.

Symister, P., & Friend, R. (2003). The influence of social support and problematic support on optimism and depression in chronic illness: A prospective study evaluating self-esteem as a mediator. *Health Psychology*, 22(2), 123-129. DOI: 10.1037/0278-6133.22.2.123.

Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.

Turkheimer, E., & Waldron, M. (2000). Nonshared environment: A theoretical, methodological and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 126, 78-108. DOI: 10.1037//033-2909.126.1.78.

Van der Mark, I.L., Bakermans-Krandenberg, M.J., & van Ijzendoorn, M.H. (2002). The role of parenting, attachment, and temperamental ferfulness in the prediction of compliance in toddler girls. *British Journal of Developmental Psychology*, 20, 361-378. DOI: 10.1348/026151002320620299.

Van Leeuwen, K.G., Mervielde, I., Braet, C., & Bosmans, G. (2004). Child personality and parental behavior as moderators of problem behavior: Variable- and person-centered approaches. *Developmental Psychology*, 40, 1028-1046.

- Vasta, R., Miller, S.A., & Ellis, S. (2004). *Child Psychology*. USA: Wiley.
- Veenstra, R., Lidenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A.F., & Ormel, J. (2006). Temperament, environment, and antisocial behavior in a population sample of preadolescent boys and girls. *International Journal of Behavioral Development*, 5, 422-432. DOI: 10.1177/0165025406071490.
- Vernberg, E.M. (1990). Psychological adjustment and experiences with peers during early adolescence: Reciprocal, incidental, or unidirectional relationships? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18, 187-198. DOI: 10.1007/BF00910730.
- Vienno, A., & Nation, M. (2009). Parenting and Antisocial Behavior: A Model of the Relationship Between Adolescent Self – Disclosure, Parental Closeness, Parental Control, and Adolescent Antisocial Behavior. *Developmental Psychology*, 45, 1509-1519. DOI: 10.1037/a0016929.
- Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher mental processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wachs, T.D. (1987). Specificity of environmental action as manifest in environmental correlates of infant's mastery motivation. *Developmental Psychology*, 23, 782-790.
- Wachs, T.D. (1991). Synthesis: promising research designs, measures, and strategies. In T.D. Wachs & R. Plomin (Eds.), *Conceptualization and measurement of organism-environment interaction* (pp. 162-182). Washington, DC: American Psychological Association.
- Wachs, T.D., & Gandour, M.J. (1983). Temperament, environment, and six-month cognitive-intellectual development: A test of the organismic specificity

- hypothesis. *International Journal of Behavioral Development*, 6, 135-152. DOI: 10.1177/016502548300600202.
- Wadsworth, M.E.J. (1986). Effects of Parenting Style and Preschool Experience on Children's verbal Attainment: Results of a British Longitudinal Study. *Early Childhood Research Quarterly*, 1, 237-248. DOI: 10.1016/0885-2006(86)90032-3.
- Watson, J.B. (1925). *Behaviorism*. New York: Norton.
- Wenar, C., & Kerig, P. (2000). *Developmental Psychopathology* (4th ed.), USA: McGraw-Hill.
- Werner, E., & Smith, R. (1992). *Overcoming the Odds: High-Risk Children from Birth to Adulthood*. New York: Cornell University Press.
- White, G.L. (1981). Some correlates of romantic jealousy. *Journal of Personality*, 49, 129-147. DOI: 10.1111/1467-6494.1981.tb00733.x.
- Woodhouse, S.S., Dykas, M.J., & Cassidy, J. (2012). Loneliness and peer relations in adolescence. *Social Development*, 21(2), 273-293. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2011.00611.x.
- Xu, Y., Farver, J.M., & Zhang, Z. (2009). Temperament, harsh and indulgent parenting, and Chinese children's proactive and reactive aggression. *Child Development*, 80, 244-258. DOI: 10.1111/1467-8624.2008.01257.X.
- Youniss, J. (1980). *Parents and peers in social development: A Sullivan-Piaget perspective*. Chicago: University of Chicago Press.

- Zafrana, M. (1979). *Implications of brain functioning for learning and the process of education*. Columbus, Ohio: The Ohio State University.
- Zahn-Waxler, C. (1993). Warriors and worriers: Gender and psychopathology. *Development and Psychopathology*, 5, 79-89. DOI: 10.1017/S0954579400004272.
- Zeman, J., & Shipman, K. (1996). Expression of negative affect: Reasons and methods. *Developmental Psychology*, 32, 842-849.
- Zeman, J., Shipman, K., & Suveg, C. (2002). Anger and sadness regulation: Predictions to internalizing and externalizing symptoms in children. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31, 393-398. DOI: 10.1207/S15374424JCCP3103_11.
- Zentner, M., & Bates, J.E. (2008). Child temperament: An integrative review of concepts, research programs, and measures. *European Journal of Developmental Science*, 2, 7-37. DOI: 10.3233/DEV-2008-21203.
- Zoccolino, M. (1993). Gender and the development of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 65-78. DOI: 10.1017/S0954579400004260.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Πίνακας 1

Οι συμμετέχοντες ανά φύλο και τάξη.

		ΤΑΞΗ				
		5 ^η δημοτικού	6 ^η δημοτικού	1 ^η γυμνασίου	2 ^α γυμνασίου	ΣΥΝΟΛΟ
ΦΥΛΟ	Αγόρια	70	71	52	53	246
	Κορίτσια	85	88	80	89	342
	ΣΥΝΟΛΟ	155	159	132	142	588

Πίνακας 2

Οι συμμετέχοντες ανά τόπο διαμονής.

		N	%
ΔΙΑΜΟΝΗ	Αστική	535	93.2
	Αγροτική	53	6.8
	ΣΥΝΟΛΟ	588	100

Πίνακας 3

Οι συμμετέχουσες μητέρες ανά επίπεδο μόρφωσης.

		N	%
ΜΟΡΦΩΣΗ	Δημοτικό Σχολείο	9	1.4
ΜΗΤΕΡΑΣ	Γυμνάσιο	41	6.8
	Λύκειο	244	41.4
	Πανεπιστήμιο/Κολλέγιο	295	50.4
	ΣΥΝΟΛΟ	588	100

Νίκος Γεωργίου

Πίνακας 4

Κατανομή των οικογενειών ανά εισοδηματική τάξη.

	ΕΙΣΟΔΗΜΑ	N	%
ΜΗΝΙΑΙΟ	Χαμηλό	193	32.9
ΕΙΣΟΔΗΜΑ	(κάτω από 2000		
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	ευρώ)		
	Μεσαίο	280	47.8
	(2000-4000 ευρώ)		
	Υψηλό	114	19.2
	(πάνω από 4000)		
	TOTAL	588	100

Πίνακας 5

Ανάλυση αξιοπιστίας (Cronbach's alpha) για τις κλίμακες των γονικών πρακτικών, της ιδιοσυγκρασίας, των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων, της προκοινωνικής συμπεριφοράς, της αυτοεκτίμησης και των σχέσεων με τους συνομηλίκους

<i>Κλίμακα</i>	<i>Cronbach's alpha</i>
<i>Γονικές Πρακτικές</i>	
<i>Απόρριψη</i>	<i>.83</i>
<i>Θέρμη</i>	<i>.82</i>
<i>Υπερπροστατευτικότητα</i>	<i>.65</i>
<i>Αγχώδης ανατροφή</i>	<i>.70</i>
<i>Ιδιοσυγκρασία</i>	
<i>Αρνητική διάθεση</i>	<i>.80</i>
<i>Συντελεστικός έλεγχος</i>	<i>.82</i>
<i>Εξωστρέφεια</i>	<i>.71</i>
<i>Δέσμευση</i>	<i>.72</i>
<i>Εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα (αναφορές παιδιών)</i>	
<i>Εσωτερικευμένα</i>	<i>.70</i>
<i>Εξωτερικευμένα</i>	<i>.70</i>
<i>Προκοινωνική συμπεριφορά</i>	<i>.67</i>

Εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα (αναφορές γονέων)

<i>Εσωτερικευμένα</i>	.70
<i>Εξωτερικευμένα</i>	.76
<i>Προκοινωνική συμπεριφορά</i>	.70
Αυτοεκτίμηση	.80
Σχέσεις με συνομηλίκους	
<i>Ποιοτική φιλική σχέση</i>	.95
<i>Κοινωνική αποδοχή</i>	.70

Νίκος Γεωργίου

Πίνακας 6

Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις κλίμακες των γονικών πρακτικών, της ιδιοσυγκρασίας, των εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων, της προκοινωνικής συμπεριφοράς, της αυτοεκτίμησης και των σχέσεων με τους συνομηλίκους

Κλίμακα	Μέσος Όρος	Τυπική Απόκλιση
Γονικές πρακτικές		
<i>Απόρριψη</i>	1.50	0.48
<i>θέρμη</i>	3.25	0.48
<i>Υπερπροστατευτικότητα</i>	2.38	0.44
<i>Αγχώδης Ανατροφή</i>	2.31	0.47
Ιδιοσυγκρασία		
<i>Αρνητική Διάθεση</i>	2.29	0.49
<i>Συντελεστικός έλεγχος</i>	3.44	0.57
<i>Εξωστρέφεια</i>	3.35	0.48
<i>Δέσμευση</i>	3.52	0.73
Εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα (αναφορές παιδιών)		
<i>Εσωτερικευμένα</i>	1.47	0.44
<i>Εξωτερικευμένα</i>	1.51	0.30
<i>Προκοινωνική συμπεριφορά</i>	2.58	0.36
Εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα (αναφορές γονέων)		
<i>Εσωτερικευμένα</i>	1.39	0.31

<i>Εξωτερικευμένα</i>	1.43	0.36
<i>Προκοινωνική συμπεριφορά</i>	2.68	0.33
Αυτοεκτίμηση	3.09	0.49
Σχέσεις με συνομηλίκους		
<i>Ποιοτική φιλική σχέση</i>	4.09	0.68
<i>Κοινωνική αποδοχή</i>	3.68	0.69

Νίκος Γεωργίου

Πίνακας 7

Συσχετίσεις μεταξύ γονικών πρακτικών, ιδιοσυγκρασίας, αυτοεκτίμησης, σχέσεις με συνομηλίκους και εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και προκοινωνική συμπεριφορά (αναφορές παιδιών).

	Εσωτερικευμένα προβλήματα	Εξωτερικευμένα προβλήματα	Προκοινωνική συμπεριφορά
1. Απόρριψη	.34**	.44**	-.20**
2. Θέρμη	-.16**	-.40**	.44**
3. Υπερπροστατευτικότητα	.22**	.04	.11**
4. Αγχώδης ανατροφή	.27**	.24**	-.04
5. Αρνητική διάθεση	.26**	.32**	-.06
6. Συντελεστικός έλεγχος	-.21**	-.37**	.17**
7. Εξωστρέφεια	-.16**	.005	-.02
8. Δέσμευση	.06	-.06	.23**
9. Αυτοεκτίμηση	-.46**	-.46**	.20**
10. Ποιοτική φιλική σχέση	-.13**	-.29**	.45**
11. Κοινωνική αποδοχή	-.29**	-.18**	.15**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 8

Συσχετίσεις μεταξύ γονικών πρακτικών, ιδιοσυγκρασίας, αυτοεκτίμησης, σχέσεις με συνομηλίκους και εσωτερικευμένα/εξωτερικευμένα προβλήματα και προκοινωνική συμπεριφορά (αναφορές γονέων).

	Εσωτερικευμένα προβλήματα	Εξωτερικευμένα προβλήματα	Προκοινωνική συμπεριφορά
1. Απόρριψη	.09*	.21**	-.06**
2. Θέρμη	-.10*	-.15**	.15**
3. Υπερπροστατευτικότητα	.02	.04	.02
4. Αγχώδης ανατροφή	.12**	.18**	-.04
5. Αρνητική διάθεση	.51**	.55**	-.26**
6. Συντελεστικός έλεγχος	-.41**	-.72**	.37**
7. Εξωστρέφεια	-.38**	.04	-.10*
8. Δέσμευση	.02	-.15**	.54**
9. Αυτοεκτίμηση	-.24**	-.25**	.05
10. Ποιοτική φιλική σχέση	-.12**	-.16**	.17**
11. Κοινωνική αποδοχή	-.23**	-.11**	.07

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 9

Ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη εσωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές παιδιών).

<i>Ανεξάρτητη μεταβλητή</i>		
Εσωτερικευμένα προβλήματα		
<i>Βήμα 1</i>	β	R^2
αυτοεκτίμηση	-.46**	.21
<i>Βήμα 2</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.39**	
απόρριψη	.22**	.04
<i>Βήμα 3</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.36**	
απόρριψη	.20**	
αρνητική διάθεση	.14**	.02
<i>Βήμα 4</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.36**	
απόρριψη	.17**	
αρνητική διάθεση	.13**	
υπερπροστατευτικότητα	.13**	.02
<i>Βήμα 5</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.35**	
απόρριψη	.19**	

αρνητική διάθεση	.12*	
υπερπροστατευτικότητα	.12*	
εξωστρέφεια	-.11*	.01
<i>Βήμα 6</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.34**	
απόρριψη	.19**	
αρνητική διάθεση	.11*	
υπερπροστατευτικότητα	.12*	
εξωστρέφεια	-.14*	
δέσμευση	.09*	.01
<i>Βήμα 7</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.31**	
απόρριψη	.19**	
αρνητική διάθεση	.10*	
υπερπροστατευτικότητα	.11*	
εξωστρέφεια	-.12*	
δέσμευση	.09*	
κοινωνική αποδοχή	-.09*	.01

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 10

Ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη εσωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές γονέων).

<i>Ανεξάρτητη μεταβλητή</i>		
Εσωτερικευμένα προβλήματα		
<i>βήμα 1</i>	β	R^2
αρνητική διάθεση	.51**	.26
<i>βήμα 2</i>	β	ΔR^2
αρνητική διάθεση	.47**	
εξωστρέφεια	-.32**	.10
<i>βήμα 3</i>	β	ΔR^2
αρνητική διάθεση	.38**	
εξωστρέφεια	-.31**	
συντελεστικός έλεγχος	-.17*	.02
<i>βήμα 4</i>	β	ΔR^2
αρνητική διάθεση	.35**	
εξωστρέφεια	-.34**	
συντελεστικός έλεγχος	-.21**	
δέσμευση	.15**	.02
<i>βήμα 5</i>	β	ΔR^2
αρνητική διάθεση	.34**	
εξωστρέφεια	-.34**	

συντελεστικός έλεγχος	-.21**	
δέσμευση	.16**	
ποιοτική φιλική σχέση	-.08*	.01

* $p < .05$, ** $p < .01$

Νίκος Γεωργίου

Πίνακας 11

Ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη εξωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές παιδιών).

<i>Ανεξάρτητη μεταβλητή</i>		
Εξωτερικευμένα προβλήματα		
<i>Βήμα 1</i>	β	R^2
αυτοεκτίμηση	-.45**	.21
<i>Βήμα 2</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.35**	
απόρριψη	.33**	.10
<i>Βήμα 3</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.30**	
απόρριψη	.30**	
συντελεστικός έλεγχος	-.23**	.03
<i>Βήμα 4</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.28**	
απόρριψη	.23**	
συντελεστικός έλεγχος	-.22**	
θέρμη	-.15**	.01
<i>Βήμα 5</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.26**	
απόρριψη	.18**	

συντελεστικός έλεγχος	-.21**	
θέρμη	-.19**	
αγχώδης ανατροφή	.11*	.01
<i>Βήμα 6</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.26**	
απόρριψη	.21**	
συντελεστικός έλεγχος	-.21**	
θέρμη	-.16**	
αγχώδης ανατροφή	.15**	
υπερπροστατευτικότητα	-.10*	.01
<i>Βήμα 7</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.25**	
απόρριψη	.20**	
συντελεστικός έλεγχος	-.16**	
θέρμη	-.16**	
αγχώδης ανατροφή	.15**	
υπερπροστατευτικότητα	-.10*	
αρνητική διάθεση	.09*	.01
<i>Βήμα 8</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.24**	
απόρριψη	.21**	
συντελεστικός έλεγχος	-.15**	
θέρμη	-.14**	

αγχώδης ανατροφή	.14**	
υπερπροστατευτικότητα	-.10*	
αρνητική διάθεση	.10*	
ποιοτική φιλική σχέση	-.08*	.01
<i>Βήμα 9</i>	β	ΔR^2
αυτοεκτίμηση	-.26**	
απόρριψη	.20**	
συντελεστικός έλεγχος	-.16**	
θέρμη	-.14**	
αγχώδης ανατροφή	.15**	
υπερπροστατευτικότητα	-.10*	
αρνητική διάθεση	.10*	
ποιοτική φιλική σχέση	-.10*	
κοινωνική αποδοχή	.08*	.01

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 12

Ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη εξωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές γονέων).

<i>Ανεξάρτητη μεταβλητή</i>		
Εξωτερικευμένα προβλήματα		
<i>βήμα 1</i>	β	R^2
συντελεστικός έλεγχος	-.72**	.53
<i>βήμα 2</i>	β	ΔR^2
συντελεστικός έλεγχος	-.60**	
αρνητική διάθεση	.23**	.03
<i>βήμα 3</i>	β	ΔR^2
συντελεστικός έλεγχος	-.61**	
αρνητική διάθεση	.23**	
εξωστρέφεια	.08*	.01
<i>βήμα 4</i>	β	ΔR^2
συντελεστικός έλεγχος	-.61**	
αρνητική διάθεση	.22**	
εξωστρέφεια	.08*	
αγχώδης ανατροφή	.06*	.01
<i>βήμα 5</i>	β	ΔR^2
συντελεστικός έλεγχος	-.60**	
αρνητική διάθεση	.22**	

εξωστρέφεια	.08*	
αγχώδης ανατροφή	.06*	
ποιοτική φιλική σχέση	-.06*	.01
<i>βήμα 6</i>	β	ΔR^2
συντελεστικός έλεγχος	-.60**	
αρνητική διάθεση	.23**	
εξωστρέφεια	.07*	
αγχώδης ανατροφή	.06*	
ποιοτική φιλική σχέση	-.08*	
κοινωνική αποδοχή	.06*	.01

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 13

Ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη προκοινωνικής συμπεριφοράς (αναφορές παιδιών).

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή</i>		
Προκοινωνική συμπεριφορά		
<i>Βήμα 1</i>	β	R^2
ποιοτική φιλική σχέση	.45**	.20
<i>Βήμα 2</i>	β	ΔR^2
ποιοτική φιλική σχέση	.31**	
θέρμη	.29**	.07
<i>Βήμα 3</i>	β	ΔR^2
ποιοτική φιλική σχέση	.29**	
θέρμη	.28**	
δέσμευση	.11*	.01

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 14

Ανάλυση βηματικής παλινδρόμησης για την πρόβλεψη προκοινωνικής συμπεριφοράς (αναφορές γονέων).

<i>Εξαρτημένη μεταβλητή</i>		
Προκοινωνική συμπεριφορά		
<i>Βήμα 1</i>	β	R ²
δέσμευση	.54**	.29
<i>Βήμα 2</i>	β	ΔR^2
δέσμευση	.54**	
αρνητική διάθεση	-.29**	.08
<i>Βήμα 3</i>	β	ΔR^2
δέσμευση	.51**	
αρνητική διάθεση	-.21**	
συντελεστικός έλεγχος	.14*	.01
<i>Βήμα 4</i>	β	ΔR^2
δέσμευση	.54**	
αρνητική διάθεση	-.22**	
συντελεστικός έλεγχος	.14*	
εξωστρέφεια	.09*	.01

* $p < .05$, ** $p < .01$

Πίνακας 15

Ανάλυση αλληλεπίδρασης για την πρόβλεψη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές παιδιών).

	Εσωτερικευμένα προβλήματα		Εξωτερικευμένα προβλήματα	
	β	R ²	β	R ²
απόρριψη x αρνητική διάθ.	.32**	.10	.41**	.17
απόρριψη x συντ. έλεγχος	.32**	.10	.43**	.19
απόρριψη x εξωστρέφεια	.31**	.09	.42**	.18
θέρμη x αρνητική διάθ.	-.14**	.03	-.37**	.19
θέρμη x συντ. έλεγχος	-.19**	.04	-.41**	.17
θέρμη x εξωστρέφεια	-.16**	.03	-.39**	.16
υπερπρο. x αρνητική διάθ.	.19**	.04	n/s	n/s
υπερπρο. x συντ. έλεγχος	.20**	.04	n/s	n/s
υπερπρο. x εξωστρέφεια	.21**	.04	n/s	n/s
αγχώδης αν. x αρνητική διάθ.	.26**	.07	.24**	.06
αγχώδης αν. x συντ. έλεγχος	.25**	.06	.24**	.06
αγχώδης αν. x εξωστρέφεια	.24**	.06	.24**	.06
απόρριψη x αυτοεκτίμηση	.31**	.09	.43**	.19
αγχώδης αν. x αυτοεκτίμηση	.24**	.06	.20**	.04
υπερπρο. x αυτοεκτίμηση	.17**	.03	n/s	n/s

απόρριψη x ποιοτ.σχέση	.32**	.10	.43**	.19
απόρριψη x κοιν. αποδ.	.31**	.10	.46**	.21

* $p < .05$, ** $p < .01$

Νίκος Γεωργίου

Πίνακας 16

Ανάλυση αλληλεπίδρασης για την πρόβλεψη εσωτερικευμένων/εξωτερικευμένων προβλημάτων (αναφορές γονέων).

	Εσωτερικευμένα προβλήματα		Εξωτερικευμένα προβλήματα	
	β	R^2	β	R^2
απόρριψη x αρνητική διάθ.	n/s	n/s	.20**	.04
απόρριψη x συντ. έλεγχος	.10*	.01	.20**	.19
απόρριψη x εξωστρέφεια	n/s	n/s	.21**	.04
θέρμη x αρνητική διάθ.	n/s	n/s	-.12*	.02
θέρμη x συντ. έλεγχος	n/s	n/s	-.16*	.03
θέρμη x εξωστρέφεια	-.08*	.01	-.15*	.02
υπερπρο. x αρνητική διάθ.	n/s	n/s	n/s	n/s
υπερπρο. x συντ. έλεγχος	n/s	n/s	n/s	n/s
υπερπρο. x εξωστρέφεια	n/s	n/s	n/s	n/s
αγχώδης αν. x αρνητική διάθ.	.10*	.01	.17*	.03
αγχώδης αν. x συντ. έλεγχος	.12*	.02	.16**	.03
αγχώδης αν. x εξωστρέφεια	.11*	.01	.13*	.02
απόρριψη x αυτοεκτίμηση	n/s	n/s	.20**	.04
αγχώδης αν. x αυτοεκτίμηση	.13*	.02	.17**	.03
υπερπρο. x αυτοεκτίμηση	n/s	n/s	n/s	n/s

απόρριψη x ποιοτ.σχέση	n/s	n/s	.20**	.04
απόρριψη x κοιν. αποδ.	n/s	n/s	.21**	.05

* $p < .05$, ** $p < .01$

Νίκος Γεωργίου

Πίνακας 17

Ποιοτική ανάλυση των διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων (άμεσες σχέσεις).

Σχέση	Αναφορές Παιδιών	Αναφορές Γονέων
<i>Γονικές πρακτικές</i>		
απόρριψη-εσωτερικευμένα	θετική	μηδενική
απόρριψη-εξωτερικευμένα	θετική	μηδενική
απόρριψη-προκοινωνική	μηδενική	μηδενική
θέρμη-εσωτερικευμένα	μηδενική	μηδενική
θέρμη-εξωτερικευμένα	αρνητική	μηδενική
θέρμη-προκοινωνική	θετική	μηδενική
υπερπροστ-εσωτερικευμένα	θετική	μηδενική
υπερπροστ-εξωτερικευμένα	αρνητική	μηδενική
υπερπροστ-προκοινωνική	μηδενική	μηδενική
αγχ.ανατρ-εσωτερικευμένα	μηδενική	μηδενική
αγχ.ανατρ-εξωτερικευμένα	μηδενική	μηδενική
αγχ.ανατρ-προκοινωνική	μηδενική	μηδενική
<i>Ιδιοσυγκρασία</i>		
Αρνη. διάθεση-εσωτερικευμένα	θετική	θετική
Αρνη. διάθεση-εξωτερικευμένα	θετική	θετική
Αρνη. διάθεση-προκοινωνική	μηδενική	αρνητική
Συντ. έλεγχος-εσωτερικευμένα	μηδενική	αρνητική
Συντ. έλεγχος-εξωτερικευμένα	αρνητική	αρνητική
Συντ. έλεγχος-προκοινωνική	μηδενική	θετική

Εξωστρέφεια-εσωτερικευμένα	αρνητική	αρνητική
Εξωστρέφεια-εξωτερικευμένα	μηδενική	θετική
Εξωστρέφεια-προκοινωνική	μηδενική	αρνητική
Δέσμευση-εσωτερικευμένα	θετική	θετική
Δέσμευση-εξωτερικευμένα	μηδενική	μηδενική
Δέσμευση-προκοινωνική	θετική	θετική
<i>Αυτοεκτίμηση</i>		
Αυτοεκτίμηση-εσωτερικευμένα	αρνητική	μηδενική
Αυτοεκτίμηση-εξωτερικευμένα	αρνητική	μηδενική
Αυτοεκτίμηση-προκοινωνική	μηδενική	μηδενική
<i>Σχέσεις με συνομηλίκους</i>		
Φιλική σχέση-εσωτερικευμένα	μηδενική	αρνητική
Φιλική σχέση-εξωτερικευμένα	αρνητική	αρνητική
Φιλική σχέση-προκοινωνική	θετική	μηδενική
Κοιν. αποδ-εσωτερικευμένα	αρνητική	μηδενική
Κοιν. αποδ-εξωτερικευμένα	θετική	θετική
Κοιν. αποδ-προκοινωνική	μηδενική	μηδενική

Πίνακας 18

Ποιοτική ανάλυση των διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων (αλληλεπιδράσεις).

	Αναφορές Παιδιών		Αναφορές Γονέων	
	Εσωτερικευμένα	Εξωτερικευμένα	Εσωτερικευμένα	Εξωτερικευμένα
απόρριψη x αρνητική διάθ.	θετική	θετική	μηδενική	θετική
απόρριψη x συντ. έλεγχος	θετική	θετική	θετική	θετική
απόρριψη x εξωστρέφεια	θετική	θετική	μηδενική	θετική
θέρμη x αρνητική διάθ.	αρνητική	αρνητική	μηδενική.	αρνητική
θέρμη x συντ. έλεγχος	αρνητική	αρνητική	μηδενική	αρνητική
θέρμη x εξωστρέφεια	αρνητική	αρνητική	αρνητική	αρνητική
υπερπρο. x αρνητική διάθ.	θετική	μηδενική	μηδενική	μηδενική
υπερπρο. x συντ. έλεγχος	θετική	μηδενική	μηδενική	μηδενική
υπερπρο. x εξωστρέφεια	θετική	μηδενική	μηδενική	μηδενική
αγχώδης αν. x αρνητική διάθ.	θετική	θετική	θετική	θετική
αγχώδης αν. x συντ. έλεγχος	θετική	θετική	θετική	θετική
αγχώδης αν. x εξωστρέφεια	θετική	θετική	θετική	θετική
απόρριψη x αυτοεκτίμηση	θετική	θετική	μηδενική	θετική
αγχώδης αν. x αυτοεκτίμηση	θετική	θετική	θετική	θετική
υπερπρο. x αυτοεκτίμηση	θετική	αρνητική	μηδενική	μηδενική
απόρριψη x ποιοτ.σχέση	θετική	θετική	μηδενική	θετική

απόρριψη x κοιν. αποδ.

θετική

θετική

μηδενική

θετική

Νίκος Γεωργίου

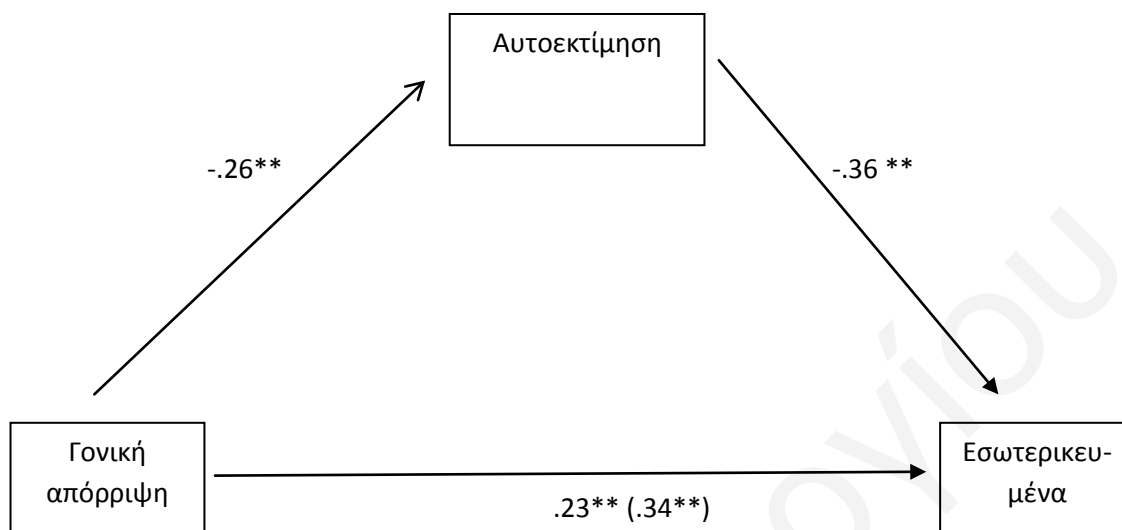
Πίνακας 19

Ποιοτική ανάλυση των διαφορών στις αναφορές παιδιών και γονέων (διαμεσολαβήσεις).

Σχέση	Αναφορές Παιδιών	Αναφορές Γονέων
απόρριψη-αυτοεκτ-εσωτερικ.	θετική	θετική
απόρριψη-αυτοεκτ-εξωτερικ.	θετική	θετική
θέρμη-αυτοεκτ-εσωτερικ.	αρνητική	αρνητική
θέρμη-αυτοεκτ-εξωτερικ.	αρνητική	αρνητική
υπερπρο-αυτοεκτ-εσωτερικ.	θετική	θετική
υπερπρο-αυτοεκτ-εξωτερικ.	θετική	θετική
απόρριψη-φιλική σχ-εσωτερικ.	θετική	μηδενική
απόρριψη-φιλική σχ-εξωτερικ.	θετική	μηδενική
θέρμη-φιλική σχ-εσωτερικ.	αρνητική	μηδενική
θέρμη-φιλική σχ-εξωτερικ.	αρνητική	μηδενική
απόρριψη-κοιν.αποδ-εσωτερικ.	θετική	θετική
απόρριψη-κοιν.αποδ-εξωτερικ.	μηδενική	μηδενική
θέρμη-κοιν.αποδ-εσωτερικ.	αρνητική	αρνητική
θέρμη-κοιν.αποδ-εξωτερικ.	μηδενική	μηδενική

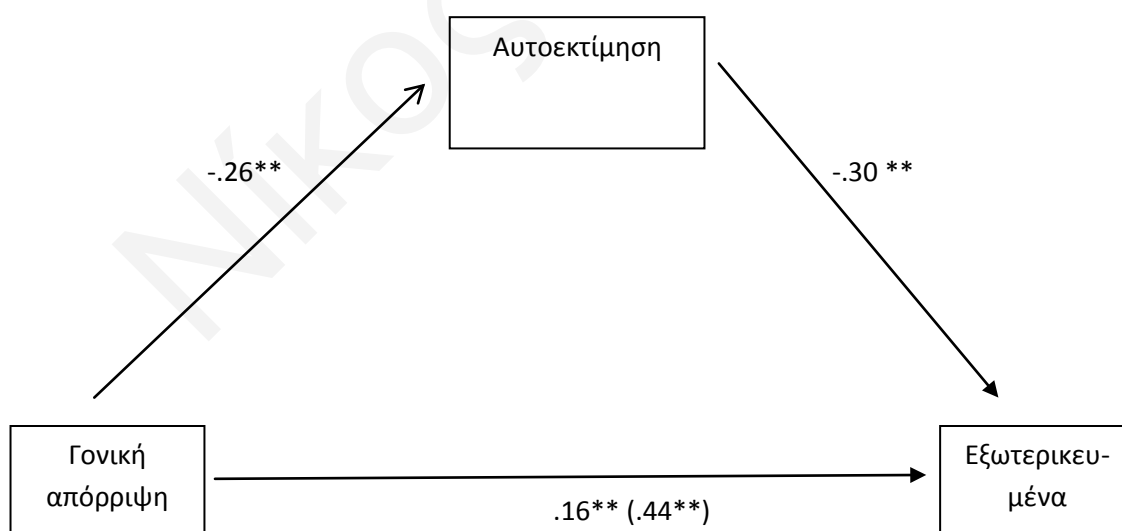
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Γράφημα 1: αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής απόρριψης και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

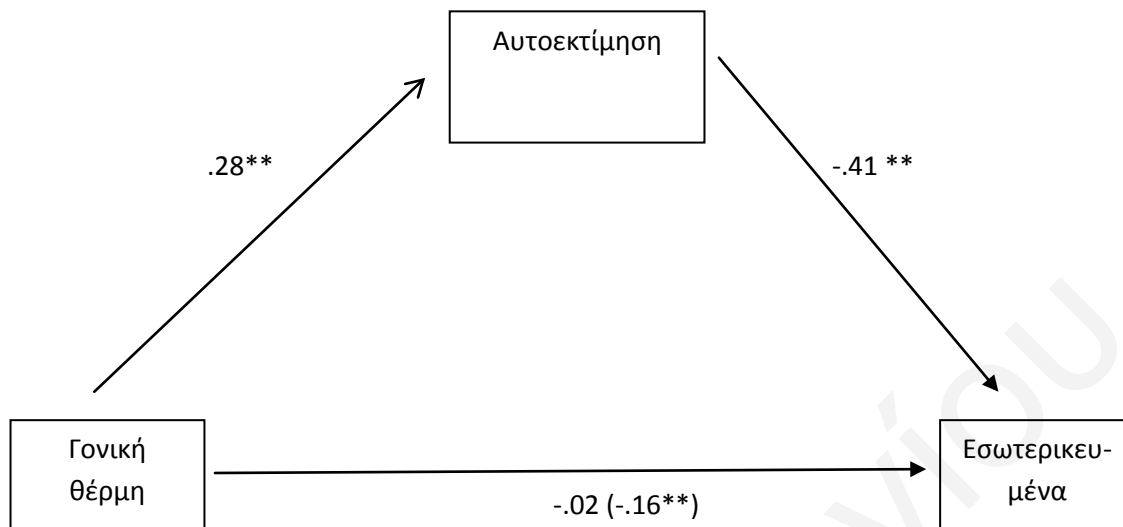
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 2: αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

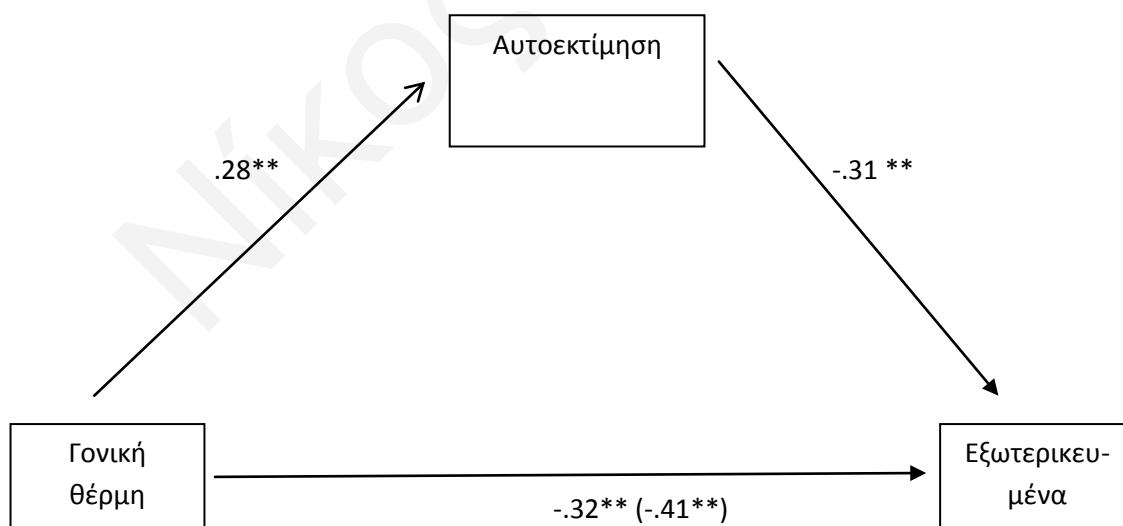
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 3: αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής θέρμης και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

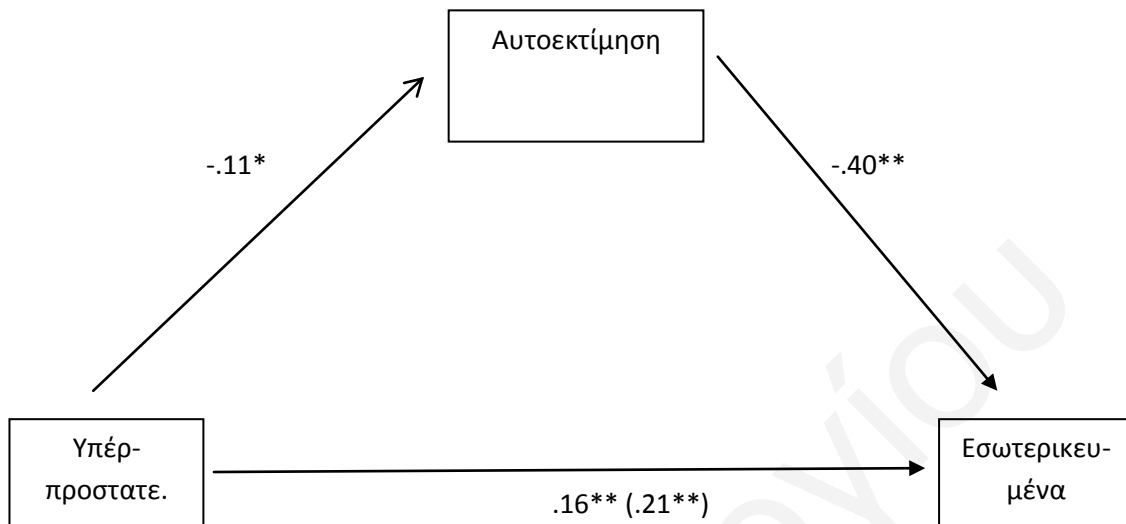
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 4: αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής θέρμης και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

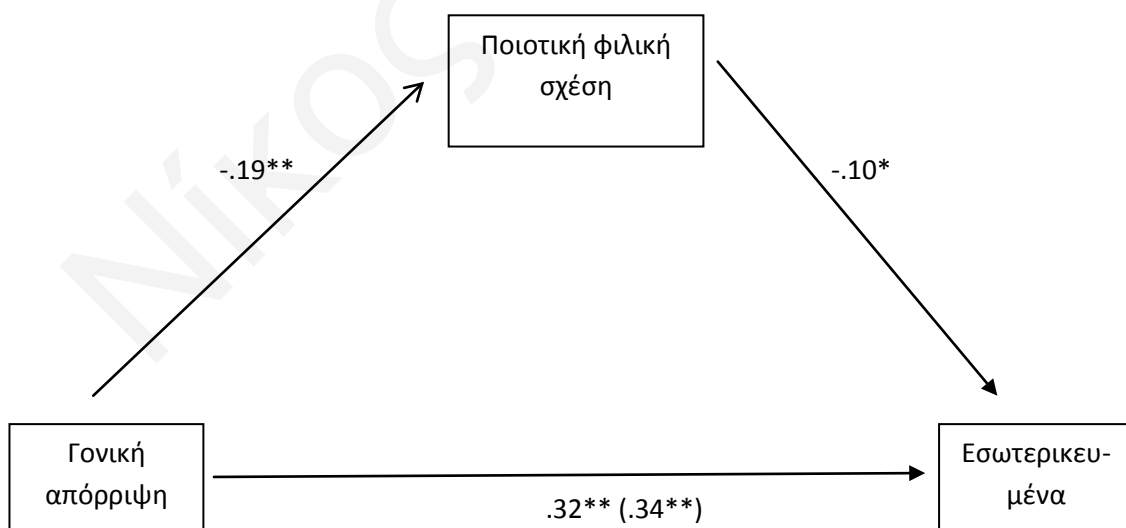
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 5: αυτοεκτίμηση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής υπερπροστατευτικότητας και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

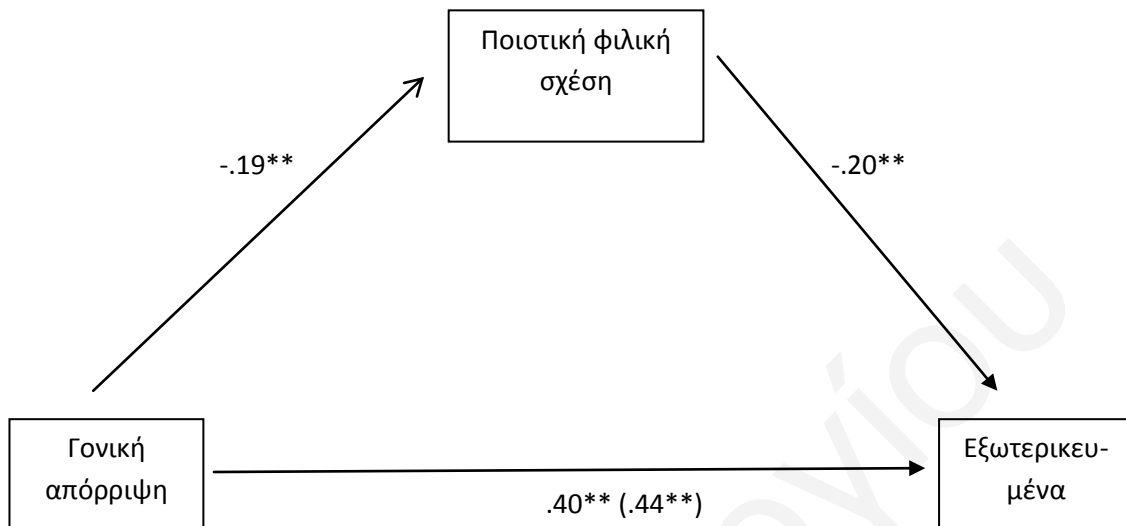
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 6: ποιοτική φιλική σχέση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής απόρριψης και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

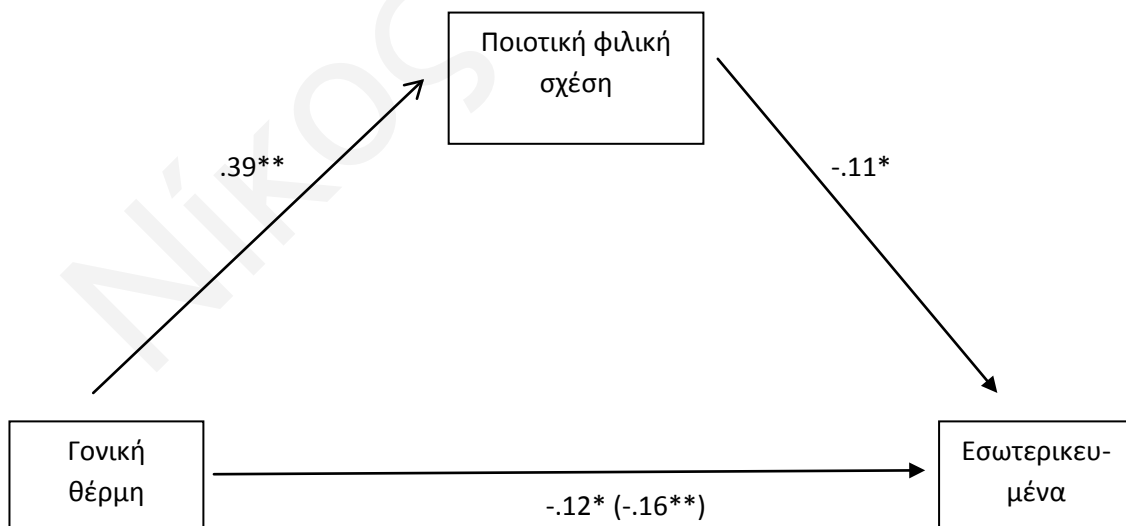
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 7: ποιοτική φιλική σχέση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής απόρριψης και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

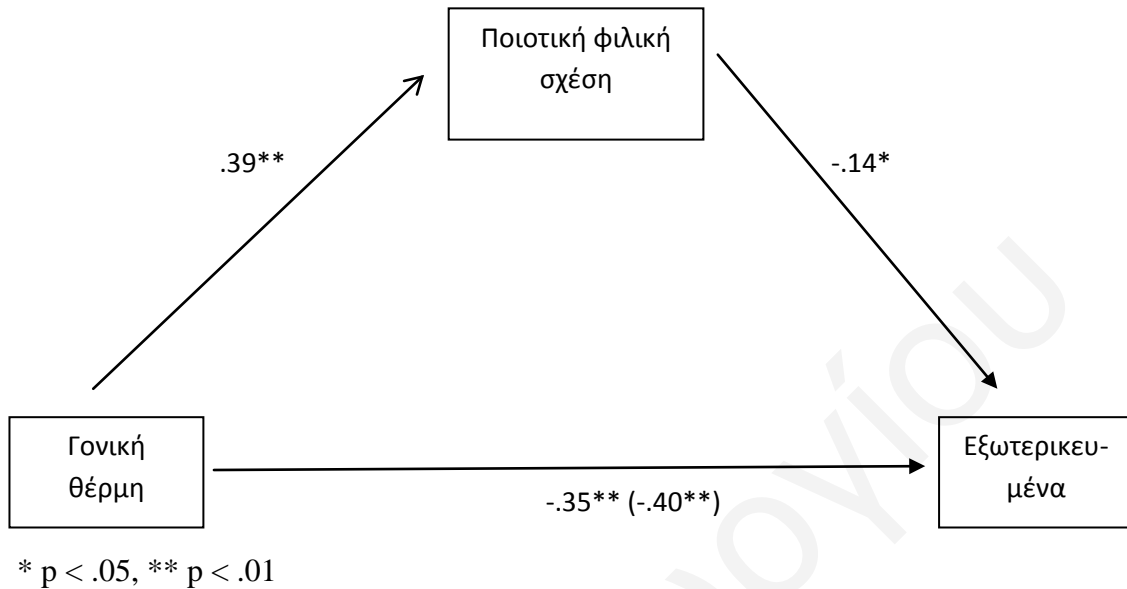
* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 8: ποιοτική φιλική σχέση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής θέρμης και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

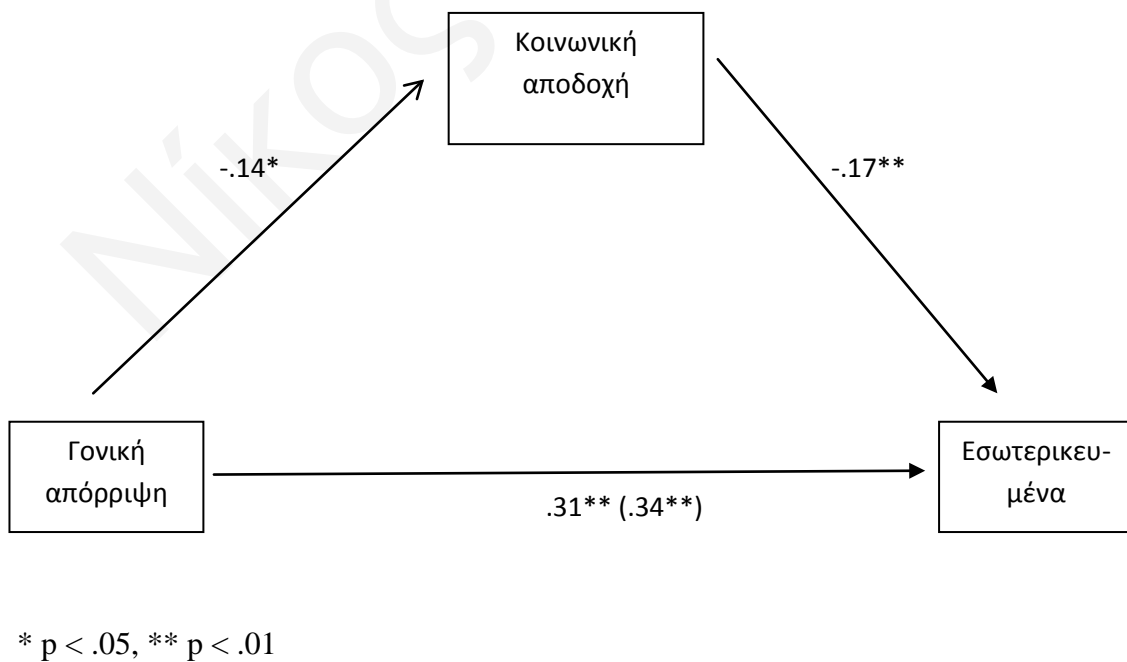

* $p < .05$, ** $p < .01$

Γράφημα 9: ποιοτική φιλική σχέση ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής θέρμης και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Γράφημα 10: κοινωνική αποδοχή ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής απόρριψης και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

Γράφημα 11: κοινωνική αποδοχή ως διαμεσολαβητής μεταξύ γονικής θέρμης και εσωτερικευμένων προβλημάτων.

